

2024-1

ISSN: 2717-6584

BEN Gİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

World Journal of Yörük-Türkmen Studies

Yılda iki kez (Şubat- Eylül) yayımlanan
uluslararası hakemli, multidisipliner
bir akademik dergidir.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

Amaç ve Kapsam

BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi (BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies) yılda iki kez (Şubat-Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, Sosyal - Kültürel Çalışmalar ve Yörük-Türkmen olgusuna dair her alanda, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler.

Aims And Scope

BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (February-September). The journal is a multidisciplinary academic journal and aims to publish quality research and compilation articles in every area related to the Yörük-Türkmen phenomenon.

Editör

Davud KAPUCU

Kapak & Dizgi Tasarım

Emre ARSLAN

Yazım ve Dil Editörleri

Türkçe: Gülten ARSLAN

İngilizce: Atilla FİDAN

Rusça: Güler QAFKAZLI
Cavid QASIMOV
Pasha GULUZADE

İstatistik Editörü

Zarife TAŞTAN

Uluslararası Editörler ve Danışma Kurulu - International Editorial and Advisory Board

Prof.Dr. Selma YEL	- Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Kenan OLGUN	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Turan AKKOYUN	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof.Dr. Nur ÇETİN	- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa Karazeybek	- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Gökhan KALAĞAN	- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç.Dr. Fatih USLU	- Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Pınar Zarif Tapkan	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof.Dr. Sevinç ALİYEVA	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Galib SAYILOV	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Seyfeddin RZASOY	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Cahangir Memmedli	- Bakü Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Zümrüd MANSİMOVA	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Aytekin ZEYNALOVA	- Bakü Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Naile HÜSEYNOVA	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Nübar HAKİMOVA	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Khankişi MAMMADOV	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Vefa İBRAHİM	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Aytekin ZEYNALOVA	- Bakü Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Turitsyn Igor VİKTOROVİCH	- Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü
Prof.Dr. Davydov Stanislav GENNADİEVİCH	- Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü
Dr. Turytsyn Dmitry ANATOLYEVİCH	- Tarih, Ekonomi ve Hukuk Araştırma Enstitüsü
Prof.Dr. Guo Xiaoli	- Hebei Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Cheng Hong	- Hebei Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Aynur HOCAHMETOV	- Başkurdistan Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Bekezhan A. AKHAN	- Kazakistan Bayşev Üniversitesi
Prof.Dr. Abay DUYSINBAYEV	- Kazakistan Farabi Üniversitesi
Doç.Dr. Muhtar MİROV	- Kazakistan Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Obidjon ŞOFİYEV	- Özbekistan Termez Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Gülnaz SATTAROVA	- Özbekistan Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Gulnoz KHALIYEVA	- Özbekistan Dünya Dilleri Üniversitesi
Doç.Dr. Bahar Bahriddinovna TÖRAYEVA	- Özbekistan Dünya Dilleri Üniversitesi
Doç.Dr. Radik GALİULLİN	- Tataristan Nabrejni Çelnı Üniversitesi
Prof.Dr. Kakajan JANBEKOV	- Türkmenistan Bilimler Akademisi

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

INDEXES & DATABASES

Bu dergide yayımlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi açık erişimli ve tamamen ücretsizdir.

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is open access and completely free

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / Kapak-İçindekiler

i-v

Makaleler – Articles

Cansel OSKAY

Fiyat İstikrarının Sağlanmasında Enflasyon Hedeflemesi: Türkiye Uygulaması
Inflation Targeting In Achieving Price Stability: Application In Turkey

1-31

Flamur ISMAILI

Navigating Democracy: Challenges and Triumph in the Western Balkans
Demokrasi Yolculuğu: Batı Balkanlarda Karşılaşılan Zorluklar ve Başarılar

32-49

Uğur BAYSAL

İngiliz Yüksek Komiser J.M. Robeck'in Milli Hükümetin Gelişimi ile İlgili Raporu
British High Commissioner J.M. Robeck's Report on the Development of the National Government

50-69

Tahir ŞAHBAZOV

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XIX. Yüzyılda Karabağ'da Entodemografik Süreçler
The Ethno-Demographic Processes in the Second Half of the 18th Century and the 19th Century in Karabakh

70-86

Umut C. KARADOĞAN

Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Sinop ve Nahiyelerindeki Şubeleşme Gayretleri ile Faaliyetleri (1921-1932)

Branching Efforts And Activities of the Himaye-i Etfal Society in Sinop And Its Districts (1921-1932)

87-111

Muhammet Nimet ÇAVUŞ

Turizm ve Çevre İlişkisi Kapsamında Konaklama İşletmelerinin Açılması ve İşletilmesine Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Legal Regulations for the Opening and Operation of Accommodation Businesses within the Scope of Tourism and Environment Relationship

112-127

Volkan SORAN

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Millîleştirmeler Meselesi (1923-1938)

The Issue of Nationalizations in Republican Period Turkey (1923-1938)

128-148

Erdal KORKMAZ

Bir Zulmün Anatomisi: Gani Girici'nin Anıları Üzerinden Millî Mücadele Dönemi Adana'da Ermeni Mezalimi

The Anatomy Of An Atrocity: Armenian Atrocities In Adana During The National Struggle Through The Memories Of Gani Girici

149-171

Khosrow Khajenoori - Maryam Akbari Noshad

Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah Abbas (1587-1629) Döneminde Siyasi İltica, "Han Ahmet Gilani ve Celaliler Örneği"

Political Asylum and Its Impact On Iran-Ottoman Relations During The Safavid Shah Abbas (1587-1629) Period: "The Case Of Sheykh Ahmad Gilani And Jalalies" According To Persian Sources

172-186

Yazım Kuralları

187-189

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Fiyat İstikrarının Sağlanmasında Enflasyon Hedeflemesi: Türkiye Uygulaması

Inflation Targeting In Achieving Price Stability: Application In Turkey

doi: 10.58646/bengi.1407314

Geliş/Received: 20 Aralık 2023

Kabul/Accepted: 29 Ocak 2024

Cansel OSKAY*

Özet

Fiyat istikrarının sağlanması amacıyla 1990'lı yıllardan itibaren birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede uygulanan enflasyon hedeflemesine, Türkiye'de 2002-2005 döneminde örtük enflasyon hedeflemesi olarak başlanmıştır. Türkiye'de uzun yıllardır kronik yüksek seviyelerdeki enflasyon 2002-2005 döneminde tek haneye gerilemiş ve uygulanan para politikasına güven artmıştır. Bu dönemde, resmi enflasyon hedeflemesine geçiş için gerekli ön koşulların önemli ölçüde gerçekleşmesi ile 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. 2006-2016 döneminde (2009 ve 2010 yılları hariç) enflasyon hedeflenenin üzerinde gerçekleşmesine rağmen tek hanelerde seyretmeye devam etmiştir. Ancak 2017 yılından itibaren artan döviz kuru, dışsal şoklar ve enflasyon hedeflemesi ön koşullarından uzaklaşmaya başlanması ile çift haneli seviyelerde istikrarsız bir seyir gösteren enflasyon, hızla artarak hedeflenenden büyük oranda sapma göstermiştir. Temel hedefi fiyat istikrarı olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2021 Eylül-2023 Haziran döneminde, yüksek enflasyona rağmen düşük faiz politikası uygulaması neticesinde büyüme artmış ancak enflasyon hızla yükselmeye devam etmiş, döviz kuru artmış, TL ciddi değer kaybetmiş ve ülke risk primi yükselmiştir. Bu gelişmeler yirmi yıldan fazla süredir uygulanan enflasyon hedeflemesi ve etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Doç.Dr., Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: canseloskay@mersin.edu.tr. Orcid: 0009-0005-8021-6550.

Atf/Citation: Oskay, C. (2024). Fiyat İstikrarının Sağlanmasında Enflasyon Hedeflemesi: Türkiye Uygulaması. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (1), 1-31.

Bu amaçla çalışma, Türkiye’de enflasyon hedeflemesi uygulamasını değerlendirmeye yöneliktir. 2023 yılının ikinci yarısından itibaren TCMB’nin enflasyon hedeflemesine öncelik vermeye başlayarak yüksek faiz politikası uygulamasına geçilmesine rağmen enflasyon hala hedeflenenin oldukça üzerinde seyretmektedir. Bu nedenle, TCMB hedeflenen enflasyona ulaşmak için kararlılıkla sıkı para politikası ve yüksek faiz uygulamasına devam etmesi kadar maliye politikası ile desteklenmesi ve yapısal reformlarının yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Hedeflemesi, Fiyat İstikrarı, Para politikası, Türkiye Ekonomisi.

Abstract

Inflation targeting, which has been implemented in many developed and developing countries since the 1990s in order to achieve price stability, was introduced in Turkey as implicit inflation targeting in the 2002-2005 period. Inflation in Turkey, which had been at chronically high levels for many years, declined to single digits in the 2002-2005 period and confidence in the monetary policy implemented increased. As the preconditions for the transition to formal inflation targeting were realized to a great extent, Turkey switched to explicit inflation targeting in 2006. In the 2006-2016 period (excluding 2009 and 2010), inflation continued to hover around single digits despite being above the target. However, as of 2017, inflation, which had been unstable at double-digit levels due to rising exchange rates, external shocks and the shift away from inflation targeting preconditions, increased rapidly and deviated significantly from the target. As a result of the CBRT's policy of prioritising growth over price stability, which is its main objective, and implementing a low interest rate policy despite high inflation between September 2021 and June 2023, growth increased, but inflation continued to rise rapidly, the exchange rate increased, the TL depreciated significantly and the country risk premium increased. These developments have led to the questioning of inflation targeting and its effectiveness, which has been implemented for more than two decades.

To this end, this study aims to evaluate the implementation of inflation targeting in Turkey. Since the second half of 2023, the CBRT started to prioritise inflation targeting and started to implement a high interest rate policy, but inflation is still well above the target. As a result, the CBRT should continue to implement tight monetary policy and high interest rate policy with determination to bring inflation to the targeted level, as well as to support it with fiscal policy and to carry out structural reforms.

Keywords: Inflation Targeting, Price Stability, Monetary Policy, Turkish Economy.

Giriş

Bretton Woods sisteminin çökmeye başladığı 1970'li yıllar tüm dünyada iktisadi anlamda yeni arayışların ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak kabul edilmektedir. Ekonomide kabul gören ve uygulanan Keynesyen politikalar, ortaya çıkan stagflasyon krizi ile birlikte geçerliliğini yitirmiş ve dolayısıyla ülkeler durgunluğu ve enflasyonu birlikte yaşamaya başlamışlardır. Ortaya çıkan petrol krizi ile birlikte kalıcı hale gelen yüksek enflasyon, ülkeleri para politikasında odaklanılması gereken esas noktanın fiyat istikrarı olduğu konusunda ikna etmiştir. Ülkelerin birbirinden farklı sosyal ve ekonomik şartları olmasına rağmen fiyat istikrarı nihai hedef haline gelmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan pek çok ülkede fiyat istikrarı hedefine ulaşma amacına yönelik genellikle parasal büyüklüğün ya da döviz kurunun nominal çapa olarak belirlendiği hedefleme stratejileri uygulanmaya başlanmıştır. Ancak değişen dünya şartları ve iktisadi anlamda yaşanan yenilikler ile birlikte sermaye hareketlerinin serbestliği kullanılan para politikası stratejilerinin başarısızlığı konusunda bir farkındalık oluşturmuştur. Bu farkındalığın ortaya çıkması ile birlikte popüler hale gelen enflasyon hedeflemesi ilk kez 1990 yılında Yeni Zelanda'da uygulanmaya başlanmış ve alınan başarılı sonuçlar neticesinde zaman içerisinde gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke tarafından tercih edilmiştir. Türkiye'de de 2002-2005 yılları arasında örtük olarak başlanan enflasyon hedeflemesi stratejisine resmi olarak 2006 yılında geçilmiştir. Uzun yıllardır kronik yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'de, 2006-2016 döneminde hedeflerden sapmalar görülmekle birlikte genelde enflasyon tek haneli seviyelerde kalmıştır. Ancak 2017 yılından itibaren çift haneli seviyelerde istikrarsız bir seyir gösteren enflasyon son yıllarda artış göstererek hedeflenenden büyük oranda sapma göstermiştir. Bu durum Türkiye'de enflasyon hedeflemesi stratejisi ve etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Bu amaçla çalışma, Türkiye'de fiyat istikrarının sağlanmasında enflasyon hedeflemesi uygulaması ve etkinliğini değerlendirmeye yöneliktir. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, fiyat istikrarının sağlanmasında bir para politikası stratejisi olarak enflasyon hedeflemesi kavramsal çerçevede ele alınmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye'de uygulanan enflasyon hedeflemesi stratejisi ve başarısı değerlendirilmektedir. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak öngörü ve önerilerde bulunmaktadır.

1. Fiyat İstikrarının Sağlanmasında Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi: Kavramsal Çerçeve

Fiyat istikrarı, ekonomideki aktörlerin karar alma sürecinde etkili olamayacak kadar düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranının varlığı olarak ifade edilebilir. Bu enflasyon oranının gelişmiş ülkelerde %2-%3 arasında, gelişmekte olan ülkelerde ise %4-%5 civarlarında olduğu söylenebilir (Başçı, 2009: 2). 1970'li yıllarda yaşanan gelişmeler ile birlikte ekonomide ana hedefin fiyat istikrarı olarak belirlenmesi noktasında bir fikir birliği oluşmuştur. Ancak söz konusu fiyat istikrarının gerçekleşmesi için siyasi baskılardan arındırılmış bir merkez bankasının varlığı ve uzun vadeli düşük ve istikrarlı bir enflasyon için tavizsiz bir para politikası gereklidir. Bahsedilen bağımsızlık ise hedef seçimi ve bu hedef doğrultusunda uygulanacak para politikası araçlarının seçimi doğrultusunda merkez bankasına serbestliğin kazandırılması ile mümkün hale gelebilmektedir. Fiyat istikrarının nihai hedef olarak belirlenmesi ve para politikasının bu doğrultuda kurgulanması aynı anda ekonomik büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesi için de uygun bir ekonomik ortam sağlayacaktır. Fiyat istikrarı hedefinin büyüme gibi diğer iktisadi hedeflerin gerçekleşmesinde ön koşul olarak ortaya çıkması politikalar arasında çıkacak olası çatışmaların önüne geçmiştir. Bu sebepten gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede merkez bankaları fiyat istikrarını nihai hedef olarak belirlemiş ve para politikaları bu doğrultuda bir yapıya kavuşturulmuştur. Para politikası uygulamasında öncelikli ve nihai hedefin fiyat istikrarı olarak belirlenmesi birbirinden farklı hedefleme stratejilerini gündeme getirmiştir. Bu hedefleme stratejileri başlıca döviz kuru hedeflemesi, parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesi olarak sıralanabilir. 1970'li yıllardan itibaren odaklanılması gereken temel noktanın fiyat istikrarı olması konusunda fikir birliğine rağmen bu nihai hedef doğrultusunda hangi para politikası stratejisinin uygulanması gerektiği ile ilgili bir görüş birliği sağlanamamıştır. Zaman içerisinde bu stratejiler tecrübe edilmiş, kimi zaman parasal büyüklükler hedeflenmiş kimi zamanda döviz kuru kontrol edilmeye çalışılmıştır. Seçilen hedeflemenin başarısı için her şeyden önce nihai hedef olan fiyat istikrarı ile güçlü bir ilişkisinin olması, kolay kontrol edilebilir ve kamuoyu tarafından anlaşılabilir şeffaflıkla olması gibi bazı özellikleri taşıması gerekmektedir (Cukierman, 1999:5).

Fiyat istikrarının sağlanabilmesi için döviz kuru hedefleme stratejisinde, ülke parası kendisine oranla daha düşük enflasyona sahip bir ülkenin parasına endekslenmekte ve böylece endeks olarak kabul edilen ülkenin enflasyon oranına yaklaşma ve dolayısıyla enflasyon oranlarında düşüş beklenmektedir (Mishkin, 1999: 2). Dışa açık bir ekonomide sabit kur rejimi altında döviz kuru, enflasyonu ciddi anlamda etkileyen bir faktör olarak ifade edilebilir. Hem

ithal nihai mallar hem de yurtiçi üretimi olan malların ithal hammaddelerinin fiyatları döviz kuru ile doğrudan ilişkilidir ve bu ilişkiden enflasyon oranı önemli ölçüde etkilenmektedir (Svensson, 2000: 158). Döviz kuru hedeflemesi stratejisinin başarısı öncelikle stratejiyi uygulayan ülkenin döviz rezervlerinin güçlü olmasına bağlıdır. Buna ek olarak, ülkede yaşanan yüksek enflasyon oranları ile döviz kuru arasında kuvvetli bir korelasyonun olması gerekmektedir. Döviz kuru hedeflemesi stratejisine yöneltilen en önemli eleştiri ülkelerin para politikası uygulamalarında bağımsızlıklarını kaybetmelerine sebep olabilmesidir. Çünkü döviz kuru hedeflemesi stratejisi ile birlikte işleyiş süreci endeksleme yapılan ülkenin döviz kuru tarafından belirlenmektedir. Ayrıca endeksleme yapılan ülkede meydana gelen ekonomik şoklar diğer ülkeyi de doğrudan etkileyerek spekülasyonlara karşı savunmasız bir hale getirmektedir (Mishkin ve Posen, 1997: 14).

Parasal hedefleme stratejisi, M. Friedman'ın "Sabit Oranlı Parasal Büyüme Teorisine" dayanmaktadır. M. Friedman enflasyonun her şart ve koşulda parasal bir olgu olduğu hipotezinden hareketle, enflasyonun uzun dönemde para arzındaki artışa paralel olarak artacağını ifade etmiştir. Buradan hareketle, para talebinin istikrarlı bir yapıda bulunduğu iddia edilerek para otoritesinin nominal para arzını kontrol etmek suretiyle fiyat istikrarına ulaşılabileceği belirtilmiştir. Parasal hedefleme stratejisi sayesinde parasal büyüklüklerde ortaya çıkan kısa vadeli istikrarsızlıklar giderilmekte, para arzı para otoritesi tarafından kontrol altına alınarak enflasyonun düşürülmesi hedeflenmektedir (Cukierman, 1999: 3-5). Bu stratejinin başarıya ulaşmasında en önemli kriterlerden biri politika amacı ile hedeflenen parasal büyüklük arasında kuvvetli bir korelasyonun bulunmasıdır. Şayet para talebi Monetarist teoride kabul edildiği gibi istikrarlı bir yapıda değilse amaç ile hedeflenen parasal büyüklük arasındaki bağlantı kopacak ve strateji başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Para talebi istikrarsızlığı nispeten daha geniş kapsamlı parasal büyüklükler hedeflenmek suretiyle bir miktar azaltılabilir. Ancak bu noktada bir başka sorun olan politika yapıcının hedeflenecek parasal büyüklüğü kontrol edebilme kabiliyetinin azalması ortaya çıkacaktır (Houben, 2000: 73). Yani merkez bankası seçilen parasal büyüklük üzerinde yeterli bir kontrol kabiliyetine sahip değilse para politikası gücünü kaybedecek piyasadaki aktörlere verilmesi hedeflenen sinyallerin etkinliği azalacaktır.

Enflasyon hedeflemesi stratejisi ise uygulandığı ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak merkez bankasının bir nokta veya bant şeklinde belirlemiş olduğu enflasyon hedefini kamuoyuna ilan etmesi olarak tanımlanabilir (Bernanke ve Laubach, 1997:4). Yeni Neo-Klasik Sentez yaklaşımının bir ürünü olarak 1970'li yıllarda ortaya çıkan enflasyon hedeflemesi stratejisinde esas hedef düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranına

kavuşabilmektir. Mishkin, enflasyon hedeflemesi stratejisi sayesinde büyüme hızından bir şey kaybetmeden enflasyonun düşük ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulabileceğini ifade etmektedir (Mishkin, 2000: 1). Enflasyon hedeflemesi stratejisini diğer stratejilerden ayıran en temel özelliklerden biri enflasyon hedefinin bir aralık şeklinde belirlenebilir olmasıdır. Merkez bankası hedefi bir bant aralığı şeklinde belirleyerek sık sık ihlal edilmesinin ve dolayısıyla kamuoyunun politikalara olan güvenlerinin azalmasını bu suretle engelleyebilmektedir. Ayrıca enflasyon hedeflemesi rejiminde diğer stratejilerden farklı olarak döviz kuru veya parasal büyüklük şeklinde bir ara hedef belirleme zorunluluğu bulunmamaktadır.

Enflasyon hedeflemesi rejiminin kurallı-ihiyari politika ayırımında hangi tarafa denk düştüğü ile ilgili literatürde farklı görüşler mevcuttur. McCallum bu stratejinin enflasyon hedefine ulaşmada kullanılan bir strateji olduğunu dolayısıyla kurallı bir politika olarak değerlendirileceğini belirtmiştir (McCallum, 2001: 37). Bu stratejiyi katı bir kural politikası olarak tanımlayan görüşlerin temel dayanak noktası ise üretim sürecinin istikrarı vb. bazı amaçları dikkate almadan sadece enflasyona odaklanmış olmasıdır. Ancak enflasyon hedeflemesi rejimini katı biçimde kurala dayalı bir politika olarak nitelendirmek pek de mümkün değildir. Tam tersine enflasyon hedeflemesi stratejisi merkez bankasına kısa vadeden uzun vadeye mevcut tüm verileri kullanmak suretiyle ihtiyari davranabileceği bir hareket alanı sağlamaktadır. Bu doğrultuda enflasyon hedeflemesi rejimi bir kuraldan daha ziyade bir politika iskeleti olarak ortaya çıkmıştır. Enflasyon hedeflemesi rejimi politika esnekliğini yitirmeden belirli bir çerçevede hem kural hem de ihtiyari uygulamaların görüldüğü sınırları belirlenmiş bir ihtiyarilik olarak ifade edilmektedir (Bernanke vd., 1999: 2). Svensson ise yapmış olduğu enflasyon hedeflemesi tanımında tercihen hedefin nokta ya da bant şeklinde rakamsal net bir hedef olması gerektiğini belirtmiş ve bu hedef doğrultusunda uygulanacak olan para politikalarının neticesinde ortaya çıkan sonuçtan merkez bankasının sorumlu olacağı bir hesap verebilme mekanizmasının işletilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Svensson'a göre merkez bankası politika araçlarının kullanılmasında bağımsız bir yapıya sahip olmalıdır (Svensson, 2002: 2).

Enflasyon hedeflemesi rejimi için ekonominin içerisinde bulunduğu tüm koşullar ayrıntılı bir şekilde değerlendirilip hedeflere ulaşılması ile ilgili zaman kavramı açık bir şekilde kamuoyuna ilan edilmelidir. Bu noktada merkez bankası kendisine yeterli zamanı ayırmalı yani uygulanacak politikaları ve sonuçlarını kontrol edebileceği bir zaman dilimi belirlemelidir. Aksi takdirde, araç istikrarsızlığı ve bu araçlar üzerinde kontrol güçlükleri yaşanabilir. Uygulamada enflasyon hedeflerinin sıklıkla orta vadeli olarak belirlendiği görülmektedir. Bu

durum hem politika araçlarının kontrol edilebilirliğini artırmakta hem de diğer stratejilere kıyasla enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamasına önemli bir esneklik kazandırmaktadır (Schaechter, vd., 2000: 36).

Bir başka önemli husus ise enflasyon hedeflerinin hangi değişkenler üzerinden belirleneceği hususudur. Bu noktada tercih edilen endeksin kamuoyu tarafından kolayca ulaşılabilir ve anlaşılır olması, aynı zamanda ülkedeki enflasyonu tümüyle kapsamaması gerekmektedir. Tüketici fiyat endeksi en çok bilinen ve kolay anlaşılabilir endeks olması sebebiyle çoğu ülke tarafından tercih edilmektedir. Bununla birlikte bazı ülkelerde çekirdek enflasyon göstergelerinin tercih edildiği de bilinmektedir. Ancak bu çekirdek enflasyon göstergeleri ülkedeki gerçek enflasyon oranı ve hayat pahalılığını tam anlamıyla yansıtmadıkları için eleştirilere maruz kalmaktadır (Öztürk, 2009: 193).

Enflasyon hedeflemesi stratejisinde hedeften sapma halinde nedenlerin ve alınacak önlemlerin açık bir şekilde raporlanması para politikasının şeffaflığını artırmaktadır. Ayrıca enflasyon hedeflemesinin para ve maliye politikaları arasında eşgüdümü zorunlu kılması zaman tutarsızlığı sorununa bir çözüm oluşturmakta ve merkez bankalarının daha bağımsız olmalarını sağlayarak kredibilitesi artırmaktadır (Alparslan ve Erdönmez, 2000: 19).

Tüm bu avantajların yanı sıra, uygulamadaki güçlükler gibi birtakım dezavantajları da olabilmektedir. Enflasyon hedeflerinin kamuoyuna ilan edilmesi ile gerçekleşmesi arasında birtakım kontrol boşluklarının bulunması, politikaların takibini zorlaştırmakta ve merkez bankasının kontrolü dışında meydana gelen şoklar bankaya ve politikalarına duyulan güveni zedeleyerek hedeflerde sapma meydana getirebilmektedir (Şanlı, 2006: 42). Enflasyon hedeflemesi rejiminin esnek kur rejimi ile birlikte uygulanması zorunluluğu ekonomide zaman zaman kur dalgalanmalarına sebebiyet vermekte ve yerli paranın değerini azaltarak, dış ticaret bilançolarına olumsuz etki edebilmektedir (Şanlı, 2006: 43). Aynı zamanda, katı ve tavizsiz uygulanmasının gerekliliği kısa dönemde ekonomik büyümeyi sınırlandırıp deflasyon riskine sebebiyet verebilmektedir (Yılmaz, 2011: 88).

1.1. Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Ön Şartları

Enflasyon hedeflemesi her ülkenin doğrudan uygulayıp başarılı sonuçlar elde edebileceği kadar basit bir para politikası stratejisi değildir. Bu strateji ile hedeflenen düşük ve istikrarlı bir enflasyon hedefini yakalamak adına bazı ön şartların yerine getirilmiş olması gerekmektedir.

1.1.1. Fiyat İstikrarı Nihai Hedef Olmalı

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısı için merkez bankası fiyat istikrarını öncelikli ana hedef olarak belirlemiş olmalıdır. Aksi takdirde enflasyon oranı dışında hedeflenecek bir başka nominal büyüklüğe ulaşmak için uygulanacak politika ile zıt bir durum oluşturup, stratejinin başarısını olumsuz etkileyecektir (Doğru, 2015: 145). Enflasyon hedeflemesi stratejisine geçiş yapmadan önce mevcut enflasyon oranının tek haneye düşürülmesi hem ekonomideki mali baskınlık etkisinin kırılması hem de merkez bankasına hareket serbestliği sağlamak için önemlidir.

1.1.2. Merkez Bankası Bağımsız, Etkin, Hesap Verebilir ve Şeffaf Olmalı

Dünya genelinde fiyat istikrarını nihai hedef olarak belirlemiş merkez bankalarının hiçbir siyasi baskı altında kalmadan yalnızca piyasa dinamiklerinden etkilenecek bir şekilde yani bağımsız bir yapıda faaliyetlerini sürdürmesi halinde politikaların başarı yüzdesinin artacağı düşünülmektedir. Bu sebepten merkez bankasının enflasyon hedeflemesi stratejisinde belirleyeceği politika araçlarını kullanmakta serbest olması önemlidir. Uygulamanın görüldüğü pek çok ülkede enflasyon hedefleri merkez bankası ve siyasi iktidar ile ortaklaşa bir şekilde belirlenmektedir. Amaç bağımsızlığı olmasa da araç bağımsızlığı ve kurumsal bağımsızlık olması gerekmektedir. Kurumsal bağımsızlık unsuru merkez bankası başkanının atanma, görevde kalma ve görevinden ayrılma süreçlerinin net bir şekilde kanunlarla güvence altına alınması anlamına gelmektedir (Özatabay, 2011: 396). Literatürde merkez bankalarının bağımsızlığı ile enflasyon arasındaki korelasyonu içeren çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların hemen hemen hepsinde, merkez bankalarının bağımsızlığı artıkcça enflasyonun azaldığı yani arada negatif korelasyonun varlığı üzerinde durulmaktadır (Yılmaz, 2011: 93).

Uygulanacak olan para politikasının enflasyonu düşürebilmesi için para politikası araçları ile enflasyon oranı arasında kuvvetli bir korelasyonun bulunması gereklidir (Mishkin ve Hebbel, 2001: 12). Bu doğrultuda merkez bankası finansal sistem içerisindeki likidite büyüklüğünü kontrol etmek adına daha önceden de belirtildiği gibi kısa vadeli faiz oranları veya parasal bir büyüklüğü politika aracı olarak belirleyebilir. Aynı zamanda yeterli derinliğe sahip bir finansal sistem ve merkez bankasının seçilen bu araçları kullanmak suretiyle piyasaları nihai hedef doğrultusunda şekillendirecek potansiyele sahip olmalıdır. Enflasyon hedeflemesi stratejisinde para politikası uygulayıcısının piyasalar ve enflasyon ile ilgili isabetli öngörüler yapabilmesi için yeterli bir bilgi birikimine sahip olması oldukça önemlidir. Aynı zamanda merkez bankasının ihtiyaç duyduğu verilere kesintisiz bir şekilde erişim imkânının bulunması

gerekir. Bu veriler yardımıyla değişen piyasa koşullarında uygulanan strateji üzerinde bazı düzenlemeler yapılması gerekebilir.

Enflasyon hedeflemesi stratejisinde merkez bankasının uygulayacağı politikalar ve bunların neticeleri kamuoyu tarafından anlaşılır olmalıdır. Özellikle para politikası aktarım mekanizmalarında yaşanan zamansal gecikmeler merkez bankasının politikalarının takip edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle politika yapıcılarının hazırlayacağı raporlar ve yapacağı kamuoyu bilgilendirmeleri ile şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlamalıdır. Şeffaflık ve hesap verebilirlik kavramları birbiri ile doğrudan ilişkili kavramlardır. Çünkü merkez bankasının uygulamalarının şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşılmasının istenmesindeki en temel amaç, onu uygulamalarından ve bunların sonuçlarından sorumlu tutmaktır (Florini, 1999: 5). Piyasadaki aktörler uygulanan politikalar ve hedefler arasındaki bağlantıyı merkez bankasının yapacağı bilgilendirme sayesinde algılayabilirse uygulanan para politikasının daha etkin hale geleceği söylenebilir (Croce ve Khan, 2000: 48-51).

1.1.3. Mali Baskınlık Olmamalı

Mali baskınlık, ekonomide bütçe sınırlarını aşan şekilde maliye politikası uygulamalarının ardından oluşan bütçe açıklarının borçlanma suretiyle finansmanı ve dolayısıyla toplam borç stokunun toplam mali varlıklara oranının giderek büyümesi durumu olarak ifade edilebilir. Mali baskınlık durumu ile ilgili Thomas Sargent ve Neil Wallace'ın literatüre kazandırmış oldukları "Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik" kavramı oldukça dikkat çekicidir. Sargent ve Wallace 1981 yılında kaleme almış oldukları raporda uygulanan para politikası tedbirlerinin uzun dönemde enflasyonu düşürüp fiyat istikrarını sağlayabilmesi için mutlak suretle hükümetin maliye politikalarını disipline etmesi ve olası bütçe açıklarından kaçınılması gerektiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda para ve maliye politikalarının birbirine zıt düşmeyecek şekilde koordine edilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir (Sargent ve Wallace, 1981: 1-4).

1.1.4. Gelişmiş ve Sağlam Finansal Piyasalar Olmalı

Güçlü ve gelişmiş mali piyasalara sahip olmayan ekonomilerde enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarılı olması oldukça zordur. Çünkü bu stratejide merkez bankası uygulayacağı para politikalarını faiz kanalı sayesinde reel sektörlere temas ettirmekte, ancak finansal sistemin güçlü olmadığı ülkelerde bu kanal yeterince verimli çalışmamaktadır (Eroğlu, 2007: 11). Diğer taraftan, gelişmiş para ve sermaye piyasaları ekonomiyi olası finansal krizlere karşıda güçlü

tutmaktadır. Gelişmiş bir sermaye ve para piyasasına sahip olmayan ülkelerin döviz piyasalarının da istikrarsız bir yapıda olacağı göz önünde bulundurulduğunda, döviz kurlarında yaşanacak olası bir sert yükselişte yabancı para cinsinden borçlanan şirket ve kamu kuruluşlarının bilançolarında önemli problemler ortaya çıkacaktır. Bu tarz problemlerin yaşandığı bir ekonomide merkez bankasının fiyat istikrarı hedefine odaklanması pek mümkün değildir.

2. Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Uygulaması ve Etkinliği

1970’li yıllardan itibaren süregelen yüksek enflasyon ile mücadele kapsamında, TCMB para politikası stratejileri olarak 1990’lı yıllarda parasal hedefleme ve 2000 yılında döviz kuru hedeflemesi uygulamış ancak her iki uygulama da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye’de döviz kurunun enflasyonla ilişkisinin kuvvetli olduğu tezinden hareketle uygulamaya konulan sabit kur rejimi krizin de etkisiyle terk edilmiş ve 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ile birlikte dalgalı kur rejimine geçiş yapılarak enflasyon hedeflemesi stratejisine geçileceği açıklanmıştır. Ancak yaşanan finansal krizin etkileri ve mevcut belirsizlik ortamında enflasyonun yüksek ve istikrarsız olması dikkate alınarak stratejinin başarısı adına ön koşulların belirli ölçüde sağlanması amacıyla bir geçiş dönemi olarak stratejinin örtük olarak uygulanmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda, 2002-2005 döneminde örtük, 2006 yılından itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulanmaya başlanılmıştır.

2.1. Örtük Enflasyon Hedeflemesi Dönemi: 2002-2005

Resmi enflasyon hedeflemesine bir geçiş süreci olan bu dönemde stratejinin başarılı olabilmesi amacıyla ekonomide gerekli ve yeterli ön koşulların sağlanmasına çalışılmıştır. Bu amaçla, öncelikle merkez bankasına fiyat istikrarını sağlama dışında başka bir hedefleme görevi verilmemesi, merkez bankasının bağımsız olması, mali baskınlığın olmaması, enflasyon ataletinin ve döviz kuru baskısının güçlü olmaması ve finansal sistemin sağlam ve gelişmiş olması gerekmektedir (Özatay, 2011: 395). Bu bağlamda, Türkiye’de 2001 krizi sonrası uygulamaya konulan GEGP önemli bir yeniden yapılanma ve dönüm noktası olmuştur. 25 Nisan 2001 tarihinde çıkarılan 4651 sayılı “TCMB Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile önemli değişikliklere gidilmiş, TCMB’nin siyasi iktidardan özerkleşmesi hususunda ciddi adımlar atılmıştır. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler aşağıda belirtildiği gibi sıralanabilir (TCMB, 2001: 111-114):

- Para politikasının temel hedefi fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlenmekle birlikte, enflasyon hedefi hükümet ile birlikte belirlenecektir.
- TCMB'nin amaç bağımsızlığı olmasa da hedefe ulaşmada kullanacağı para politikası araçlarını doğrudan kendisinin belirleyeceği araç bağımsızlığı sağlamıştır.
- TCMB'nin Hazine ve diğer kamu kurumlarının açıklarını finanse etmesi yasaklanmıştır.
- TCMB hesap verebilirlik ve güvenilirlik adına, faaliyetleri ve uygulamaları ile ilgili yılda iki defa TBMM Plan ve Bütçe Komisyonuna sunum yapacaktır.
- Hedef doğrultusunda kararları etkin ve verimli bir şekilde alabilmek adına merkez bankası bünyesinde Para Politikası Kurulu (PPK) oluşturulmuştur.
- TCMB başkan ve yardımcılarının görev süreleri beş yıl olarak güncellenmiş ve olağan görev sürelerinin sona ermesi haricinde değiştirilemeyecekleri hükme bağlanmıştır.

Bu dönemde, enflasyon hedefleri yıllık olarak hükümet ile birlikte belirlenmiş ve ek çıpa olarak parasal taban kullanılmıştır. TCMB temel politika amacı olan fiyat istikrarına odaklanmış ve enflasyon hedeflemesi stratejisinin temel politika aracı olarak gecelik borçlanma faizini kullanmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu dönemde, TL'den altı sıfır atılmış, gerekli teknik altyapı iyileştirilerek bilgi seti genişletilmiş, enflasyon tahmin modellemeleri geliştirilmiş ve organizasyon yapısı yenilenmiştir (TCMB, 2006: 19). Bu gelişmeler piyasalarda oluşan enflasyon beklentisini de olumlu yönde etkileyerek enflasyon ataletinin kırılmasına olumlu katkı sunmuştur.

Bu dönemde bir başka önemli gelişme, GEGP kapsamında yürürlüğe konulan sıkı maliye politikası uygulaması sayesinde mali disiplinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, bütçe açığının azalmasıyla net kamu borç stokunda sağlanan iyileşme borcun sürdürülebilirliğini artırmış ve finansal piyasalarda mali baskınlık azalan bir seyir izlemiştir.

Tablo 1. 2002-2005 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Büyüme Oranı	Cari Denge / GSYH	Bütçe Dengesi / GSYH	Net Kamu Borç Stoku / GSYH	M2/GSYH
2002	6,4	-0,3	-11,2	59,4	15,2
2003	5,9	-2,5	-8,6	53,1	15,3
2004	9,4	-3,7	-5,1	47,1	17,5
2005	8,9	-4,6	-1,1	39,6	19,7

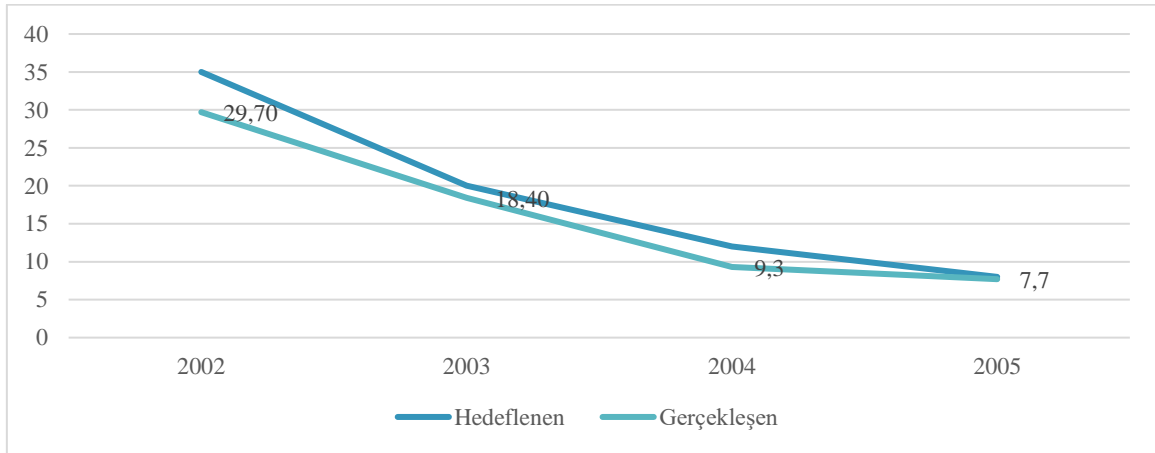
Kaynak: HMB, TÜİK, SBB

Tablo 1'de mali baskınlık göstergeleri olarak bütçe dengesinin GSYH'ye oranı ve net kamu borç stokunun GSYH'ye oranı verilmektedir. Tablo 1'e göre, bütçe açığının GSYH'ye oranı 2002 yılında %11,2 iken 2005'te %1,1 oranına gerilerken net kamu borç stokunun GSYH'ye oranında da ciddi bir azalma görülmektedir. Net kamu borç stokunun GSYH'ye oranı

2002 yılında %59,4 iken izleyen yıllarda düşüş eğilimini devam ettirmiş ve 2005 yılında %39,6 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de finansal piyasalar sığ ve kırılğan bir yapıya sahip olması enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle enflasyon hedeflemesi stratejisine geçiş döneminde atılan önemli adımlardan biri de finansal piyasaların güçlendirilmesi ve derinlik kazanması yönünde yapılan düzenlemeler olmuştur. Bu doğrultuda, birtakım değişikliklere gidilerek likidite sıkıntısı yaşayan bankalara gün içinde ve gün sonunda likidite imkânı sağlanmıştır. Ayrıca gerçekleştirilen yapısal reformlar ile bankacılık sektörünün yapısı sağlamlaştırılmış ve verimli bir şekilde denetlenmesi adına Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. Böylelikle mevcut kırılğan finansal sistem güçlendirilmeye çalışılmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere mali derinliği ifade eden M2 para arzının GSYH’ye oranı düşük düzeydedir. Bu oran 2002 yılında %15,2 iken 2005 yılında 4,5 puan yükselerek %19,7’e yükselmiş olsa da yeterli düzeyde değildir.

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısı için en önemli koşullardan bir diğeri, yıllardır yüksek ve kronik hale gelen tüketici enflasyonunun tek haneye düşürülmesidir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, 2002-2005 örtük enflasyon hedeflemesi döneminde, gerçekleşen enflasyon hedeflenenin altında kalarak yüksek bir başarı elde edilmiş ve enflasyon tek haneye %10’un altına düşürülmüştür.

Şekil 1: 2002-2005 Gerçekleşen ve Hedeflenen Enflasyon

Kaynak: (TCMB, 2023a)

2001 yılında %68,5 olan enflasyon, hedefleme stratejisine geçişin ilk yılı olan 2002’de hedeflenen %35 oranının da altında bir düşüş göstererek %29,7 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında hedeflenen %20 iken %18,40, 2004 yılında ise hedeflenen %12 iken %9,3 olarak gerçekleşmiştir. Örtük enflasyon hedeflemesi döneminin son yılı olan 2005 yılında enflasyon

daha da düşerek hedeflenen %8 oranın altında %7,7 olarak gerçekleşmiştir. Böylece, resmi olarak enflasyon hedeflemesine geçiş öncesinde en önemli şartlardan biri olan mevcut enflasyon oranının düşük ve istikrarlı bir düzeye çekilmesi hususunda başarı sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Tablo 1’de görüldüğü üzere, 2002-2005 döneminde büyüme oranındaki artış makroekonomik performans açısından olumlu olarak değerlendirilmektedir. Böylece, önceki dönemlerde olduğu gibi yüksek enflasyon düşük büyüme dönemi son bulmuştur. 2002 yılında büyüme oranı %6,4 iken 2005 yılında %8,9’a yükselmiştir. Ancak cari açığın GSYH’ ya oranlarında görülen yükselme kronik bir sorun olarak karşımıza çıkmakta olup 2002 yılında %0,3 düzeyinden 2005 yılında %4,6 seviyesine yükselmiştir.

Özetle, dört yıl süren örtük enflasyon hedefleme dönemi Türkiye için başarılı geçmiş ve uygulanan para politikasına güven artmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de resmi enflasyon hedeflemesine geçiş için gerekli ön koşulların önemli ölçüde gerçekleşmesiyle 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir.

2.2. Açık Enflasyon Hedeflemesi Dönemi

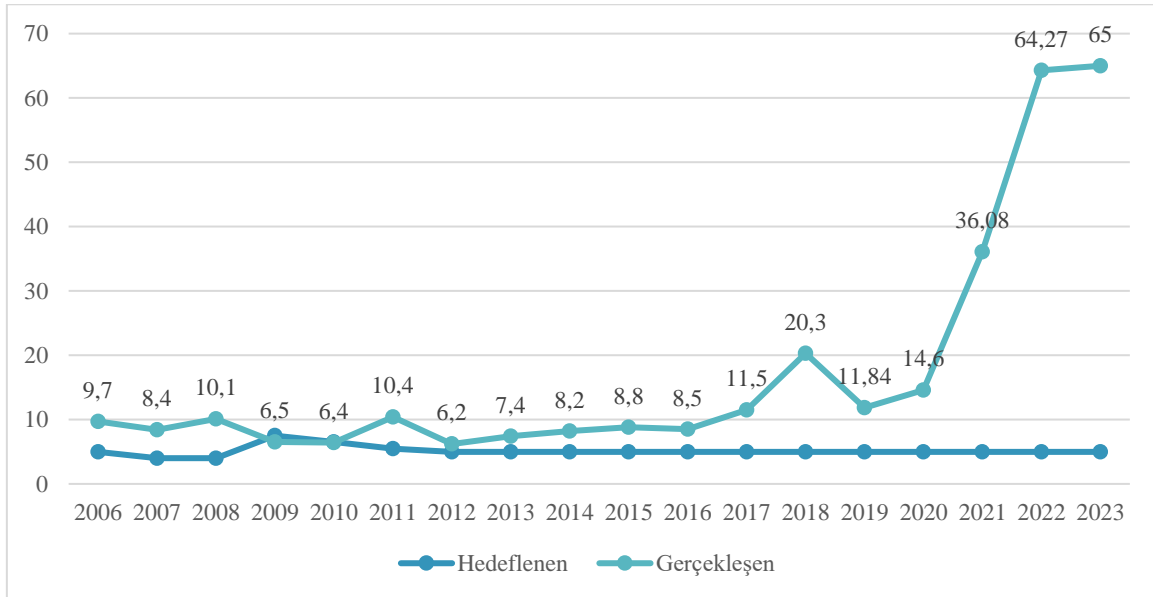
Örtük enflasyon dönemi ile tecrübe edilen başarılı bir dönüşüm sürecinin ardından 2006 yılında resmi olarak enflasyon hedeflemesi stratejisine geçiş ilân edilmiş ve ilk planda kamuoyu tarafından daha kolay anlaşılır olması sebebiyle hedef aralığı yerine noktasal bir oran belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, ortaya çıkabilecek dalgalanma ihtimaline karşı belirlenen hedeflerin iki puan üstünde ve altında bir belirsizlik aralığı tanımlanmıştır. Enflasyonunun yılsonunda bu aralığın dışına çıkması durumunda TCMB hesap verme ilkesi gereği hükümete açık mektup verecektir. Hükümet ile beraber belirlenen orta vadeli (3 yıllık) enflasyon hedeflemesinde tüketici enflasyonunun (TÜFE) yılsonu yıllık değişimin kullanılmasına karar verilmiştir. TCMB’nin bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı temel politika aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, PPK politika faizinin belirlenmesinde artık tavsiye veren değil karar veren konumuna geçmiştir. Politika faiz kararı ile kısa gerekçesi toplantının yapıldığı gün, toplantı özeti ise beş iş günü içinde TCMB internet sayfasında yayımlanmaktadır. Merkez Bankası Kanunu’na göre yılda sekiz defa olan PPK toplantıları 2023 yılında on iki olarak yapılmaya başlanmıştır (TCMB, 2022a: 12).

Para politikasının iletişiminde benimsediği şeffaflık, hesap verebilirlik ve öngörülebilirlik doğrultusunda, PPK duyuruları dışında yıl içindeki enflasyon ile ilgili gelişmelerinin değerlendirildiği ve yılda dört defa yayımlanan Enflasyon Raporu ile kamuoyu bilgilendirilmektedir. Bunların yanı sıra, TCMB’nin yaptığı faaliyetler, para politikası

uygulamaları ve gelişmeler hakkında Başkan'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yaptığı sunumlar da kamuoyunun bilgilendirilmesinde önemli bir paya sahiptir. 2016 yılında iletişim politikasında, reel sektör temsilcileri ve finans kuruluşları ile toplantılar yapılarak farklı kitleleri bilgilendirmek ve kamuoyuyla iletişimi güçlendirmek amacıyla Merkezin Güncesi adlı bir blog sitesinin açılması gibi bazı yenilikler de getirilmiştir (TCMB, 2022a:12).

2.2.1. Enflasyon Hedeflemesi: 2006-2016 Dönemi

Açık enflasyon hedeflemesi stratejisine geçişin ilk yılı itibariyle, dünya genelinde yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin etkisiyle Türkiye ekonomisi bir takım arz şokları ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun neticesinde enflasyon oranları geçiş dönemine zıt bir şekilde hedeflenen oranlardan daha yüksek şekilde gerçekleşmiştir. Şekil 2'de görüldüğü üzere enflasyon hedeflemesine geçilmesiyle açıklanan üç yıllık nokta hedefler; 2006 yılı için %5, 2007 ve 2008 yılları için %4'tür. Dönem boyunca 2009 ve 2010 yılları hariç gerçekleşen enflasyon hedeflenenin üzerinde seyretmiş ve aradaki fark giderek açılmıştır. Bu dönemde enflasyon hedeflemesinin başarısını engelleyen iki önemli gelişmenin dolarizasyon ve dış şoklar olduğu değerlendirilmektedir (Doğru, 2015: 171).

Şekil 2. 2006-2023 Dönemi Hedef ve Gerçekleşen Enflasyon

Kaynak: (TCMB, 2023a)

Açık enflasyon hedeflemesi dönemine geçilmesiyle yaşanan ilk olumsuz durum, 2006 yılı ortalarında küresel likidite şartlarının gelişmiş ülkelerin lehine değişimi neticesinde gelişmekte olan ülkelere kaçan sermaye ile ortaya çıkmıştır. Bu sermaye çıkışına Türk lirası

(TL)'nin yaşadığı değer kaybı ve iklim koşulları kaynaklı tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan kontrol dışı artışın eklenmesi ile enflasyon oranları ciddi miktarda yükselmiş ve %5 olarak hedeflenen oranın 4,7 puan üzerinde %9,7 gerçekleşmiştir (TCMB, 2008: 2). Hedeften sapmaların enflasyon beklentilerinde olumsuz etki oluşturmasını engellemek isteyen TCMB, sıkı para politikası uygulamalarına ek olarak politika faiz oranlarında artışa gitmiştir. 2007 yılında da bir önceki yıl başlayan kötü iklim şartları etkisini sürdürmüş ve tüm dünya genelinde tarım ürünleri arzında yaşanan azalmanın talebi karşılamakta zorlanması neticesinde arz yönlü şoklar oluşmuştur. 2007 enflasyon oranlarında yaşanan büyük yükselişin bir diğer önemli sebebi, emtia ve enerji fiyatlarında yaşanan büyük artış olduğu söylenebilir. Bu artış sebebiyle akaryakıt üzerinden tahsil edilen özel tüketim vergileri artırılmak durumunda kalmış ve bu durum enflasyonun hedeften uzak bir seyir izleyerek %8,4 oranında gerçekleşmesine neden olmuştur (TCMB, 2008: 3). 2008 yılında ise enflasyon gelişmeleri üzerinde tamamen TCMB'nin kontrolü dışında küresel gelişmeler etkili olmuştur. 2008 küresel mali krizin etkisiyle küresel ekonomik daralma sonucunda tarım ürünleri ve enerji fiyatlarında yaşanan artışlar sonucunda 2008 yılsonu enflasyonu hedefin 6 puan üzerinde %10,1 oranında bir gerçekleşmeye sebebiyet vermiştir (TCMB, 2009: 1).

Hedefleme stratejisinin ilk yıllarında yaşanan yüksek oranda hedeften sapmaların enflasyon beklentilerini olumsuz yönde etkilemesini istemeyen TCMB, mevcut ekonomik verileri baz alarak 2009 ve 2010 yılları için belirlenen %4 enflasyon hedefinin revize edilmesini önermiştir. Merkez Bankasının bu önerisinin yerinde bulunmasını takiben 2009 ve 2010 yılları için enflasyon hedefleri sırasıyla %7,5 ve %6,5 olarak güncellenmiştir. Banka bu hedef güncellemesinin fiyat istikrarı politikasının gevşediği algısına sebebiyet vermemesi için aynı zamanda faiz artırımına gitmiştir (Ermişoğlu: 2011: 56).

Genellikle para politikası kontrolü dışında gelişen uzun süreli olan dışsal şoklar hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon arasındaki farkın oluşmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında gerçekleşen enflasyon hedefleri aşmıştır. 2009 ve 2010 yıllarında enflasyon hedeflerinin revize edilmenin etkisiyle TCMB ciddi güvenilirlik kaybı yaşamış ve para politikası uygulamasında belirsizlikler ve risklerde artış olmuştur. Dolayısıyla döviz kuru, faiz ve kredi riskinde önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. 2009 yılında Türkiye'de enflasyona yön veren etkenler yine dış kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Tüm dünya genelinde etkisini gösteren küresel finansal krizin etkisi ile birlikte toplam talepte meydana gelen daralma tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yaşanmasıyla 2009 yılı enflasyon oranı hedeflenen %7,5 oranın altında %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Küresel anlamda yaşanan

gelişmeleri yakından takip eden TCMB ekonomik daralmanın oluşturacağı olumsuz etkileri bertaraf etmek amacıyla politika faizini indirmek suretiyle iç piyasada dolaşan likiditeyi artırıcı tedbirler almıştır. Bu dönemde gecelik borçlanma faizi %16,75 seviyesinden %6,5'e kadar kademeli olarak düşürülmüştür (Başçı ve Kara, 2011: 10). Krizin etkileri 2010 yılı itibariyle hafiflemeye başlamış ve bu hafiflemeyi takiben gelişmekte olan ülkelerde üretim düzeyi hızlı bir artış göstermiştir. Gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan bu üretim artışı TCMB tarafından erken dönemde fark edilmiş ve olası bir talep artışı etkisinin fiyat istikrarı politikasına zarar vermesini engellemek amacıyla piyasalardaki likiditenin aşamalı olarak azaltılması politikalarına ek olarak zorunlu karşılık oranlarını artırmıştır (Başçı ve Kara, 2011: 13). Erken dönemde alınan tedbirler sayesinde yılsonu enflasyon oranı daha önce belirlenmiş olan %6,5 hedefin altında %6,4 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Şekil 2).

Küresel finansal kriz sonrasında ekonomi politikaları içinde para politikası önemli hale gelerek merkez bankalarının ekonomi içindeki etkinliği artmıştır (Oskay, 2017: 8). Yaşanan küresel çaptaki gelişmeler ve özellikle 2008 küresel finans krizi, fiyat istikrarı hedefine ulaşma doğrultusunda uzun zamandır kullanılan geleneksel para politikası araçlarının ve fiyat istikrarı hedefinin tek başına ekonominin makroekonomik istikrarı için yeterli olamayacağını göstermiştir. Bu doğrultuda, pek çok merkez bankası gibi TCMB 2010 yılı sonlarından itibaren fiyat istikrarı hedefine ulaşmak için aynı zamanda finansal istikrarın sağlanmış olması gerekliliği üzerine eğilmiş ve çok çeşitli geleneksel olmayan (makro ihtiyati) para politikası aracını birlikte kullanma yolunu seçmiştir. Böylece 2006 yılından itibaren uygulanan enflasyon hedeflemesi stratejisi, temel amaç olan fiyat istikrarının yanı sıra finansal istikrarı da dikkate alacak şekilde revize edilmiştir. Uluslararası sermaye akımlarının tarihin en yüksek boyutlarına ulaştığı bu dönemde, yeni para politikası anlayışı ve politika amacı olarak belirlenen finansal istikrar doğrultusunda politika araçlarının da çeşitlenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda, mevcut enflasyon hedeflemesi stratejisine aktif likidite politikasına dayalı esnek bir düzenleme getirilmiştir. Gecelik faiz oranları ve zorunlu karşılıklar gibi mevcutta kullanılan para politikası araçlarına politika faizi, Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM), likidite yönetimi gibi yeni araçlar dahil edilmiştir (Oskay, 2017: 7-8). Daha önceden politika faizi olarak gecelik faiz oranları kullanılmaktayken değişen likidite koşullarına uyum sağlamak amacıyla repo faizi politika faizi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

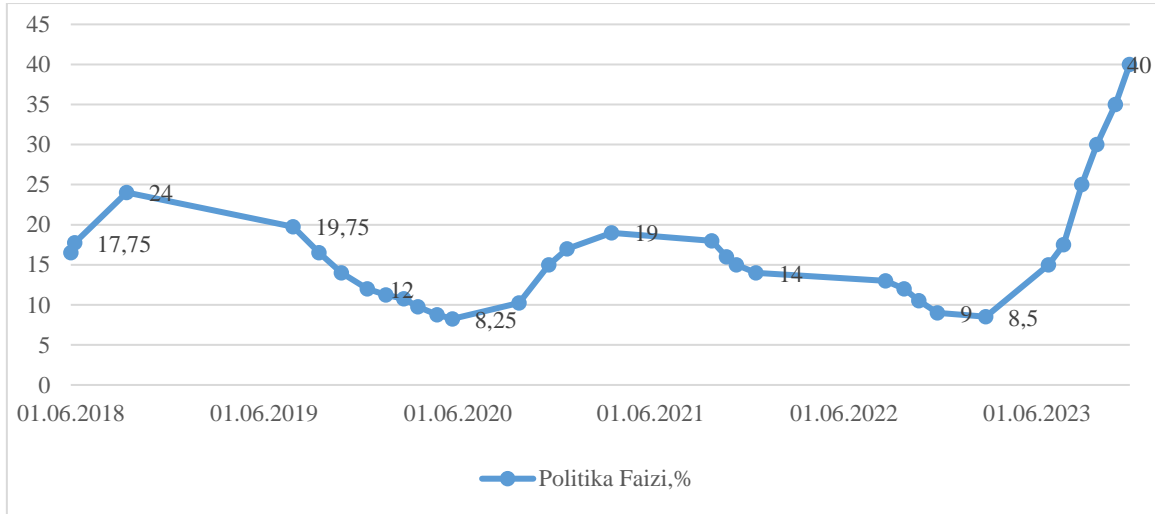
Bütün bu gelişmeler sonucunda Şekil 2'de görüldüğü gibi, 2009 ve 2010 yılında hedeflere ulaşan enflasyon, takip eden yıllarda hedeflenenin üzerinde seyretmiştir. 2011 yılında işlenmemiş gıda fiyatlarında fiyat artışına ek olarak küresel ekonomide artan belirsizlik ve

Avrupa’da başlayan borç krizi nedeniyle yabancı sermaye çıkışı başlamıştır. Bu bağlamda, TL’de yaşanan değer kaybından kaynaklı enflasyon hedeflerinde sapma yaşanmış ve 2011 enflasyon oranı hedefin yaklaşık 4,9 puan üzerinde %10,4 olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2011: 28). 2012 yılında ise küresel bazda işlenmemiş gıda fiyatlarında beklenen düşüşün gerçekleşmesine ek olarak iç talebin daralması ile birlikte hedeflenen %5 oran tutturulamamış ancak belirsizlik aralığı (%3-%7) içerisinde %6,2 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon hedeflemesine geçilmesinden 2013 yılına kadarki dönemde, yurtiçinde reel faizlerin yüksek olması neticesinde artan yabancı sermaye girişleri TL’de değer artışı sağlamış ve böylece ithal edilen enflasyonun etkisi azalmıştır. Ayrıca enflasyon hedeflemesine güven duyulması enflasyon beklentilerinin ve fiyatlama davranışlarının bozulmasını engellemiştir (Akçay, 2023: 206). 2013 yılında Amerikan Merkez Bankası (Fed), 2008 krizinden çıkış kapsamında uyguladığı miktarsal genişlemenin azaltılacağını ve zaman içerisinde faiz artışlarına geçileceğini açıklamış ve bunun sonucunda Türkiye’den yabancı sermaye çıkışları başlayarak TL hızla değer kaybetmiştir. 2013 yılında özellikle döviz kurlarında yaşanan artış yönlü istikrarsızlıklar neticesinde enflasyon oranında artış izlenerek %7,4 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Şekil 2). 2014 yılında da TCMB sıkı para politikası uygulamalarını sürdüren bir çerçevede likidite politikası izlemiştir. 2015 yılında enflasyon oranlarının belirleyicisi özellikle işlenmemiş gıda fiyatlarındaki yükseliş ve TL’nin yaşadığı değer kaybı olmuştur. Enflasyon bu sebeplere bağlı olarak Şekil 2’de görüldüğü üzere, 2014’de (%8,2) ve 2015’de (%8,8) 2012 yılından itibaren %5 olarak belirlenen hedefin üzerinde kalmaya devam etmiştir. 2016 yılında yaşanan darbe girişimi sonrasında uluslararası kredi değerlendirme kuruluşlarının Türkiye’nin kredi notunu düşürmeleri sonrasında yabancı sermaye girişleri daha da yavaşlamıştır. Dolayısıyla 2016 yılında enflasyon özellikle döviz kurlarında yaşanan istikrarsızlıklar ve gıda fiyatlarında yukarı yönlü eğilim neticesinde %8,5 olarak gerçekleşmiştir. 2006-2016 döneminde (2009 ve 2010 yılları hariç) gerçekleşen enflasyon hedeflenenin üzerinde seyretmiş ancak tek haneli kalmaya devam etmiştir.

2.2.2. Enflasyon Hedeflemesi: 2017-2023 Dönemi

2017 yılından itibaren çift haneli olan enflasyon, hedeflenenden daha hızla artmaya başlayarak aradaki fark yüksek oranda açılmıştır. 2017 yılında TL’de yaşanan değer kaybının artmakta olması neticesinde enflasyon, hedefin 6,5 puan üzerinde %11,5 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyondaki böylesine artış, döviz kurunun yükselmesi neticesinde üretici maliyetlerinin artması olarak değerlendirilmektedir. TCMB enflasyon oranının yıl içerisindeki seyrine göre

kademeli olarak parasal sıkılaştırmayı artırmıştır. 2018 yılında da para politikasındaki sıkı duruşa rağmen enflasyon, hedeflenenden 15,3 puan farkla %20,3 seviyelerine yükselmiştir (Bkz. Şekil 2). 2017 yılında TCMB fiyat istikrarı odaklı para politikası yerine önceliği yatırım ve üretim artışını desteklemeye verdiği değerlendirilmektedir. Yüksek ve hedeften sapan enflasyona rağmen, uygulanan düşük faiz ve Kredi Garanti Fonu (KGF) destekli kredi genişlemesi sonucunda 2018 yılında döviz krizi yaşanmıştır. TL'deki hızlı değersizleşmeyi önlemek ve iç talebi yavaşlatmak amacıyla Şekil 3'de görüldüğü gibi, 14 Eylül 2018'deki PPK toplantısında alınan karar ile 1 hafta vadeli repo faizi 6,25 puan artırılarak %17,75'ten %24'e yükseltilmiştir. 2019 yılında ise Fed' in para politikasını değiştirerek genişletici bir uygulamaya geçme kararını açıklaması, yurtçinde yükselen faiz neticesinde döviz kurunda istikrarın sağlanması ve enflasyonun düşmeye başlaması üzerine, TCMB Temmuz ayında politika faizini indirmeye başlayarak yılsonunda %12'ye kadar düşürmüştür (Çufadar, 2023: 88). 2019'de bir önceki yıla göre 8,5 puan gerileyerek %11,84 olarak gerçekleşen enflasyon 2020 yılında Covid-19 salgınının başlamasıyla tekrar artış eğilimine geçerek %14,6 seviyesine yükselmiştir (Bkz. Şekil 2).

Şekil 3. Politika Faizi (1 Hafta Vadeli Repo Faizi, %)

Kaynak: (TCMB, 2023b)

2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını küresel kapsamda ciddi bir sağlık tehdidi oluşturmakla birlikte ülkelerin ekonomik yapılarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Ülkelerin salgının yayılmasını önlemek adına aldığı tedbirler başta bireylerin tüketim alışkanlıklarını olmak üzere üretim ve istihdam süreçlerini de olumsuz şekilde etkilemiştir (Oskay, 2022: 88). Bu kapsamda, dünya genelinde merkez bankalarının büyük oranda piyasalara likidite sağlama odaklı uyguladıkları parasal genişlemeler ile hane halkı ve firmaları destekleyici mali politikalar sonucunda ekonomik faaliyetlerin canlanması ile toplam talep artmıştır. Üretimin

artmaya başlamasıyla başta enerji olmak üzere tüm emtiaya olan talep artışının maliyetleri yükselttiği bir ortamda başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, enerji ve tüm emtia fiyatlarındaki artışı hızlandırması neticesinde 2021 yılında küresel enflasyon yükselişe geçmiştir (Oskay, 2022: 102). Bu gelişmeler sonucunda, dünyada 2021 yılından itibaren başta Fed olmak üzere birçok merkez bankası sıkı para politikası ve faiz artışları ile enflasyonu kontrol altına almaya çalışmışlardır.

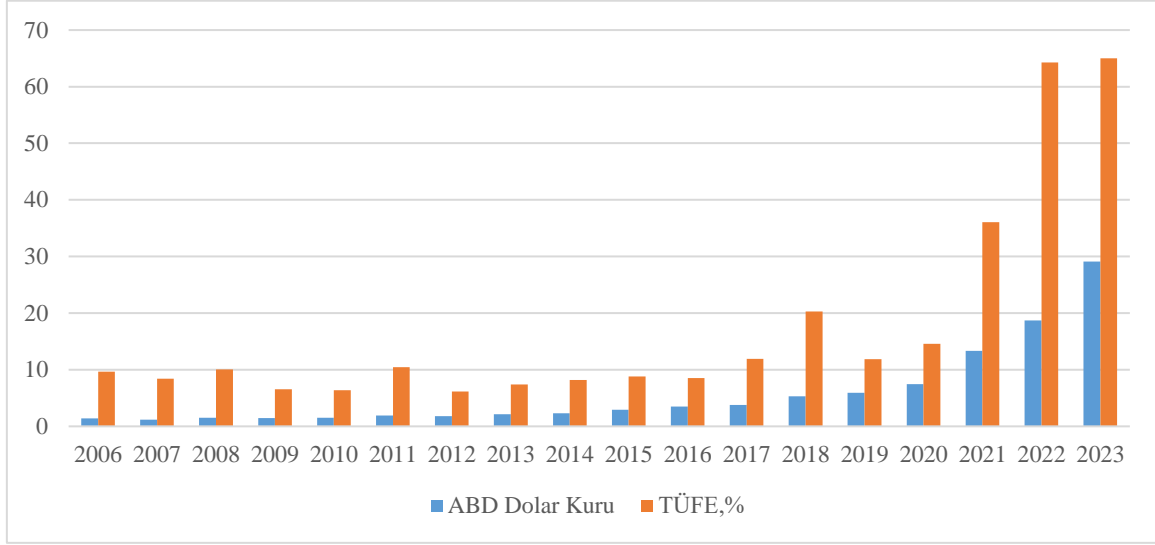
Türkiye’de ise TCMB öncelikli olarak salgının hem ekonomiye olan olumsuz etkisini hem de enflasyon beklentisinde oluşan riskleri sınırlandırmak amacıyla dünyadaki parasal genişlemeye uygun olarak 2020 yılı Mayıs ayına kadar faiz indirimine devam ederek %8,25’e kadar düşürmüştür. Böylece finansal piyasaların, kredi kanalının ve firmaların nakit akışlarının kesintiye uğraması önlenmek istenmiştir. Bu dönemde TCMB’nin aldığı tedbirler yalnızca politika faizi ile kalmayıp dört madde halinde özetlenebilir (TCMB, 2020):

- Bankalara hem Türk lirası hem de yabancı para likidite yönetimi ile ilgili esneklik tanınması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda hem gün içi hem gecelik vadede bankalara tüm likiditenin sağlanacağı duyurulmuştur. Ayrıca piyasa yapıcı bankalara Açık Piyasa İşlemleri limitlerinin artırılması kararlaştırılmıştır.
- Salgından önemli ölçüde etkilenen reel sektöre kredi akışının kesintisiz bir şekilde devam ettirileceği ve özellikle ihracatçı firmaların destekleneceği açıklanmıştır.
- Reeskont kredisi geri ödemelerinin vadesi 90 güne kadar uzatılmış, bu sayede ihracatçı firmalara nakit akışının devam etmesi amaçlanmıştır.
- Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) piyasası likiditesinin desteklenerek parasal aktarım mekanizmasının güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Hızlı kredi genişlemesi ile artan enflasyon ve enflasyon beklentilerindeki bozulmanın döviz kurunu artırması neticesinde 2020 yılı Eylül ayında tekrar faiz artışına geçilerek politika faizi %10,25’e yükseltilmiştir. 7 Kasım 2020 tarihinde TCMB başkanı Murat Uysal görevden alınarak yerine Naci Ağbal atanmıştır. Bu dönemde küresel ekonomide belirsizlik, kredilerdeki genişlemenin iç talebi artırması, döviz kurunun yükselerek TL’nin değer kaybetmesi, küresel gıda enflasyonundaki artışın enflasyonu olumsuz etkilemesi ve artan cari açık parasal sıkılaştırmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda, politika fazinde kademeli artışa geçilerek 2021 Mart ayında %19’a kadar yükseltilmiştir. Bu tarihten sonra yani göreve atandıktan dört ay sonra görevden alınan Naci Ağbal’ın yerine atanan Prof. Dr. Şahap Kavcıoğlu döneminde, yüksek enflasyona rağmen tekrar genişletici para politikası uygulanmasına geçilmiş ve politika faizi kademeli olarak düşürülerek 2021 yılsonunda %14’e getirilmiştir (Bkz. Şekil 3). TCMB, 2020

Kasım- 2021 Eylül döneminde, enflasyon hedeflemesiyle uyumlu olarak para politikasında sadeleşmeye giderek tek amaç-tek araç stratejine geçmiştir. Ancak 2021 Eylül ayından itibaren tekrar genişletici para politikasına dönerek enflasyon hedeflemesini ikinci planda tutmuş, artan iç talep ve enflasyona rağmen politika faizini indirmeye başlamıştır (Çufadar, 2023: 90). 2021 Eylül ayında başlayan faiz indirim süreci neticesinde TL hızlı değer kaybederken döviz talebi artış göstermiştir. Dünya genelinde yüksek enflasyonun kontrol altına alınması amaçlı sıkı para politikası uygulanırken TCMB'nin tam tersine genişletici para politikası uygulayarak faizi düşürmüştür. Bu bağlamda, önceliğin ekonomide büyümenin sürdürülmesi olduğu enflasyon hedeflemesinin ikinci planda kaldığı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Merkez Bankası Başkanlarının sık aralıklarla görevden alınması, TCMB'nin bağımsızlığı tartışmalarını gündeme getirmiş ve bu durum beklentilerin ve fiyatlama davranışlarının bozulmasına, ülke riskinin artmasına yol açarak döviz kurunda büyük miktarda artışa neden olmuştur.

Şekil 3'te görüldüğü gibi, 2022 yılında da faiz indirimine devam edilerek yılsonunda %9'a düşürülmüştür. Küresel büyümenin azalarak durgunluk riskinin artması nedeniyle merkez bankalarının sıkılaştırıcı para politikasından vazgeçecekleri, jeopolitik nedenlerle enerji maliyetindeki artışların enflasyona yansımalarının geçici olacağı, sanayi üretimi ve istihdam artışının devam ettirilmesi gerekliliği gibi gerekçelerle TCMB faiz indirimine yönelmiştir (TCMB, 2022b). Ancak 2022 yılında enflasyon yükselmeye devam etmiş ve son 20 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Şekil 2'de görüldüğü gibi, 2021'de %36,08'e yükselen enflasyon 2022'de %64,27 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılının ilk yarısında jeopolitik gelişmelerle birlikte arz kısıtları belirginleşmiş, başta enerji olmak üzere küresel emtia ve gıda fiyatlarında hızlı artışlar yaşanmıştır. Negatif arz şoklarına ek olarak, 2021 yılının son çeyreğinde hızlanan döviz kuru artışı enflasyonist baskı yaratmıştır. Şekil 4'te yılsonu döviz kuru (dolar kuru) seviyeleri ile TÜFE oranı verilmektedir. Şekil 4'te görüldüğü üzere, 2017 yılından itibaren artan döviz kuru enflasyon üzerinde baskı oluşturmakta olup özellikle Covid-19 salgın öncesi 2019 yılında 5,95 olan dolar kuru, 2020'de 7,43, 2021'de 13,35 ve 2022'de 18,73 seviyesine yükselmiştir. Çalışmanın tamamlandığı 2023 yılı Aralık ayında dolar kuru 29,09 seviyesine kadar yükselmiştir.

Şekil 4. Dolar Kuru (TL/\$) ve Tüketici Enflasyonu (TÜFE)

Kaynak: (TCMB, 2023a ve 2023d)

Bu dönemde artan döviz kuru enflasyonun yükselmesinde en temel etkenlerden biri olarak görülmektedir. Döviz kuru artışının önlenmesi ve TL'nin değerlenmesi hem finansal istikrar hem fiyat istikrarının sağlanması açısından önemlidir. Bu bağlamda, 2022 yılı Ocak ayında dövize olan talebi azaltmaya yönelik TCMB, Liralaşma Stratejisi ile kalıcı fiyat istikrarını sağlamaya yönelik yeni bir politika uygulamasına geçmiş ve Kur Korumalı Mevduat (KKM) sistemi yürürlüğe girmiştir. Böylece dolarizasyon azaltılarak TL cinsi varlıkların finansal sistem içinde ağırlıklı bir tasarruf aracı olması, bilançolarda, yurtiçi ticari işlemlerde ve TCMB fonlamasında ağırlık olarak TL varlıkların kullanılması ve tek değişim aracı olması hedeflenmiştir (TCMB, 2022a: 5).

Bu dönemde, hükümet tarafından Yeni Ekonomi Modeli ile sürdürülebilir büyüme amaçlanarak yatırım, istihdam, üretim ve ihracatı destekleyecek şekilde hedefli kredi ve likidite yönetimi uygulamalarına devam edilmiştir. Aynı zamanda, TCMB tarafından düşük faiz politikasına devam edilmesi kredi genişlemesini, cari açığı ve döviz talebini daha da arttırarak enflasyonun yükselmesini engelleyememiştir. TCMB'nin temel amacı olan fiyat istikrarından uzaklaşarak önceliği büyüme, ihracat ve istihdam artışına verdiği değerlendirilmektedir. Enflasyonun belirlenen %5 hedeften yüksek oranda sapma göstermesi para politikası uygulamasına güvensizlik yaratmış ve dolayısıyla ekonomik birimlerin enflasyonist beklentilerinin kalıcı olmasına ve fiyatlama davranışlarının bozulmasına, dolarizasyon ve iç talep artışına yol açarak bir döviz kuru-faiz kısır döngüsü yaratmıştır. Enflasyonun artış hızı 2022 yılından sonra yavaşlasa da yüksek seyrini devam ettirmiştir. Enflasyonun hedeflenenden yüksek oranda sapma gösterdiği özellikle 2021 Eylül ayından 2023 Haziran ayına kadar (20 ay)

politika faizinde indirim yapmıştır. Genişletici para politikası büyümeyi artırmış ancak aynı zamanda, yüksek enflasyona, dolarizasyona, cari açığa yol açmış ve döviz kuru baskısını artırmıştır. Kur baskısı rezerv satışları ve KKM uygulamasıyla azaltılmaya çalışılsa da Merkez Bankası nakit rezervleri ciddi düzeyde azalış göstererek ödemeler dengesi kriz riski oluşmuştur (Çufadar ve Cunedioğlu, 2023:1). Genişletici para politikası ile birlikte kur artışlarının devam edeceği beklentisinin oluşması enflasyonun yapışkanlığını artırmıştır. Bu dönemde enflasyonun yükselmesinde döviz kuru artış beklentilerinin yansısı iç talep ile küresel emtia fiyat artışları da etkili olmuştur.

9 Haziran 2023 tarihinde Dr. Hafize Gaye Erkan'ın TCMB Başkanlığına atanmasıyla enflasyonla mücadele öncelikli hedef olarak belirlenmiş ve parasal sıkılaştırma politikasına geçilmesine karar verilerek kademeli olarak politika faizi arttırılmaya başlanmıştır. Şekil 3'te görüldüğü üzere, 2023 yılında politika faizi yukarı yönlüdür. Parasal sıkılaştırmanın ilk adımı olarak, 2023 yılı başında %8,5 olan politika faizi 23 Kasım 2023 tarihinde toplanan PPK'da %40'a kadar yükseltilmiştir. 2023 yılı Şubat ayında %8,5'e indirilen politika faizi 6,5 puan artışla Haziran'da %15'e yükseltilmiştir. Takip eden aylarda da faiz artırımına devam edilerek, 2023 yılı Ekim ayında %35'e yükseltilecek politika faizi Kasım ayında %40 olarak açıklanmıştır. Böylece politika faizi Haziran 2023'ten itibaren 31,5 puan artırılmıştır.

2023 yılı üçüncü çeyreğinde tüketici enflasyonu 23,3 puan artarak %61,5 seviyesine ulaşmıştır. Bu gelişmede, enflasyon beklentilerinde gözlemlenen önemli artışların yanı sıra TL'nin yüksek değer kaybı, ücret ve vergi artışları, küresel enerji fiyatlarındaki artışlar etkili olmuştur. Sıkı para politikasının kararlı ve istikrarlı olarak devam ettirilmesiyle birlikte, kısa vadede aylık enflasyon yavaşlarken enflasyon beklentilerinde de iyileşme sağlanabilecektir. TCMB, enflasyonun 2023 yılı sonunda %65 olarak gerçekleşeceğini tahmin etmektedir. Bunun yanı sıra, 2024'ün ilk yarısında enflasyonun %70'e yükseleceği ancak ikinci yarısından itibaren istikrarlı olarak gerileyerek %33'e düşeceği öngörülmektedir. 2024 yılı sonunda enflasyonun %36 ve 2025 yılı sonunda ise %14 seviyesine gerileyeceği tahmin edilmektedir (TCMB, 2023c: 1). Merkez Bankası tarafından açıklanan piyasa katılımcıları anketine göre ise 2023 yılsonu enflasyon beklentişi, TCMB tahminlerinden yüksek olup %68 iken, 12 ay sonraki enflasyon beklentişi %45, 24 ay sonraki enflasyon beklentişi ise %26'dır. Orta Vadeli Programa (OVP) göre, enflasyonun 2024 sonunda %33'e, 2025 sonunda %15,2'e, 2026 sonunda da tek haneli düzeye (%8,5) düşeceğini tahmin edilmektedir (SBB, 2023a: 21). On İkinci. Kalkınma Planına göre, 2028 yılında enflasyonun hedeflendiği gibi hatta 0,3 puan altında %4,7'e gerileyeceği tahmin edilmektedir (SBB, 2023b: 69).

2.3. Türkiye’de Açık Enflasyon Hedeflemesi Döneminde Bazı Temel Ekonomik Göstergeler

Fiyat istikrarını sağlanmak amacıyla enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulanması, enflasyonun yanı sıra ekonomide birçok önemli göstergelyi de etkilemektedir. Tablo 2’de açık enflasyon dönemine ait bazı temel ekonomik göstergeler verilmektedir. Özellikle bu dönem cari açıkla büyüyen bir ekonomi görünümündedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi, ekonomi 2009 yılında küresel finansal krizin etkisiyle %4,8 oranında küçülme gösterse de diğer yıllarda büyümüştür. Genellikle büyüme ve istihdam artışını hedefleyen ekonomi politikaları, özellikle 2017 yılından itibaren büyümeyi artırmak ve ekonomik faaliyetleri canlandırmak amacıyla üretim ve yatırım artışına yönelmişlerdir.

Tablo 2: 2006-2023 Dönemi Temel Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Büyüme Oranı	Cari Denge/GSYH	Bütçe Dengesi/ GSYH	Net Kamu Borç Stoku/GSYH	M2/GSYH
2006	7,1	-6,1	-0,6	32,3	39,2
2007	5,0	-5,9	-1,8	27,8	40,7
2008	0,9	-5,7	-1,8	26,5	46,0
2009	-4,8	-2,2	-5,3	30,6	51,9
2010	8,9	-6,2	-3,6	27,1	53,2
2011	10,7	-9,7	-1,3	20,5	50,5
2012	4,8	-6,1	-1,9	15,1	52,3
2013	8,5	-6,8	-1,0	10,7	58,1
2014	4,9	-5,0	-1,1	8,9	57,8
2015	6,1	-3,8	-1,0	6,7	51,6
2016	3,3	-3,8	-1,1	8,1	53,9
2017	7,5	-5,5	-1,5	8,1	52,3
2018	3,0	-2,5	-1,9	13,5	51,6
2019	0,8	1,0	-2,9	16,3	57,0
2020	1,9	-5,1	-3,4	19,2	65,9
2021	11,4	-1,8	-2,7	20,5	69,8
2022	5,6	-5,4	-1,0	16,8	54,7
2023*	4	-4,0	-6,4	-	-

Kaynak: HMB, TÜİK, SBB

*: OVP

Genişletici para politikasının uygulandığı ve faiz indirimlerinin olduğu dönemlerde, kredi genişlemesi ve iç talep artışının etkisiyle yatırımlarda olumlu bir performans gerçekleşmiştir. 2018 yılında küresel ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama ve faiz artışı

sonucunda kredi daralması iç talebin daha da daralmasına yol açarak büyüme oranının azalmasına yol açmıştır. Böylece 2018 yılı büyüme oranı bir önceki yıla göre azalarak %3 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise küresel kapsamda tüm ülkelerin büyüme oranlarını etkileyen ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamanın etkisiyle %0,8 olarak gerçekleşmiştir. Covid-19 salgınının etkilerinin en ağır hissedildiği 2020 yılında ise %1,9 oranında büyüme göstermiştir. 2021 yılında ekonominin hızlı toparlanmasıyla artan faaliyetler neticesinde %11,4'e yükselen büyüme oranı, 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşına rağmen %5,6 olarak gerçekleşmiştir. Orta Vadeli Programa (2024-2026) göre büyüme oranı 2023 yılsonunda %4 olarak beklenmektedir (Bkz. Tablo 2).

Dış talepte zayıflamaya rağmen, Eylül 2021-Haziran 2023 döneminde genişletici para politikası uygulanması, kredi genişlemesine dayalı iç talep kaynaklı büyüme artışı sağlamıştır. Ancak cari açık kronik yapısal bir sorun haline dönüşmüştür. 2001 krizinden sonra uygulanan ekonomi programı ile iç talep ve yabancı sermaye artışına dayalı büyüme modelinin ithalatı ucuz hale getirmesiyle cari açık sorunu oluşmuştur. Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2006 yılında %6,1 açık veren cari denge/GSYH oranı, 2009 kriz yılında gerilese de 2011 yılında %9,7 oranına yükselmiştir. 2013 yılı sonrasında küresel finansal koşullar değişmeye başlamış ve yabancı sermayenin azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde ekonomik büyümenin sağlanması için faizlerin düşürülmesi gereği kredi hacmini artırarak ithal mallara olan talebi artırmış ve dolayısıyla cari açık daha da artmıştır. Sonraki yıllarda azalan cari açık/GSYH oranı 2019 yılında %1 fazla verirken 2020'de salgının da etkisiyle %5,1'e yükselmiştir. 2021'de iç talep, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve ihracat pazarlarının durgunluğa girmesiyle azalma gösteren cari açık, küresel ekonominin toparlanması ve ekonomik faaliyetlerin artmasıyla 2022 sonu itibarıyla %5,4'e yükselmiştir. Önemli kırılma göstergelerinden biri olan yüksek cari açığın rekor düzeylere ulaşması, para politikasının etkinliğini azaltmakla birlikte ekonomiyi içsel ve dışsal şoklara duyarlı hale getirmektedir. Cari açığın azaltılması fiyat istikrarının sağlanması için önemlidir. Seçim öncesi dönemde özellikle altın ve otomotiv ithalatı nedeniyle artan cari açık, Temmuz 2023'ten itibaren düşüş eğilimindedir. Bu gelişmede, dış talep zayıflığı nedeniyle ihracatın yatay seyretmesi ile azalan altın ve otomotiv ithalatının etkisi olduğu değerlendirilmektedir (Çufadar ve Cunedioğlu, 2023: 3). Ancak OVP'ye göre, 2023 yılsonu cari açık/GSYH oranı %4, 2024'te ise %3,1 öngörülmektedir (SBB, 2023a: 41). Sıkı para politikası uygulamasına devam edilmesi ile iç talep azalma gösterirken cari dengede de aşamalı iyileşme sağlanacağı beklenmektedir.

Enflasyon hedeflemesinin başarılı olmasında önemli olan ön koşullardan olan mali baskınlık ve mali derinlik göstergeleri de Tablo 2’de verilmektedir. Tablo 2’ye göre, mali baskınlık göstergeleri 2017 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır. 2017 yılına kadar sıkı maliye politikası uygulanırken, 2017 yılında düşen büyüme oranını yükseltmek amacıyla, kredi garanti fonu, vergi indirimleri, sosyal güvenlik prim ödemelerinin ertelenmesi, istihdama parasal teşvik verilmesi gibi genişletici maliye politikası uygulanmaya başlanması bütçe açığının artmasına neden olmuştur. Bu durum enflasyon hedeflemesi yapan para politikası ile maliye politikası arasında koordinasyonun olmadığını göstermektedir (Eğilmez, 2018).

Türkiye’de 2001 krizi sonrası sağlanan mali disiplin, güçlü bir çıpa görevini yapmış ve 2008 küresel mali krizin ekonomi üzerine etkilerinin düşük düzeyde kalmasını sağlayarak enflasyonun düşürülmesinde öncü bir rol oynamış olsa da 2012 yılından itibaren geçerliliği devam eden %5 hedefe ulaşamamıştır. Mali disiplinin önemli göstergelerinden biri olan bütçe açığının GSYH’ye oranı, 2017 yılında %1,5’e yükselirken 2019’da %2,9, 2020’de ise %3,4’e ulaşmıştır. Covid-19 salgın sonrası 2021-2022 döneminde ekonominin toparlanmaya başlaması ile kamu gelirlerinin artması neticesinde bütçe açığının GSYH’ye oranı %1’e gerilemiştir (Bkz. Tablo 2). Seçim uygulamaları ve Kahramanmaraş depreminin bütçe disiplini bozucu etkisi beklenildiği kadar gerçekleşmemiştir. Bu gelişmede, 2023 Temmuz ayında yüksek vergi artışları, deprem harcamalarının sonraki yıla aktarılması, artan iç talep ve reel sektörün yüksek karlılığı gibi nedenlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir (Çufadar ve Cunedioğlu, 2023:4). Ancak önümüzdeki dönemlerde, yeni ekonomi programı kapsamında sıkı para politikasının desteklemesi açısından çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri artma olasılığı yüksek olan bütçe açığı olduğu düşünülmektedir. OVP göre 2023 ve 2024 yılsonu bütçe açığı/GSYH oranı %6,4 olarak öngörülmektedir (SBB, 2023a: 42).

Tablo 2’de görüldüğü üzere, net kamu borç stokunun GSYH’ye oranı enflasyon hedeflemesi döneminde düşüş eğilimi gösterse de 2017 yılından sonra artma eğilimine girmiştir. 2017 yılında %8,1 olan oran Covid-19 salgınının etkisiyle 2020 yılında %19,2’e ve 2021 yılında %20,5’a yükselmiştir. 2022 yılında genişletici para politikası uygulaması ile borçlanma maliyetinin düşük düzeyde kalması, ülke risk priminin yükselmesi gibi nedenlerle %16,8’e düşmüştür. Ancak önümüzdeki dönemlerde, enflasyon hedeflemesi ile sıkı para politikası uygulamasına devam edilmesi neticesinde, borçlanma maliyeti artacak, ülke risk primi düşecek, ekonomik faaliyetlerde yavaşlama ile birlikte vergi gelirleri azalacaktır. Bunların yanı sıra, 2023 yılı Mart ayı sonunda yapılacak yerel seçimin kamu harcamalarını

artırması neticesinde hem bütçe açığı hem de kamu borçlanması artacaktır. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesinin başarısı için mali baskınlığın azaltılması zorlaşmaktadır.

Enflasyon hedeflemesinin başarısında önemli olan yüksek mali derinlik göstergesi M2 para arzının GSYH'ye oranı Tablo 2'de verilmektedir. Tablo 2'ye göre, bu oran 2006 yılında %39,2 iken izleyen yıllarda para piyasasının gelişmesiyle artış eğilimindedir. Covid-19 salgın krizi dönemi ve sonrasında genişletici para politikası uygulanması ve kredi genişlemesinin etkisiyle 2020'de %65,9'a ve 2021'de %69,8'e kadar yükselmiştir. 2022 yılında ise %54,7 düzeyine gerilemiştir. 2023 yılı ikinci yarısından itibaren sıkı para politikasına geçilmesine ve politika faizinin artırılmasına rağmen yabancı portföy girişi beklenildiği gibi gerçekleşmemiştir. Yabancı sermaye girişinin artması döviz kurunda istikrarın sağlanması ve kur kaynaklı enflasyonun önlenmesi açısından önemlidir. TCMB'nin yönetilen kur stratejisi uygulayarak aylık sınırlı kur artışlarına izin vermesi enflasyon ve bekleyişler üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç

Fiyat istikrarının sağlanması amacıyla enflasyon hedeflemesi stratejisi, 1990'lı yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin ilgisini çekmiş ve zaman içerisinde bu stratejiyi uygulayan ülke sayısı giderek artmıştır. 2001 finansal krizi ile yepyeni bir para politikası anlayışı uygulamaya koyan Türkiye de fiyat istikrarını sağlama hedefi doğrultusunda modern bir strateji olan enflasyon hedeflemesine geçiş yapmıştır. Bu geçiş sürecinin gerekliliklerini yerine getirmek adına para politikası ve özellikle merkez bankası yapısında önemli ölçüde değişikliğe gidilerek bağımsız bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu bağlamda, 2002-2005 örtük enflasyon hedeflemesi döneminde gerekli olan ön koşulların çoğunun sağlanmasıyla yüksek düzeylere ulaşan enflasyon oranı %10'un altına tek haneye düşürülmüştür. Resmi enflasyon hedeflemesine geçilen 2006 yılından 2016 yılına kadarki on yıllık süreçte enflasyon hedeflenenin üzerinde kalsa da ortalama %8,3 olarak tek haneli olmaya devam etmiştir. Ancak 2017 yılından itibaren enflasyon, hem hedeflenenin oldukça üzerinde sapma göstermiş hem de çift haneli hale gelmiştir. Bunun yanı sıra, Merkez Bankası başkanlarının kısa aralıklarla görevden uzaklaştırılmaları siyasi baskılara maruz kaldığı izlenimini oluşturmuştur. Böylece araç bağımsızlığını giderek kaybeden ve fiyat istikrarı yerine büyüme hedefine öncelik veren TCMB, 2021 Eylül ayından 2023 Haziran ayına kadar, yüksek enflasyona rağmen faiz indirimine devam etmiştir. Bu durum piyasalarda güvensizlik yaratmış, ülke risk primi ve döviz kuru yükselmiş, TL değersizleşmiş, enflasyon beklentileri ve fiyatlama davranışları bozulmuş

ve neticede hedef ile gerçekleşen enflasyon arasındaki fark hızla açılmıştır. Bu bağlamda, enflasyon hedeflemesi stratejisinden ve 2012 yılından itibaren belirlenen %5 hedefi değiştirmeyen TCMB'nin kredibilitesi azalmış, para politikası etkinliğini kaybetmiş, ekonomi dışsal ve içsel şoklara açık hale gelmiştir.

Makroekonomik dengelerin ve sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için öncelikle enflasyonun kontrol altına alınarak fiyat istikrarının sağlanması gerekmektedir. Bu açıdan öncelikle Merkez Bankasının bağımsızlığının ve kredibilitesinin artırılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, enflasyon hedeflemesinden vazgeçmeyen Merkez Bankası hem talep hem maliyet enflasyonunu önleyerek belirlenen orta vadeli hedefe ulaşmayı sağlamak için, elindeki en etkili araç olan politika faizini gerektiği oranda yükseltmeye devam etmesi gerekmektedir. Bu sayede sağlanan yüksek reel faiz, bir taraftan tüketim diğer taraftan döviz kuru artışını azaltarak TL'nin değerlenmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, TCMB'nin 2023 Haziran ayından itibaren para politikasını değiştirerek uygulamaya geçtiği sıkı para politikasını hedeflere ulaşmaya kadar kararlı bir şekilde devam ettirmesi önemlidir. Ancak enflasyonun kontrol altına alınabilmesi ve hedeflenen oranlara düşürülebilmesi için sadece politika faizini arttırmak yeterli olmayıp aynı zamanda sıkı maliye politikasıyla da desteklenerek politikalar arasında koordinasyonun sağlanması önem taşımaktadır. Elbette bu politikaların başta hukukun üstünlüğü ve kamu kurumlarında (özellikle Türkiye İstatistik Kurumu) şeffaflığın sağlanması gibi yapısal reformlarla birlikte uygulanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akçay, Ü. (2023). Türkiye’de 2002-2023 arası uygulanan para politikalarının ekonomi politiği. ODTÜ Gelişme Dergisi, 50(1), 195-236.
- Alparslan, M. & Erdönmez, P. A. (2000). Enflasyon hedeflemesi. Bankacılar Dergisi, 35, 14-41.
- Başçı, E. (2009). Fiyat istikrarı. TCMB 2. KPMG Türkiye finansal risk yönetimi konferansı. Ankara.
- Başçı, E. & Kara, H. (2011). Finansal istikrar ve para politikası. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 26 (302), 9-25.
- Bernanke, B. S., Laubach, T., Mishkin, F.S. & Posen, A.S. (1997). Inflation targeting: lessons from the international experience. New Jersey: Princeton University Press.
- Croce, E., & Khan, M. S. (2000). Monetary regimes and inflation targeting. Finance And Development, 37(3), 48.
- Cukierman, A. (1999). Targeting monetary aggregates and İnflation in Europe. Economic Research Discussion Paper, No: 39.
- Çufadar, A. & Cunedioğlu, E. (2023). Aylık ekonomik değerlendirme. Ankara: Tepav, Sayı:1.
- Çufadar, A. (2023). Türkiye’de yakın dönem merkez bankacılığı ve uygulanan politikaların sonuçları. ODTÜ Gelişme Dergisi, 50, 81-114.
- Doğru, B. (2015). Merkez bankası para politikası stratejileri. Ankara: Akademisyen Kitabevi
- Eğilmez, M. (2018). Üç önemli ekonomi sorusu. Erişim Tarihi: 10.11.2023. <https://www.mahfiegilmez.com/2018/03/uc-onemli-ekonomi-sorusu.html#more>
- Ermışoğlu, E. (2011). Enflasyon hedeflemesi rejiminin Türkiye’deki başarısının değerlendirilmesi. Ankara: TCMB uzmanlık yeterlilik tezi.
- Eroğlu, İ. (2007). Açık enflasyon hedeflemesi stratejisi ve Türkiye deneyimi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2007(2), 1-28.
- Florini A. (1999). Does the invisible hand need a transparent glove? The politics of transparency. Washington: Annual World Bank Conference On Development Economics.
- HMB. Kamu istatistikleri. Erişim Tarihi: 10.11.2023. www.hmb.gov.tr
- Houben Aerdts C. F. J. (2000). The evolution of monetary policy strategies in Europe, Financial and Monetary Policy Studies, 34, The Netherlands: Kluwer pub.
- McCallum, B. T. (2001). Inflation targeting and the liquidity trap. National Bureau Of Economic Research Working Paper, No: 8225.

- Mishkin, F. S. & Posen, A.S. (1997). Inflation targetting: Lessons from four countries, NBER Working Paper, No. 6126.
- Miskin, F. S. (1999). International experiences with different monetary policy regimes. NBER working paper, No:7044
- Mishkin, F. S. (2000). Issues in inflation targetting in price stability and the longrun target for monetary policy. Canada: Bank of Canada.
- Mishkin, F. S. & Schmidt-Hebbel, K. (2001). One decade of inflation targetting in the world: what do we know and what do we need to know?, No. w8397, National Bureau Of Economic Research.
- Oskay, C. (2017). Küresel kriz sonrasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının uyguladığı yeni para politikasının etkinliği. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 14, 6-28.
- Oskay, C. (2023). Outlook of the Turkish economy: An overview of the covid-19 pandemic and post. BILTURK, The Journal Of Economics And Related Studies, 5(2), 87-109.
- Özatatay, F. (2011). Parasal iktisat: Kuram ve politika. Ankara: Efil Yayınevi.
- Öztürk, S. (2009). Enflasyon hedeflemesi yaklaşımı: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı analizi. Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 191-205.
- Sargent, T. J. & Wallace, N. (1981). Some unpleasant monetarist arithmetic. Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, 5(3), 1-17.
- SBB. (2023-a). Orta vadeli program (2024-2026). Erişim Tarihi: 5.12.2023. www.sbb.gov.tr
- SBB. (2023-b). On ikinci kalkınma planı (2024-2028). Erişim Tarihi: 5.12.2023. www.sbb.gov.tr
- Schaechter, A, Stone, M. R. & Zelmer, M. (2000). Adopting inflation targetting: practical issues for emerging market countries. IMF Occasional Paper, No. 202.
- Svensson L. E. O. (2002). Inflation targetting: Should it be modeled as an instrument rule or a targeting rule?, NBER Working Paper, No.8925. <https://www.nber.org/papers/w8925>
- Şanlı, B. (2006). Enflasyon hedeflemesi uygulamaları ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 37-56.
- TCMB. (2001). Yıllık rapor. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2006). Enflasyon hedeflemesi rejimi. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2008). Enflasyon raporu 2008-I. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2009). Enflasyon raporu 2009-I. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr

- TCMB (2011). Yıllık rapor. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2020). Korona virüsün ekonomik ve finansal etkilerine karşı alınan tedbirler. Erişim Tarihi: 16.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2022-a). 2023 yılı para politikası ve liralasma stratejisi. Erişim Tarihi: 16.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2022-b). Faiz oranlarına ilişkin basın duyurusu. Sayı: 2022-51. Erişim Tarihi: 25.11.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2023-a). Enflasyon hedefleri. Erişim Tarihi: 25.11.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2023-b). Merkez bankası faiz oranları. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2023-c). Enflasyon raporu 2023-IV. Erişim Tarihi: 12.12.2023. www.tcmb.gov.tr
- TCMB. (2023-d). Elektronik veri dağıtım sistemi. Erişim Tarihi: 12.12.2023. <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
- TÜİK. Haber bültenleri. Erişim Tarihi: 18.12.2023. www.tuik.gov.tr
- Yılmaz, B. E. (2011). Enflasyon hedeflemesi ve Türkiye’de enflasyon hedeflemesine geçiş bağlamında kamu dinamikleri baskısı. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 32, 81-109.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Navigating Democracy: Challenges and Triumph in the Western Balkans

Demokrasi Yolculuğu: Batı Balkanlarda Karşılaşılan Zorluklar ve Başarılar

doi: 10.58646/bengi.1410197

Geliş/Received: 20 Aralık 2023

Kabul/Accepted: 29 Ocak 2024

Flamur İSMAILİ*

Özet

Bu çalışma, Batı Balkanlar'da demokrasiye doğru çok yönlü yolculuğu ele almakta ve tarihsel miraslar, güncel zorluklar ve dış etkilerin karşılıklı etkileşimini incelemektedir. Çalışma, bölgenin otoriterlikten kapsayıcı yönetişime geçişinin arka planında ortaya çıkmakta ve böyle bir dönüşümün doğasında var olan karmaşıklıkları kabul etmektedir. Çok etnikli toplumların karmaşıklıklarını çözmeye odaklanan araştırma, milliyetçiliğin sonuçlarını ve istikrar için gereken hassas dengeyi mercek altına alıyor. Başta Avrupa Birliği olmak üzere dış aktörlerin rolü eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilerek hem ilerleme fırsatları hem de bölgesel özerklik üzerindeki kısıtlamalar ortaya konuluyor. Modernizm ve milliyetçilik arasındaki çözülmemiş gerilimlerden demokratik ideallerin peşinde koşmaya kadar, bu çalışma Batı Balkanlar'da devam eden demokratik evrimin incelikli bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Kapsamlı bir analiz sayesinde, bölgenin yolculuğunun, demokratik bir kadere giden yolda zorlukların üstesinden gelen ve aşamalı zaferleri kutlayan dirençli bir ruhla karakterize edildiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasiye Geçiş, Batı Balkanlar, Çok Etnikli Toplumlarda Milliyetçilik, Dış Etkiler, İstikrar ve Modernizm.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., e-posta: flamur.ismaili1992@gmail.com., Orcid: 0000-0003-3254-7126.

Atf/Citation: ISMAILI, F. (2024). Navigating Democracy: Challenges and Triumph in the Western Balkans. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 32-49.

Abstract

This paper delves into the multifaceted journey towards democracy in the Western Balkans, examining the interplay of historical legacies, contemporary challenges, and external influences. The narrative unfolds against the backdrop of the region's transition from authoritarianism to inclusive governance, acknowledging the complexities inherent in such a transformation. Focused on unraveling the complexities of multiethnic societies, the exploration scrutinizes the consequences of nationalism and the delicate balance required for stability. The role of external actors, notably the European Union, is critically assessed, revealing both opportunities for progress and constraints on regional autonomy. From the unresolved tensions between modernism and nationalism to the pursuit of democratic ideals, this paper contributes to a nuanced understanding of the ongoing democratic evolution in the Western Balkans. Through a comprehensive analysis, it becomes evident that the region's journey is characterized by a resilient spirit, navigating challenges, and celebrating incremental triumphs on the path toward a democratic destiny.

Keywords: Democracy Transition, Western Balkans, Nationalism in Multiethnic Societies, External Influences, Stability and Modernism.

Introduction

The journey towards democracy in the Western Balkans has been a nuanced and intricate process, marked by a tapestry of challenges and triumphs. As these nations strive to embrace democratic ideals, they grapple with the legacies of the past while simultaneously confronting contemporary obstacles. This paper embarks on a comprehensive exploration of this transformative path, delving into the multifaceted dimensions of democratic transition in the region.

In the wake of historical complexities and geopolitical shifts, the Western Balkans stand at a crossroads, seeking to overcome the shadows of authoritarianism and pave the way for inclusive governance. The transition to democracy necessitates a meticulous examination of the unique hurdles faced by each nation, acknowledging the influence of historical legacies and the complex interplay of internal and external dynamics. From the lingering echoes of conflict to the intricacies of ethnic diversity, the region navigates a challenging terrain where the pursuit of democracy intertwines with the complexities of identity, nationalism, and external influences.

This paper critically assesses the role of the European Union (EU) and external actors in shaping the democratic trajectory of the Western Balkans. By scrutinizing the challenges inherent in this external involvement, we aim to discern the opportunities and limitations posed by international actors in fostering democratic values within the region. Additionally, we delve into the consequences of nationalist sentiments in multiethnic societies, unraveling the intricate web of socio-political implications and seeking avenues for stability.

As we traverse the landscape of the Western Balkans, the interplay of modernism and nationalism emerges as a focal point. Tensions between these forces underscore the complexity of forging a stable democratic path, raising questions about the compatibility of diverse ideologies in the pursuit of a common goal. This paper aims to dissect these tensions, offering insights into the unresolved aspects that continue to shape the region's political landscape.

Through a nuanced exploration of historical echoes, contemporary dynamics, and external influences, we seek to contribute to a deeper understanding of the intricate process of democratic transition in this evolving geopolitical landscape.

1. Journey Towards Democracy in the Western Balkans

Cultural shifts have seen periods of democratic stability, as well as democratic disintegration, followed by episodes of authoritarianism. Commencing from the late 18th century, the first wave of democracy progressively expanded the number of democratic governments until approximately 1930 (Grugel, 2002: 32-33). The forces of democratization, primarily the American, British, and French allies, made significant headway in the occupied territories of Germany, Japan, and Austria. Concurrently, elements of democracy began to emerge in several Latin American regions. According to Huntington, a third wave of democratization was triggered in 1974 with Portugal's transition to democracy, which was soon followed by similar shifts in Greece and Spain (Grugel, 2002: 32-33).

In the 1950s, theorists primarily concentrated on identifying socio-economic or socio-cultural prerequisites for the process of democratization, while the focus in the 1980s shifted towards the significance of political maneuvering and strategic activities. Detailed quantitative studies across various nations have been carried out to investigate the correlation between the level of democracy and metrics such as GDP growth, equality, and infant mortality rates (Chan, 2004: 57-59). Other research underscored the importance of specific political culture and centered around the unique attributes of individuals within democratic societies (Chan, 2004: 60-64). The advent of capitalism, resulting from the dissolution of feudalism characterized by personal and forceful obligations binding peasants to noblemen, fostered socio-economic conditions conducive to the rise of representative democracy. This was largely due to the empowered social classes that have consistently backed democracy, such as the working class and autonomous capitalist farmers (S.Roper, 2013: 196). The fall of alternative socialist economic models further reinforced the supremacy of an extreme free-market ideology, setting it as the global benchmark for economic policy, which includes policies of major international financial institutions (Beetham, 2005: 102-103).

Regional IOs can support the solidification of democracy by offering nascent democracies the means to commit to specific policies credibly, by lending international endorsement to new regimes, by helping deter anti-regime forces from opposing the burgeoning regime, and by providing resources to assist leaders in gaining the allegiance of significant elite factions (C.Pevenhouse, 2005: 15). This indicates the significant role international organizations can play in the process of democratization.

The conditions necessary for the establishment and sustenance of democracy can appear virtually endless. Two key factors often highlighted include a certain degree of

socioeconomic development, specifically GDP per capita, and a civic political culture that promotes democratic values and practices (Makarenko & Meville, 2015: 271-272). Additionally, the absence of deep-rooted social, ethnic, or religious divisions, which can disrupt democratic processes, is also seen as a critical precondition for democracy (Makarenko & Meville, 2015: 271-272). Structurally, a stable economic base with equitable income distribution can help foster an environment conducive to democratic practices, as it minimizes social tensions and encourages broad participation in the political process. Culturally, a society with respect for democratic norms, including tolerance for diverse viewpoints, adherence to the rule of law, and an engaged citizenry, helps lay the groundwork for a successful democracy. Moreover, a robust civil society, including independent media and a variety of interest groups, can bolster democratic processes by providing checks and balances on power. Furthermore, functioning state institutions, which provide a sense of national identity and unity and effectively manage conflicts, are also essential for the flourishing of a democracy. All these factors interplay to create an ecosystem that supports the growth and sustainability of democratic governance.

In the context of the Western Balkans, all these democratization steps carry specific weight. After the dissolution of Yugoslavia, the region has and is facing significant challenges that need to be overcome in order to fully embrace democracy.

Economically, the WB nations are still in the process of transitioning from their socialist past to capitalist or market economies. Disparities in wealth distribution and socioeconomic development persist on WB, hindering the creation of a stable economic base conducive to democratic stability.

The legacy of ethnic conflicts and persistent nationalistic sentiments have challenged the establishment of a civic culture that values democratic norms, tolerance, and pluralism. Differences based on ethnic and religious identities have often been used to gain political advantage, which has complicated the democratic transition process.

Civil society, although progressively evolving, is still developing its role in these countries. The strengthening of civil society organizations and independent media is essential to foster democratic discourse and hold governments accountable.

Moreover, state institutions in these countries are still in the process of being fully democratized. Issues such as corruption, weak rule of law, and lack of institutional transparency remain significant hurdles.

2. The Transition to Democracy

The collapse of former Communist regimes in Eastern and Central Europe in the late 1980s redefined the discourse and practices around state sovereignty, bringing it into sharp focus (Mostov, 2008: 39). This period saw a power vacuum created by the downfall of these governments, which various elites competed to fill, aiming to gain control over the benefits tied to state authority within the international framework. Amid the prospect of political and economic restructuring, leaders of emerging political movements and newly-formed parties grappled with the challenge of distinguishing themselves in the imminent political power struggles (Mostov, 2008: 39). Regrettably, the shadow of these past attitudes still looms large in the region's contemporary hardline border politics. These entrenched perspectives include a resigned acceptance of inherent disparities and immutable differences between groups, a conflation of tolerance with treachery, a propagation of communalism, and a constriction of civic participation to mere endorsement of ethnically-driven leadership and interests. Such attitudes continue to perpetuate divisions, impeding the progress towards inclusive and tolerant societies that are essential for genuine democratic growth in the region.

Nations in the midst of transitioning often experience a higher risk of war, particularly when they lack the critical political institutions required for democracy to function effectively. These institutions include an effective government, established rule of law, well-structured political parties engaged in free elections, and a reliable news media (D.Mansfield & Snyder, 2005: 1-3). The journey towards democratic governance in the Western Balkans, subsequent to the breakup of Yugoslavia, has been intricate and fraught with obstacles. Following Yugoslavia's disintegration, the region underwent dramatic political and socioeconomic transformations as the emergent states endeavored to establish autonomous democratic structures and assimilate themselves into the European and international economic order. However, enduring vestiges of historical ethnic conflicts, economic volatility, and ingrained corruption served as formidable impediments to these ambitions.

The path to democratic reform was laden with challenges, primarily triggered by the brutal conflicts that swept across the region in the 1990s, leaving a legacy of deep-seated ethnic animosities and territorial discord. The complexity of the democratic transition was amplified by the varying stages of democratic evolution, distinct historical narratives, and unique ethnic demographics that characterized each state.

Nations striving towards democracy without establishing robust public accountability systems may find themselves at risk of falling into the grips of nationalist conflict

(D.Mansfield & Snyder, 2005: 1-3) Moreover, the transition necessitated comprehensive institutional reforms, building of a viable market economy, and promotion of the rule of law, human rights, and minority protections – tasks that were often impeded by issues of political will, capacity, and persistent corruption.

Beetham explores the various inheritances that nations transitioning to democracy have to deal with after transitioning from different types of authoritarian rule:

- Under the legacy of Military rule – The primary concern involves ensuring enough military support for a new civilian government to prevent it from being overthrown, considering the military's obvious physical capability to do so. The secondary concern revolves around addressing the grievances of the family members and victims of human rights abuses perpetrated by the military.

- Post-Communist government - Key challenges involve dismantling the command economy and establishing a free-market system, as well as breaking the monopoly of the communist party.

- Multi-Party system - The formation of political parties to contest public office is a critical step in the transition from any authoritarian regime to an electoral democracy. (Beetham, 2005: 75-82).

The transition to democracy has had to grapple with diverse legacies left by different types of authoritarian regimes. Communist systems, single-party republics (Beetham, 2005: 82-83). But notwithstanding these obstacles, there has been meaningful advancement in the region's democratic evolution, chiefly stimulated by the prospects of integration with the European Union. The aspiration for EU membership has motivated these nations to implement necessary reforms and aim for enhanced political stability, economic development, and societal healing. Yet, the process of democratic consolidation in the Western Balkans remains a work in progress, with considerable efforts still needed to actualize democratic values and secure a stable and prosperous future for the region.

3. Challenges to Democratic Transition in the Western Balkans

By the end of 2001 or beginning of 2002, the discrepancy in democratic development between the Western Balkan republics and Eastern European countries became alarmingly apparent. Despite the establishment of relatively stable governments across all Western Balkan nations, successful conduct of numerous elections without major anomalies, and some encouraging economic progress during the transition and democratization period, these factors

were insufficient to alleviate ethnic tensions and foster enduring stability (Gadjanova, 2006: 5). Unlawful economic activities, business malpractices, uneven and sluggish economic growth, a dearth of significant foreign investment, energy deficits, serious infrastructure shortcomings, as well as urban and rural poverty are all intrinsically linked to ineffective governance (Mostov, 2008: 53). During the transition and democratization period, the European Union (EU) was expected to have a significant influence on the development of democratic institutions, by encouraging sustainable systems and initiatives encompassing all Western Balkan nations. Regrettably, the absence of a clear strategic vision from EU institutions has led to a persistence of longstanding ethnic divisions, an uptick in authoritarian tendencies, a failure to fully democratize, deficiencies in civil society, violations of human rights, and an increasing trend towards individualization of institutions, among other challenges. These continue to constitute substantial obstacles in the path of the Western Balkan nations' democratic development.

The EU was prompted to adopt a more engaged and accountable approach toward the countries in the region in the aftermath of the ethnic cleansing in Yugoslavia and NATO's military intervention (Gadjanova, 2006: 5-10). June 2003, at the European Council held in Thessaloniki, the EU underwent a dramatic shift in its perspective toward the Western Balkans. Before these Western Balkan countries could be considered for EU membership, they were required to undertake the necessary political, economic, and administrative reforms within their respective countries (European Commission, 2003). However, even two decades post the Thessaloniki European Council, full EU membership remains a distant goal for the Western Balkan nations. At the time of this paper writing, Serbia has initiated negotiations, while Macedonia has also begun the process, contingent upon the inclusion of the Bulgarian community in its constitution. Albania has started negotiations as well as the screening process. Kosovo, on the other hand, has applied for candidate status and continues to await visa liberalization. Bosnia and Herzegovina maintains its status as a potential candidate, a designation granted by the EU during the Thessaloniki EU Council.

The EU's hesitation to offer a defined pathway towards integration for the Western Balkan countries, subsequent to the easing of visa regulations, created a disconnect in their integration with the rest of Eastern Europe and intensified security concerns in the region (Gadjanova, 2006: 11-12). During the transition to democracy in the Western Balkans, key issues emerged, including the ascendancy of nationalist politics, ethnic clashes, and the rise of authoritarianism (Gadjanova, 2006: 11-12). The transition period in the Western Balkans was

riddled with problems and complexities. The fallout from the wars of the 1990s lingered, marked by unresolved disputes, ethnic tensions, and economic challenges. The political landscape was characterized by weak institutions and rampant corruption, which often led to a lack of faith in the democratic process. Nationalistic sentiments remained strong, often exacerbating ethnic divisions and contributing to political instability. The lack of a strong civil society hampered the promotion of democratic values and human rights. Furthermore, the transition period also saw the rise of authoritarian tendencies, which further hindered the democratization process. These issues collectively represented significant hurdles in the path towards building resilient democracies in the Western Balkan nations.

The lack of resources for public goods has contributed to public discontent and social unrest, making it challenging to sustain infrastructure such as roads, bridges, and schools, ensure payment of public employees' salaries and pensions, and provide even basic health and welfare benefits (Mostov, 2008: 53). As a result of the insufficient EU funds aimed at strengthening institutions and managing the transition, particularly during the democratization period in Western Balkan countries, several problems persist. Serbia has managed to maintain relative economic stability, largely due to its state-building efforts post-Yugoslavia's dissolution and the institutional building experience accumulated during Tito's era. However, the rise of authoritarianism, deficiencies in human rights and the judicial system, as well as rampant corruption and organized crime, have significantly undermined the democratic structure in the country. This further emphasizes the importance of EU intervention and strategic support in steering the transition and democratization processes towards stability and success.

During the period of transition and democratization, Western Balkan nations struggled to shed their communist mindset and adopt policies promoting openness, accountability, transparency, effective governance, and community empowerment - principles that are inherently commendable and universally acceptable (Sampson, 2003: 137-138). The EU's lack of vision in supplying transitioning countries with the necessary funds to bolster democratic values has resulted in the formation of a democratic regime that remains unstable and susceptible to collapse under the influence of an authoritarian leader. This theory is exemplified by figures like Nikola Gruevski, the former Prime Minister of North Macedonia, and the current Prime Ministers of Albania and Serbia, Edi Rama and Alexander Vucic, respectively. The latter two remain in power, demonstrating authoritarian tendencies. The

scenarios underline the crucial need for EU's strategic foresight and support in securing democratic processes, particularly in countries vulnerable to regression into authoritarian rule.

The uncertainty surrounding the transition period undermined the EU's standing in the region, paving the way for the emergence of an entirely new set of foreign actors (Sampson, 2003: 145-146). One such prominent player is Russia, whose influence in the region has not always been conducive to its progress. Russia's involvement often appeared to destabilize rather than assist the democratization process, leading to increased political tension. The use of energy politics to exert control, support for nationalist and separatist movements, and the spreading of disinformation are among the tactics that have reportedly been used. This negative impact not only undermines the sovereignty and democratic progression of Western Balkan nations but also poses a significant challenge to the EU's efforts in promoting stability and integration in the region. Thus, a comprehensive strategy is required to counteract such external influences and ensure the consolidation of democratic institutions.

4. Consequences of Nationalism in Multiethnic Societies

Nationalism, as a political ideology, has long been a staple of international politics. It typically manifests as an emphasis on the precedence of one's nation over all others, or the assertion of a nation's right to self-determination. This focus can extend to prioritizing one's ethnic group above others in multiethnic societies. Lately, however, nationalism is frequently associated with a rhetoric that opposes globalization and international cooperation, favoring domestic needs and interests.

This trend raises critical questions about the resurgence of nationalist politics in today's global landscape, and its implications for international cooperation. The effects of globalization have been so profound and, in many instances, disruptive, that it has resulted in a populace that harbors distrust and resentment towards immigration, globalization, and the political establishment. In multiethnic societies, the rise of nationalist and populist politics has exacerbated divisions between the majority ethnic group and minority groups. These circumstances present a significant challenge and an evolving dynamic in the sphere of global politics.

Elie Kedourie, as referenced by Joseph, posits that nationalism is based on the belief that humanity naturally segregates into distinct nations. These nations are recognizable by certain unique traits, and the only valid form of governance is self-rule based on these national distinctions (Joseph, 2004: 96). Bosworth proposes that the concepts of nationalism

and nations were conceived simultaneously, emerging during the period of Enlightenment and culminating in the French and Industrial revolutions (Bosworth, 2007: 58-59). Schulz defines a nation as an extended community, bound by a unique sense of kinship, underpinned by a collective memory of past sacrifices and a willingness to make future sacrifices. (Schulze, 1996: 97-98). Smith provides a comprehensive definition of a nation as a named population sharing a historic territory, common myths, and historical memories, a unified public culture, a collective economy, and uniform legal rights and duties for its members (Smith, Nations and Nationalism in a Global Era, 1995: 57). He further defines ethnics as named population units that share common ancestry myths and historical memories, components of a shared culture, a connection with a historic territory, and a degree of unity, particularly among their elites (Smith, Nations and Nationalism in a Global Era, 1995: 57).

Bieber (2018: 520) views nationalism as an ideology that places immense value on one's nationhood, distinguishing it from other groups, and fostering its preservation and political representation (Bieber, 2018: 520). As per Smith's interpretation, nationalism serves as a potent ideological force to establish and preserve the identity, unity, and autonomy of a group, some members of which consider it to be a real or potential nation (Smith, Myths and Memories of the Nation, 1999: 18-19). Bieber also draws a distinction between ethnic and civic forms of nationalism. The former is grounded on the notion of a shared lineage, making it less inclusive, while the latter is premised on the concept of citizenship, thereby allowing individuals to join the nation. Nowadays, the degree to which nationalism is inclusive or exclusive is a critical determinant, which can hinge on concepts of common descent, narratives of native origins, or adherence to specific values (Bieber, 2018: 521). Adding to this, the level of exclusion was particularly notable in Macedonia under the VMRO. This party utilized ethnic nationalism as a tool to emphasize the exclusivity of Macedonian identity and consolidate power, often at the expense of the nation's diverse ethnic groups. This approach served to heighten ethnic tensions and hinder the development of a more inclusive, civic form of nationalism.

According to Smith the world is witnessing a rebirth of ethnic nationalism, of religious fundamentalists and of group antagonisms which were thought to have been long buried. (Smith, Nations and Nationalism in a Global Era, 1995: 2). Ethnic protests for autonomy and secession, wars of national irredentism and explosive racial conflicts over labor markets and social facilities have proliferated in every continent (Smith, Nations and Nationalism in a Global Era, 1995: 2).

Bieber points out that nationalism is not a spontaneous occurrence but must be nurtured, with its constituents being convinced of their belonging to a particular group. The strength of nationalism within a society can be gauged through several indicators, such as underlying or structural elements, citizenship that excludes, socioeconomic marginalization, and more overt and immediate aspects like media narratives, support for nationalist parties, and violence against specific groups (Bieber, 2018: 520-521). In multiethnic societies, nationalism doesn't just appear; it necessitates a constellation of factors to come together. For nationalism to become intense, a pivotal moment of crisis is needed, which can be ideological, economic, institutional, or social (Bieber, 2018: 521). Adding on to this, the disintegration of Yugoslavia can be seen as a critical event and a profound crisis that sparked ethnic nationalism in the Balkans. The rise of ethnic nationalism, political parties along ethnic lines, conflicts among minority groups, border disputes, and the preservation of the status quo in Bosnia and Herzegovina and Kosovo, all pose significant challenges to fully establishing an economic identity and democracy in the Western Balkan region. The dissolution of Yugoslavia has left a lasting legacy for nearly three decades, which has contributed to the rise of authoritarianism in the region.

Bieber notes that democracies in their nascent stages often prove to be highly susceptible to extreme forms of nationalism. There are primarily two reasons for this: firstly, during the democratization process, it becomes necessary to establish new rules and institutions that define the political community (Bieber, 2018: 520-523). Key considerations include whether the state is a nation-state, whether a core nation enjoys privileged access to citizenship, and whether ethnic kin are allowed to vote or if certain groups are excluded (Bieber, 2018: 520-523). Secondly, political competition in such unconsolidated democracies is flawed, and nationalism offers a straightforward, ready-made ideology that can compete in the marketplace of ideas (Bieber, 2018: 520-523). Building on this, the case of North Macedonia can be illustrative. After gaining independence, North Macedonia found itself grappling with defining its political community while trying to balance the interests of its ethnically diverse population. The democratization process was challenged by competing nationalist ideologies, often stoked by populist political groups, which complicated the country's efforts to create inclusive institutions and laws. This scenario underscores the susceptibility of emerging democracies, like North Macedonia, to the forces of virulent nationalism.

Smith postulates that nations and nationalisms are not just the results of modernity but also active contributors to it (Smith, Nations and Nationalism in a Global Era, 1995: 2-3).

He suggests that nations and nationalism form the fundamental underpinnings and dynamics of both the modern and pre-modern eras. The phenomena of modernization and modernity serve primarily as vehicles that allow nations to be realized in our contemporary world (Smith, Nations and Nationalism in a Global Era, 1995: 2-3). From the dawn of human civilization through the present, the concept of nation and the drive of nationalism have played pivotal roles in shaping societal identities, influencing policy, and guiding the course of history.

5. Pursuit of Stability in Southeastern Europe

The interaction of modernism and nationalism in Southeastern Europe presents a complex and multifaceted exploration of socio-political dynamics. In this region, the effects of the modernist movement-characterized by the rejection of tradition, a push towards innovation, and the encouragement of critical thinking-interplayed with nationalistic ideals, which often emphasized ethnic identity, cultural continuity, and political autonomy. The journey of modernism and nationalism in Southeastern Europe, thus, paints a fascinating tableau of cultural shifts, political changes, and societal transformations. It offers insights into how these forces shaped the identity, consciousness, and destiny of nations in this part of the world. The ensuing dialogue and sometimes conflict between modernism and nationalism have left indelible imprints on the region, echoes of which continue to be felt in the present day.

There exists a concerning possibility that instead of progressing in alignment with the rest of Europe, the Balkan nations may continue to lag behind. The goal of achieving integration, which is a crucial element for stabilizing the region, could become increasingly unattainable (International Commission in the Balkans, 2005: 10-14). The current circumstances aren't just unworkable; they also risk thrusting the region into a renewed phase of dangerous volatility. Strategies that solely address prevailing economic and societal issues, while neglecting unresolved status matters, have proven ineffective (International Commission in the Balkans, 2005: 10-14).

The region of the former Yugoslavia is nestled among three of the world's major religions: Christianity, Islam, and Orthodoxy. After the death of Tito in 1980, nationalist sentiments began to resurface (Oliver, 2005: 4). Slobodan Milosevic ascended from

anonymity to dictatorship and subsequently to the Serbian Presidency, primarily exploiting an issue he largely manufactured himself: the alleged oppression of the Serbian minority in the southern province of Kosovo (Oliver, 2005: 4). As reported by the independent Kosovar Albanian Association of Trades Unions, 115,000 of the total 170,000 people were dismissed from their jobs (Oxford University Report, 2000: 16-17). More critically, widespread human rights violations occurred, including random arrests, torture, and imprisonment without trial. Albanians were charged with "verbal crimes" and brought to police stations for "informative talks." The extent of these abuses has been reported by Amnesty International, Human Rights Watch, and the Council for the Defense of Human Rights in Kosovo (Oxford University Report, 2000: 16-17).

Following the breakup of Yugoslavia, the Balkan nations were split into Western Balkan countries and others, with the former experiencing greater isolation in their international relations. Persisting nationalist policies and the growth of authoritarianism over recent decades have tested democracy and progress in the region, and the last four major conflicts, rooted in a tangle of political, religious, economic, ethnic, and historical factors, have added to this complexity.

Some believe that the wars in the region, particularly in Bosnia, were an unavoidable historical consequence, arising from deep-seated religious and ethnic grudges which, while suppressed under Tito, exploded into violence following his death (Oliver, 2005: 3). The breakup of Yugoslavia stands out due to how its leaders ignited nationalist rhetoric and ethnic disputes as a strategy for retaining power, often in the absence of a formidable opposition presenting alternative options (Elbasani, 2013: 9-10). This manipulated nationalism and power retention tactics have significantly contributed to the continued lack of modernization in the region. Despite the changing political landscape, the region has struggled to fully integrate with the contemporary world. With old structures maintaining control, the necessary reforms for modernization have been slow, and in some cases, entirely absent. This has resulted in stagnation, keeping the region somewhat isolated from the progressive changes observed elsewhere in the world.

Following the 1990s, a period marked by the climax of ethnic-based nationalist politics leading to several wars and skirmishes, the nations of the Western Balkans were confronted with the challenge of establishing national identities centered on universal principles of democracy, human rights, and free market economics (Nordman, 2016: 151). These nations have attempted to address this challenge with the support of international

organizations such as the European Union, amongst others. However, despite these efforts, considerable obstacles persist. The transformation is a complex process and requires sustained commitment, both from the countries themselves and the international community, to ensure that the past patterns of nationalism and division do not reemerge.

The countries of the Western Balkans, after a period of turbulent and conflict-ridden transformation following the fall of communism, have made strides in moving away from the toxic and exclusionary nationalist politics that once dominated their sociopolitical landscapes (Elbasani, 2013: 3-5). However, it's important to note that despite these advances, the region still grapples with significant challenges. The status quo, while relatively stable, carries within it seeds of fragility and potential disruption. Kosovo and Bosnia, for instance, remain delicate and unresolved issues, often teetering on the brink of instability. Serbia continues to assert an aggressive stance towards Kosovo, maintaining a charged atmosphere. Furthermore, in Macedonia, ethnic divisions persist, threatening the fragile peace that currently holds. The country is still under the shadow of external influences, with Bulgaria imposing conditions that directly threaten Macedonia's identity and national integrity. All these factors contribute to a sense of unease that permeates the region, hinting at potential flashpoints that, if not addressed effectively, could disrupt the tentative stability that currently exists in the Western Balkans. It underscores the necessity for continued vigilance and proactive engagement to ensure these issues are appropriately addressed to secure lasting peace and stability.

Conclusion

In retracing the intricate journey towards democracy in the Western Balkans, our exploration has revealed a complex tapestry woven with challenges and triumphs. As we conclude this examination, it is evident that the region's pursuit of democratic ideals is a dynamic process, shaped by historical legacies, contemporary challenges, and external influences.

Our journey began with a recognition of the nuanced nature of democratic transition, where the legacies of the past continue to cast shadows on the path forward. The Western Balkans, each grappling with its unique historical complexities, is engaged in a delicate dance between overcoming authoritarian echoes and embracing inclusive governance. The evolution towards democracy requires a careful balance, acknowledging the scars of conflict while fostering a collective commitment to democratic values.

The role of external actors, particularly the European Union, emerged as a critical factor in shaping the democratic trajectory of the region. From fostering cooperation to facing challenges of intervention, the external dimension has both provided opportunities for progress and posed limitations on the region's autonomy. Our analysis underscores the need for a nuanced understanding of the interplay between internal aspirations and external influences, recognizing the delicate balance required for sustainable democratic development.

Nationalism, as explored in the context of multiethnic societies, remains a potent force with far-reaching consequences. The interplay of modernism and nationalist sentiments introduces layers of complexity, exposing unresolved tensions that demand careful consideration. It is within this context that stability becomes an imperative pursuit, requiring a delicate negotiation between diverse ideologies and the shared vision of a democratic future.

As we reflect on the trajectory of democracy in the Western Balkans, the interconnected themes explored in this paper converge to underscore the region's resilience and determination. The challenges illuminated in our exploration are not insurmountable barriers but rather waypoints in a continuing journey. The triumphs, though incremental, signify the region's capacity to navigate complex terrain and move closer to a democratic ideal.

In essence, our exploration of navigating democracy in the Western Balkans reaffirms the notion that this journey is ongoing, marked by progress and setbacks alike. Through a deeper understanding of historical legacies, contemporary challenges, and external dynamics, we contribute to a broader dialogue on the complexities of democratic transition. As the Western Balkans continue to navigate this intricate path, we remain poised at the intersection of challenges and triumphs, witnessing the evolution of a region in pursuit of a democratic destiny.

Bibliography

- Beetham, D. (2005). *Democracy*. Oxford: Oneworld Publications.
- Bieber, F. (2018). *Is nationalism on the Rise? Assessing Global Trends, Ethnopolitics*. Taylor and Francis Group, 519-540.
- Bosworth, R. (2007). *Nationalism*. New York: Routledge.
- C.Pevenhouse, J. (2005). *Democracy from Above*. New York: Cambridge University Press.
- Chan, S. (2004). *Liberalism, Democracy and Development*. New York: Cambridge University Press.
- D.Mansfield, E., & Snyder, J. (2005). *Electing To Fight, Why Emerging Democracies Go To War*. Massachusetts: Belfer Center for Science and International Affairs.
- Elbasani, A. (2013). *Europeanization travels to the Western Balkans: enlargement strategy, domestic obstacles and diverging reforms*. In A. Elbasani, *European Integration and Transformation in the Western Balkans* (pp. 3-22). New York: Routledge.
- European Commission. (2003). *EU Western Balkans Summit Thessaloniki*. Brussels: European Commission.
- Gadjanova, E. (2006). *The State of Local Democracy in the Western Balkans*. Luxembourg: European Communities Press.
- Grugel, J. (2002). *Democratization, A Critical Introduction*. New York: Palgrave.
- International Commission in the Balkans. (2005). *The Balkans in Europe's Future*. Sofia: Centre for Liberal Strategies.
- Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity, National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan.
- Makarenko, B., & Meville, A. (2015). *How Do Transitions to Democracy Get Stuck and Where*. In A. Przeworski, *Democracy in a Russian Mirror* (pp. 271-272). New York: Cambridge University.
- Mostov, J. (2008). *Soft Borders, Rethinking Sovereignty and Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nordman, J. (2016). *Nationalism, EU Integration, and Stability in the Western Balkans*. OSCE Yearbook 2015, 151-163.
- Oliver, I. (2005). *War and Peace in the Balkans*. London: I.B. Tauris Publishers.
- Oxford University Report. (2000). *The Kosovo Report Conflict, International Response, Lessons Learned*. London: Oxford University Press Inc.
- S.Roper, B. (2013). *The History of Democracy*. London: Pluto Press.

- Sampson, S. (2003). From Kanun to Capacity - Building (The Internationals, civil society development and security in the Balkans). In P. Siani-Davies, *International Intervention in the Balkan Since 1995* (pp. 137-146). New York: Routledge.
- Schulze, H. (1996). *States, Nations and Nationalism*. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Smith, A. D. (1995). *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, A. D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

İngiliz Yüksek Komiser J.M. Robeck'in Milli Hükümetin Gelişimi ile İlgili Raporu

British High Commissioner J.M. Robeck's Report on the Development of the National Government

doi: 10.58646/bengi.1425027

Geliş/Received: 24 Ocak 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Uğur BAYSAL*

Özet

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda büyük yararlılıklar, beklenmedik ve büyük başarılar göstermesine rağmen İttifak Devletleri'nin savaşı kaybetmesiyle beraber mağlup devletler statüsünde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasıyla beraber İtilaf devletleri daha önceden kendi aralarında belirledikleri gizli antlaşmalarla Türk topraklarını işgal etmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının işgal edilmesiyle birlikte etnik azınlıklar buldukları bölgede siyasi amaçlar doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Siyasi örgütlenmelerin yanı sıra silahlı mücadeleyi benimsemişler, bölgede asayişin ve huzur ortamının bozulmasında başat rol oynamışlardır. Nitekim Pontusçu çeteler Karadeniz'de Pontus devleti kurmak amacıyla yoğun bir silahlanma yarışına girmiştir. Silahlanan Rum çetelerinin bölge halkı üzerinde saldırıları asayişin bozulmasına neden olmuştur. Bunun üzerine İtilaf devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, bölgedeki karışıklıkların giderilmesini istemiş aksi halde Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. maddesinin gerekçe gösterilerek bölgenin işgal edileceğini beyan etmiştir.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, e-posta: baysalugur@yahoo.com, Orcid: 0000-0003-2929-9168.

Atıf/Citation: Baysal, U. (2024). İngiliz Yüksek Komiser J.M. Robeck'in Milli Hükümetin Gelişimi ile İlgili Raporu. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2024 (1), 50-69.

Samsun bölgesindeki asayişin sağlanması için 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesi, Millî Mücadele'nin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada Üzerine Güneş Batmayan İmparatorluk diye nitelendirilen İngiltere'nin Türk Millî Mücadelesi'ni nasıl gördüğü ve bu olağanüstü dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadele'ye karşı ne tür bir tutum takındığı, İngilizlerin bölgeyle ilgili raporundan ve dönemin birincil kaynaklarından yararlanılarak anlatılmaya çalışılacaktır.

Çalışma, Mondros Mütarekesi döneminde Samsun bölgesinde sorumlu düzeydeki İngiliz Yüksek Komiser John Michael Robeck'in Lord Earl Curzon'a gönderdiği rapor, milliyetçi hareketin Samsun ve çevresindeki faaliyetlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünerek, araştırmamızda temel kaynak olarak kullanılmıştır. Mevcut rapor Millî Mücadele'nin başlangıç evresinden Anadolu'ya hükmedecek güce başka bir deyişle 19 Mayıs'tan 1919'dan 1920'ye kadar geçen süreci ele almaktadır. İngilizlerin ilk aşamada anlayamadığı Milli Hükümetin zamanla İtilaf devletlerini tehdit edecek güce erişmesi ve geçte olsa yeni hareketin niteliğini anlamaya çalıştığı incelenecektir. Konunun ana malzemesini, İngiliz Milli Arşivi'nden elde edilen "Notes on the Nationalist Movement in the Samsoun Area" başlıklı rapor temel oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İtilaf devletleri, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa ve Samsun.

Abstract

Although the Ottoman Empire showed great benefits in the First World War, Alliance States were among the defeated after losing the war. With the signing of the Armistice of Mudros by the Ottoman Empire, the Entente Powers began to occupy Turkish lands with the secret agreements they had previously determined among themselves.

With the occupation of the lands of the Ottoman Empire, ethnic minorities carried out activities for political purposes in the region they were in. In addition to political organizations, they adopted armed struggle and played a leading role in disrupting the peace and order in the region. As a matter of fact, Pontus gangs entered into an intense arms race in order to establish the Pontus State in the Black Sea. Armed Greek gangs and their attacks on the people of the region caused the public order to deteriorate. There upon, the Allied Powers gave a note to the Ottoman Government and asked for the conflicts in the region to be resolved, otherwise they declared that the region would be occupied, citing Article 7 of the Armistice of Mondros.

The appointment of Mustafa Kemal Pasha as the 9th Army Inspector on 19 May 1919 to ensure public order in the Samsun region is considered the beginning of the War of Independence. It will be tried to be explained how England, called the Empire That Never Sets the Sun, viewed the Turkish War of Independence and what kind of attitude it adopted towards the War of Independence initiated by Mustafa Kemal Pasha in this extraordinary period, using the British report on the region and the primary sources of the period.

The report sent to Lord Earl Curzon by High Commissioner John Michael Robeck, who was responsible for the Samsun region, which shed light on the Armistice of Mudros period, was used as the main source in our study, considering that it would contribute to a better understanding of the activities of the Nationalist Movement in Samsun and its surroundings. The current report deals with the period from the beginning of the War of Independence to the power to rule Anatolia, in other words, from May 19, 1919 to 1920. It will be examined that the National Government, which the British could not understand at the first stage, gradually gained the power to threaten the Allied Powers and that it understood the nature of the new movement, albeit late. The main material of the subject will be the report titled “Notes on the Nationalist Movement in the Samsoun Area” obtained from the British National Archives.

Keywords: Allied Powers, Mustafa Kemal Pasha, National Struggle, Samsun.

Giriş

Samsun'un stratejik ve jeopolitik konumu Karadeniz bölgesi için emsalsizdir. Bunda stratejik derinlik kazandıran bir limana sahip olması ve Karadeniz'in güney kıyılarından Orta Anadolu'ya doğru açılan köprü işlevi olmasının payı vardır. Başka bir deyişle kuzeyden Anadolu'nun iç kısımlarına geçmek için adeta bir kavşak görevi görmektedir.

Karadeniz ve Anadolu'nun kuzey sahilleri tarihte değişik adlarla anılmakla beraber, Türklerin Anadolu'ya girişleriyle "Karadeniz" tabiri yaygınlaşırken Anadolu'nun Karadeniz kıyılarına da Canik ismi verilmeye başlanmıştır. Türklerin Karadeniz bölgesini ele geçirmeye başlaması ile ortaya çıkmış isim olan Canik, özellikle Osmanlı Dönemi (1299-1923) boyunca kesintisiz olarak kullanılmıştır (Dilcimen, 1940: 8). Cumhuriyetin ilanından sonra idari yönetimi düzenlemesine göre vilayet olan bölgeye, merkez isminden dolayı şehre "Samsun" adı verilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri Ekim 1918 başlarında savaştığı cephelerde çözümler başlamıştır. Almanya 4 Ekim 1918'de Avusturya 7 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ise İspanya aracılığıyla 5 Ekim 1918'de ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson'a başvurarak mütareke talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır (Erim, 1953: 520-521).

Mondros Mütarekesi metninde Karadeniz bölgesi açıkça belirtilmemekle beraber ülkenin limanlarını ve demiryollarını tamamen İtilaf devletlerinin denetimine bırakan maddeler, bu bölgeyi de işgal tehdidinde açık hale getirmiştir. Karadeniz sahilinde yer alan Batum'un işgalinden açıkça söz edilmiş ve bu devletlerin kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkının bulunduğu kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti mütareke heyetinin itirazına rağmen var olan şekliyle kabul edilen mütarekenin yedinci maddesi Anadolu'daki işgallerin sözde nedenini oluşturmuştur.

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi döneminde Yunanistan'ın ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin Pontusçu faaliyetlerine göz yummuştur. Pontusçular Samsun merkezli olmak üzere Karadeniz kıyılarında, bağımsız bir "Pontus devleti" kurmak amacını taşımıştır. (Atatürk, 1970: 899). Samsun'daki Pontusçular, Trabzon Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti'nin Trabzon'a ve Topal Osman'ın Giresun'a hâkim olmasından ve etkinliğinden dolayı nispeten daha kolay hareket edeceklerini öngördükleri Samsun ve çevresinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bunun için bölgede Rumların çoğunlukta olduğunun ispatı için Türkleri bölgeden uzaklaştırmak ve yerine onları getirme çalışmaları başlatmıştır.

Nitekim Patrikhane ve Yunanistan tarafından alınan ortak karar doğrultusunda Samsun'daki Rum nüfusunu arttırma çabaları yoğunlaşmıştır (Süleyman, 1994: s.7).

Yunanistan, asayiş olaylarını bahane ederek var olan düzenin bozulmasıyla kaos ortamının meydana gelmesini, dış basında bunları duyurmayı ve Rum nüfusunun çoğunluğu sağlamasını hedeflemiştir. Bu amaçları gözetirken Karadeniz bölgesindeki bir işgal hareketini kolaylaştırmayı çalışırken başat hedef bölgede Pontus devletinin kurulması amaçlamıştır. Bununla beraber Trabzon'dan İnebolu'ya kadar Karadeniz sahil boyunca İngilizlerin tehdidi görünür olmuştur. Nitekim İngiliz ve Fransız savaş gemileri Samsun'da demirlemiş ve bölgedeki kontrolü elinde tutmuştur (TNA, FO 406/4: 315, Gökbilgin,1959: 24).

Öte yandan ilk aşamada Batum'dan Sinop'un doğusuna kadar olan sahil boyunca ve Sivas ve Kayseri de dâhil olmak üzere İç Anadolu'da bazı yerleri kapsayacak büyüklükte toprak parçası üzerinde kurulması tahayyül edilen Pontus devleti gerek iç gerekse dış desteğin istenilen seviyede olmayacağı anlaşılınca, daha gerçekçi bir amaç belirlenerek, Karadeniz bölgesiyle sınırlandırılmıştır. Başka bir ifadeyle söz konusu sahil bölgesi üzerinde bir Pontus devleti kurmak o günkü şartlar içerisinde gerçekçi bulunmuştur.

Pontus devleti kurulması için Rum nüfusunun bölgede çoğunluğun sağlanması girişimleri aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Balkanlar'daki Rum nüfusunu Karadeniz'de iskân etmek ve bölgede çoğunluğu oluşturmak İngiltere ve Fransa gözetiminde yapıldığı görülmüştür. Örneğin İngiliz temsilci Atkinson'un koruması altında 17 Mart 1919'da Yunanistan'dan gelen vapurda yüz elli civarında Rum Anadolu'ya getirilmiştir (B.A.B.E.O, Umumi No: 345376). İzmir'in işgali sonrası getirilen Rumlar ise daha çok askeri ihtiyaçları karşılamak amacı taşımıştır. Yine başka bir İngiliz temsilci Mösyö Vetibol bu nüfus hareketlerinde Rumlara yardımcı olmuştur (B.A.B.E.O, Umumi No:343317). Söz konusu görevlilerin yardımları ve ilgisi İtilaf devletlerinin Samsun'daki Pontus devleti kurulmasına sıcak bakmasıyla başka bir deyişle çıkarlarına uygun olmasıyla açıklanmıştır (TNA, FO 406/4: 315).

Millî Mücadele'nin başlangıç aşamasında Samsun'un genel durumu, Osmanlı topraklarındaki işgal tehdidi ve baskısı oluşan yerlerle benzerlik göstermiştir. Aslında bölgede çoğunlukta olan Türkler, Pontusçu Rumların saldırıları karşısında bir varoluş mücadelesi vermiştir. Bu durum asayiş yönünden halkın can ve mal güvenliğinin sağlanmasında ciddi sıkıntılar çıkarmıştır. İngiliz görevlilerin bölgeyle ilgili gönderdiği raporda genel durumu özetleyen tespitler mevcuttur. Buna göre; Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk milleti harap, yenik ve taş üstünden taş kalmamış bir toprak parçasında sıkışmış bir haldeydi ancak

bağımsızlığını kazanmak için gerekli fedakârlığı yapmaya hazırdı. Halkın ezici çoğunluğunda bu hissiyatla birlikte bedeli ne olursa olsun, huzur ve güvenlik arzusu vardı (TNA, FO 406/4: 317).

Tüm yurttaki olduğu gibi Karadeniz bölgesinde de ekonomik ve sosyolojik bir tükenmişlik sendromu mevcut olmakla beraber bazı siyasi gelişmeler yaşanmıştır. İngiliz raporunda bu tür siyasi gelişmelerden bahsetmiştir. Örneğin Enver Paşa'nın Karadeniz tarafına gelme ihtimali gözden uzak tutulmamış ve Samsun'a ulaşması durumunda İtilaf devletlerinin temsilcileri gerekli tedbirleri alma konusunda uyarılmıştır. Bununla yetinmeyip tedbirli davranmak isteyen İngilizler, İttihat Terakki lideri Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme ihtimalini düşünerek bölgede asayiş meselesini bahane etmiş, 9 Mart 1919'da iki yüz kişilik İngiliz-Hint kıtasını Samsun'a çıkarmıştır (Selek, 1991: 119).

İngilizlerin asker çıkarmasına ilk tepki, 17-18 Mart 1919 gecesi Türk Askeri birliğinden Teğmen Hamdi, makineli tüfek bölüğündeki askerlerini alarak dağa çıkması olmuştur. İngilizler beklenmeyen olay karşısında büyük endişe duymuş ve işgal anlamına gelecek hareketlerden kaçınmaya başlamıştır. Dönemin Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) bu olayı, "*Samsun'daki birliklerden bir makineli Tüfek Bölüğü'ne mensup mülazım Hamdi Bey'in bir makineli tüfek ve bir miktar askerlerle dağa çıkarak Türk çetelere zahir olması, işgal kuvvetleri kumandanım büsbütün şüpheye düşürmüştür. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye memur olan İtilaf kuvvetlerinin irtibat zabitleri sık sık yanıma gelerek benden bu hususta tafsilat istiyorlardı*" (Selek, 1976: 210) şeklinde anlatmıştır.

İngilizler bölgedeki asayiş sorununu tekrar bahane ederek 17 Mayıs 1919'a geldiğinde ikinci kez yüz kişilik bir askeri kuvvet daha göndererek bölgedeki askerlerini takviye etmiştir. Mütarekeden sonra Samsun'da bulunan sayıca yetersiz Türk kıtası ise Pontuşçu çetelere karşı civar dağlarda daha kolaylıkla savunma hattı kurabileceğini düşünerek dağlara çekilmiştir (Gotthard, 1991: 119).

1. Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine Tayini

Rumlar, Pontus Devleti hayalini gerçeğe dönüştürmek isterken, bölgede çoğunluğa sahip Türkler ise Rumların bu haksız saldırı girişimlerini engellemek için mücadele vermiştir. İtilaf devletlerinin Rumları silahlandırması ve Pontus devleti hayallerine açık kapı bırakması, bölgedeki asayiş sorununu derinleştirmiştir. Dahası İngiliz birliklerinin Yunan işgal ordusu askerleriyle takviye edildiği söylentilerinin yayılması bölgedeki tansiyonu yükseltmiştir (Gronau, 1994: 149).

İstanbul Hükümeti'nin aldığı geçici önlemlerin bölgedeki asayiş kontrol etmede yetersiz kalması üzerine, İngilizler bölgede daha ciddi önlemler alınması konusunda Osmanlı Devleti'ne nota vermişti (Turan, 1991: 150). Bu gelişmeler üzerine İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı 6 Mayıs 1919'da bölgede asayişin sağlanması için IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirmişti (TNA, FO, 406/41: 315, Yurt Ansiklopedisi, 1982: 6574). İngilizlerin bölgeyle ilgili raporunda da büyük yetkilerle donatılmış bir ordu müfettişliği sisteminin kurulduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişi olarak Samsun'a gönderilmiş olduğu yazılmıştır (TNA, FO, 406/41: 315).

Harbiye Nazın Şakir Paşa görüşme talebiyle davet ettiği IX. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa'ya Canik havalisindeki asayiş durumuyla ilgili raporları ihtiva eden dosyayı takdim etmişti. Yabancıların hazırladıkları bu raporlarda Türklerin, Rum köylerine tecavüz ettikleri iddia edilmekte, bunların önlenmesi gerektiği aksi halde emniyet ve asayişin kendileri tarafından sağlanmasının bir insanlık borcu olduğu bildirilmişti. (Irmak, 1984: 75, Yazıcı, 1989: 64, Selek, 1991: 119).

Mustafa Kemal Paşa bu tarihi sorumluluğunu yerine getirmek için IX. Ordu Müfettişlik görevine İstanbul'dan ayrılmadan başlamıştı. İlk olarak 12 Mayıs 1919'da Canik Mutasarrıflığına ve Sivas Vilayetine gönderdiği telgraflarla bölgenin mevcut durumu hakkında bilgi istemişti (Öztürk, 1994: 144). Vilayet ve müstakil liva içinde bulunan çetelerin miktarını, nüfuz ve eşkıyalık alanlarını, reislerinin kimler ve ne gibi silahlarla donatıldığını ne zamandır faaliyet gösterdiklerini, bölgeye hariçten gelen çete olup olmadığını ve siyasi maksatlarının bulunup bulunmadığını araştırmıştı. Çalışmalarını daha sağlıklı sürdürebilmek için bölgenin içinde bulunduğu şartlar hakkında detaylı bilgi toplamaktan geri kalmamıştı. (Yazıcı, 1989: 64).

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a hareketinden önce görev bölgesiyle ilgili raporları, haritaları incelemiş ve veda ziyaretlerinde bulunmuştu. Genelkurmay Başkanı Cevad Paşa'dan şifreli anahtarlarını 15 Mayıs 1919'da teslim almıştı. Padişah Vahdettin ile 16 Mayıs'ta İstanbul'da görüşükten sonra aynı gün içerisinde saat 16.00'da elverişsiz hava şartlarına rağmen Bandırma Vapuru ile yola çıkmıştı. Tutuklanma ve batırılma gibi istihbari bilgiler alındıktan sonra tedbir olarak sahile çok yakın mesafeden yol alınmayacaktı. Diğer bir tedbirse olası bir saldırı karşısında vapur karaya oturtulacak ve Mustafa Kemal Paşa

beraberindeki heyetle Anadolu'da bir limana çıkmaya gayret edecekti (Tevetoğlu 1971, 13-14).

Bütün tedbirler alındıktan sonra Bandırma Vapuru 17 Mayıs'ta İnebolu'ya ulaştı. Burası Millî Mücadele'nin İstanbul'a açılan kapısı olduğu gibi, Pontusçuluk faaliyetlerinin önemli merkezlerinden biri haline gelmişti. 18 Mayıs'ta ise Sinop Limanına yanaştığında aynı vapurla yolculuk eden Sinop Mutasarrıfının davetiyle sahile çıkan Mustafa Kemal Paşa, şehrin ileri gelenleriyle görüşerek işgal güçlerine karşı mücadele edilmesi gerektiğini söylemişti (Tevetoğlu 1971: 13-14).

Karayollarının elverişsiz olması sebebiyle Bandırma Vapuru ile 18 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etmişti. Mayıs 1919'da buraya ulaşan Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini iskeleye çıkararak Motorcu Karataş Mustafa'ya ilk sorusu; *"Bu dağlarda Pontusçular var mı?"* oldu. Karataş Mustafa da *"dağları göstererek var. Havza'ya kadar 750 kadar elemanı olan Pontus çeteleri var. Halk o yüzden sizi karşılamaya çıkamadı Paşam. Haftalardan beri korku içinde yaşıyoruz. İnan ki İskele Polisi Rıza Efendi ile şu tekneyi hazırlamak için neler çektik"* (Yazıcı, 1989: 64, Topçu, 2005: 54) yanıtını vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya eşlik edip Samsun'a çıkan Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede) de anılarında; ünlü komitecisi Metropolit Yermanos'un Amasya ve Samsun gibi yerlerde Pontusçu faaliyetler yürüttüğünü ve Rumların illegal örgütlenmesinde sorumlu düzeyde hareket ettiğini anlatmıştır (Gerede, 2002: 27, Sonyel, 1973: 38-39). İngiliz belgelerinde aynı şekilde bölgedeki asayiş sorununun dış destekli olduğu ve dünya kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmek için asılsız ve kasıtlı haberler yapıldığı nakledilmiştir. Örneğin İngilizler *"Amerikalı misyonerlerin de desteğini arkasına alan Yunanlı ve Ermeni yetkililerin, bir katliam öngörüsüyle koro halinde feryat figan bağırmaya başladığını"* söz konusu raporda yazmıştır (TNA, FO 406/41: 315).

3. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki Faaliyetleri

Yunanistan'ın İzmir'i işgali Millî Mücadele'nin gelişip büyümesine zemin hazırlamıştır. Bu işgali değerlendiren İngiliz raporu, işgal sırasında İzmir'de Türklerin gafil avlandığını başka bir deyişle hazırlıksız yakalandığını yazmıştır. İngilizler bu durum için, bir karıncanın yuvasına çomak sokmak gibi bir etki yarattığını söylemiştir. Önce geçici bir afallama, sağa sola kaçış daha sonra ise işgalcilere direnen cesur insanların ortaya çıktığı şeklinde bu direnişin geliştiğini anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması Türk Milleti için yeni bir umuda ve heyecana kapı araladığını dile getirmiştir. (TNA, FO 406/41: 315).

İngilizlerin bölgeyle ilgili raporları Türklerin ve Millî Mücadele'nin lider kadrosunun Ermeni devletinin kurulacağına inanmak için yeterince geçerli sebeplerinin olduğunu ve Pontus Rum Devletinin de kurulma ihtimalini de göz ardı etmediklerini bildirmiştir. Buna karşın bölgede dirlik ve düzeni sağlama konusunda IX. Ordu Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede yeni bir işgali önleme konusunda kararlı olduğu ve gerekli tedbirleri aldığı bu raporda yer almıştır (TNA, FO 406/41: 315).

Samsun'a ayak basar basmaz ilk olarak, Türk topraklarının işgalini önleme konusunda irade gösteremeyen, Rum çetelerinin Türklere karşı saldırıları karşısında gerekli tedbirleri alamayan, İngilizlerin bütün emirlerini dinleyen ve depolardaki silahların mekanizmalarını İngilizlere teslim eden Mutasarrıf Fehmi Bey'i ve XV. Fırka Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Asım'ı görevinden uzaklaştırmıştır (Öztürk, 1994: 144, Yazıcı, 1989: 64). Fırka Komutanlığı Vekillğine Refet Bey'in (Bele) atamasını yapmıştı. Jandarmanın yüz civarında askerle takviye edilmesini sağlamıştır. Bölge halkının jandarmaya katılmasını teşvik etmiştir. Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı yapmış olan Hamid Bey'i Samsun'a mutasarrıfı olarak görevlendirilmesi için girişimde bulunmuştur (Gerede, 2002: 27). Hamid Bey'in tayin işlemleri sürecinde asayiş sorunu yaşanmaması için III. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey'i geçici olarak Samsun Mutasarrıflığına tayin etmiştir (Erdeha, 1975: 190).

Mustafa Kemal Paşa, Pontusçu çetelerin saldırılarıyla ilgili komşu kazalardan gelen temsilcilerle sabaha kadar süren bir toplantı düzenlemiştir. Milli birliğe kasteden çetelere karşı mücadele edilmesi kararı söz konusu toplantıda kabul edilmiştir. Ayrıca Türk milis güçlerini kazanmak için mücadele edilmesine ve bölgeye muhacir adı altında yapılan göçlerin engellenmesine, Rum çetelerine karşı Türklerin korunmasına, Türk milis güçlerinin desteklenmesine, sahil kordonlarının korumasına, Yunanistan, İstanbul ve Rum Patrikhanesi'nden Rum çetelerine yapılan silah sevkiyatının engellenmesine yönelik çalışma kararı alınmıştı. Alınan kararların gizli tutulması üzerinde mutabık olunmuştu. (Yazıcı, 1989: 36, 63).

Rum Pontus çetelerin 20 Mayıs'ta saldırdığı Badilli köyüne giden Mustafa Kemal Paşa, Çimenlik denen yerde köylüleri toplayarak çetelere karşı onlara silahlanmalarını söyledikten sonra 22 Mayıs'ta da Avdan köyüne gidip, köy halkından Pontusçu eylemleriyle ilgili bilgi almıştı. Halit Bey isimdeki kişinin evinde bir gece kaldıktan sonra Samsun'a dönmüştür (Y.y., 2006: 22).

Bölgenin asayişine ilgili durum değerlendirmesi döner dönmez yapmış, bunları rapor haline getirmiştir. 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a iki rapor (Turan, 1991: 150; Eroğlu, 1982:

171-172) gönderen Mustafa Kemal Paşa birinci rapora göre, Rum saldırıları karşısında on üç Türk çetesinin de kurulduğunu belirterek, bu çeteleri etkisiz kılmak için gereken önlemlere başvurduğunu anlatmıştır (B.A.B.E.O; Umumi (No: 348871, 348600, 347328). Dahası bu raporda Türk, Rum ve Ermeni çetelerinden, adi hırsızlıklardan, asker kaçaklarından, çetelerin adam öldürmelerinden, bazı Rum ve Ermeni çetelerin siyasi bir kimlik kazandığından bahsetmiştir. Yine aynı raporda bu çetelerin Ruslar tarafından desteklendiğini, Türk milis güçlerinin ise siyasi bir amacının olmadığını belirtmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra devlet tarafından ilan edilen aftan birçok Türk asker kaçağının ve milis güçlerinin yararlandığını, Rum eşkıyasından da yirmi kadar eşkıyanın teslim olduğunu aynı raporda ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Ünye çevresinde bir iki Ermeni çetesinden başka bu etnik temelli çetelerinin yok denecek kadar az olduğunu söylemiştir. Ateşkesten sonra bölgedeki Rumların Pontusçuluk gayesi için bütün çetelerin düzenli bir program dâhilinde siyasi bir kimlik kazandığını da işaret eden Mustafa Kemal Paşa, Samsun Rum Komitesi ve Rum Metropolitidi Yermanos tarafından bütün Rumların adeta tek merkezden idare edildiğini bildirmiştir. Ayrıca Samsun ve çevresindeki Rum nüfusunu arttırmak için Rusya'daki Rumların göçe zorlandığını, bir kısım çetelerin de sahil bölgelerine gönderildiğini raporunda yazmıştır (Duru, 1978: 161).

Mustafa Kemal Paşa'nın ilgili raporunda Samsun Rum Metropolitinin bölgedeki olayları yönettiği ve asayişin bozulmasında etken rol oynadığı görüşü İngilizlerin raporlarında da doğrulanmıştır. İngilizler bölgede huzurun ve güvenliğin sağlanması noktasında; *"Samsun'un kavgacı Rum Piskoposunun tutumu, bu vaziyeti hiçbir şekilde destekleyici nitelikte değildir"* şeklinde anlatmıştır (TNA, FO, 406/41: 316).

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetine gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli ikinci raporunda, İngilizlerin haberleşme ağını kontrol etmek için Samsun'da büyük bir telsiz istasyonu kurmak istediğini dile getirmiştir (Tansel, 1991: 238). Diğer taraftan bölgede Rum çetelerine karşı takip kuvvetlerinin yetersiz kaldığını ve jandarmanın yok denecek kadar az olduğunu, söz konusu otorite boşluğundan faydalanan Rumların siyasi amaçları doğrultusunda eşkıyalık eylemlerini arttırdığını da söylemiştir. Buna karşın Pontus yanlılarının saldırıları karşısında Türklerin kaygı içinde olduğunu belirterek jandarma sayısının çoğaltılması istenmiştir (Öztürk, 1994: 145).

Rumların Pontusçuluk faaliyetlerinden vazgeçtikleri takdirde Samsun'da asayişin bozulmayacağı, çetelerin bölgede asayişin bozulmasında temel neden olduğu İstanbul Hükümetine gönderilen raporda bildirilmiştir. (Tansel, 1991: 237-238, Duru, 1978: 161).

Ayrıca Türklüğün yabancı işgallere sessiz kalmayacağı, Yunanlıların Türk topraklarındaki işgalinin hiçbir siyasi, hukuki ve tarihsel meşruiyetin olmadığı, bunun için de İzmir'in işgaline hiçbir şekilde rıza göstermeyeceği ifade edilmiştir.

24 Mayıs 1919 tarihli raporunda da Canik Sancağı ile hudut olan bölgelerdeki Rum çetelerinin faaliyetlerine değinmekte, yeni askerlerin silâh altına alınmasını ve jandarmaya yardımcı bir kuvvetin oluşturulmasını talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri; Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve olumlu yönde cevap verilmiştir. Buna göre; bölgede sükûnetin sağlanması için yeni askerlerin alınması ve silahlanması onaylanmıştır. Jandarma birliklerinin kısa zamanda örgütlenmesi için ödeneklerin yeterli miktarda ve zamanında gönderilmesi gerekmiştir. İhtiyaç duyulan finansmanın sağlanması hususunda talep edilen paranın temin edilir edilmez gönderileceği Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılmıştır (Yazıcı, 1989: 65). Samsun ve çevresinde güvenliğin sağlanması ancak güçlü bir jandarma teşkilatıyla mümkün olacağı öngörülmüştür.

İngiltere Savunma Bakanlığı'ndan gelen 9 Ekim tarihli raporda; Samsun'daki vaziyetin oldukça sakin ve memnuniyet verici olduğu, ticaretin yeniden canlandığını işaret etmiştir. Milliyetçi hareket, bölgedeki denetim altına almasıyla, söz konusu bölgede haydutluk faaliyetlerinin azaldığı ancak Trabzon civarında hala devam ettiği buna karşın Hristiyanların korku içerisinde olduğu dile getirilmiştir. Bölgede denetimi tamamen ele geçiren milliyetçi hareketin İngiliz askerlerinin bölgeden geri çekilmek zorunda kalmasını zayıflık olarak gördüğü iddia edilmiştir (TNA, FO, 406/41: 318).

4. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ndeki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Pontus faaliyetlerine karşı gerekli askeri ve idari tedbirleri aldıktan sonra Millî Mücadele'ye yönelik çalışmalarını sürdürmek için daha güvenli bulunduğu Havza'ya geçmişti. Havza'ya 19 Haziran 1919'da karargâhını taşıdığı söz konusu raporda da yer almıştır (TNA, FO, 406/41: 315-318). İngilizler milli hareketin liderini adım adım takip etmeye devam etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa Havza'ya geçerken ne gibi faaliyetlerde bulunacağını Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirmiştir. Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik ve Havza gibi asayişle ilgili şikâyetlerin çıktığı yerleri bizzat denetleyeceğini, buralarda gerekli tedbirleri alırken, bölgedeki asayişin sağlanması için Samsun'da kalacağını söylemiştir (TNA, FO, 406/41: 315-318).

Mustafa Kemal Paşa Havza'ya geçtikten sonra Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifreli mesajlarda daha önceki işgallerde olduğu Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz'in önemli yerlerinin de işgal edilebileceğinden bahsetmiştir. Planlanan işgaller iki şekilde gerçekleşecektir. Birincisine göre; işgalci devletler Rumların Karadeniz'de Pontus devletini ilan etmesini sağlayarak Rum çetelerinin dışardan Karadeniz bölgesine sızması şeklinde olacağını öngörmüştür. İkincisinin ise Rum isyanının çıkmadan veya ardından sahile çıkartma yapacağı biçiminde tasavvur etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafına karşılık Kazım Karabekir Paşa, bölge dâhilinde Rumların azınlıkta olduğunu, ancak dışarıdan yapılacak bir işgalle Rumların tehlikeli olabileceğini dikkat çekmiştir (Karabekir, 1995: 32-33).

Samsun'daki Pontusçu çetelerinin eylemleriyle ilgili Harbiye Nezareti'ne de rapor gönderen Mustafa Kemal Paşa, Rum çetelerine karşı gerekli önlemlerin alınmasını bildirirken, 4 Haziran 1919 tarihli raporunda, siyasi amaçlı Rum çetelerinin yabancılara karşı asayiş bozuk göstermek, işgali ve müdahaleyi sağlamak için faaliyette bulunduğunu dile getirmiştir (Yazıcı, 1989: 65). İngilizlerin ikinci defa Samsun'a asker çıkarmaları üzerine 29 Mayıs 1919'da XV., III. ve XX. Kolordu Komutanlıklarına çektiği telgrafta çıkarma tehlikesine işaret etmiş ve işgal tehlikesine karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Aynı raporda İngilizlerin asker çıkarmaları halinde Karadeniz'deki Rumların ayaklanacağını, Rum çetelerinin saldırılarını arttıracığını kaydeden Mustafa Kemal Paşa bu tür olaylara karşı bölgedeki milli teşkilatlara yardımcı olunmasını, Rum çetelerinin jandarmayla sıkı takip edilmesini ve Türk köylerinde halkın silahlı savunmaya hazırlanmasını talep etmişti (Yazıcı, 1989: 78-79).

Havza'dan sonra 12 Haziran'da Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Pontusçuluk faaliyetlerinden ziyade tüm yurdun kurtuluşunu ilgilendiren kararları almak için mücadele etmeye başladığı görülmüştür. Esasında 8-9 Temmuz 1919 gecesi İstanbul Hükümeti'nin görevinden azlettiği Mustafa Kemal Paşa askerlik görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. (Gerede, 2002: 27). Bu arada Erzurum Kongresi'nin açılışına kadar işgal güçlerin Pontusçu Rumlara yardımları artmıştır. Diğer taraftan Rum göçleri Karadeniz Bölgesine yoğunlaşmış ve bu çetelerin faaliyetleri de bölgede genişlemiştir.

Amasya'dan sonra 28 Haziran'da Erzurum'a geçen Mustafa Kemal Paşa, III. Kolordu Kafkas Tümen Komutanlığına işgalci güçlerin karaya asker çıkarması durumunda karşı konulması emrini vermiştir. Bu emir doğrultusunda III. Kafkas Tümen Komutanı şehre yeni gelen İngilizlere bağlı Gurka taburunun Samsun'a girmesi halinde olacıklardan sorumlu

olmayacağını belirten bir ulti matom çekmiştir. İngiliz raporuna göre; bu durum yeni değildi ve daha önceki tecrübelerden sabit olmuştu. Ülkenin her yeri işgale maruz kalırken, Türkler İngiliz taburunun hemen arkasından Yunan askerlerinin geleceğini düşünmüşlerdir. Ne var ki komutan yetkilerini aştığı için İstanbul Hükümeti'nden gelen bir emirle derhal görevden alınmış, işgal devletleri herhangi bir hadise yaşanmadan şehri işgal etmişlerdir (TNA, FO, 406/41: 316-317).

Samsun ile Amasya arasındaki Gurka birliklerinin 11 Eylül'de iç taraflara doğru hareket etmesine kibar bir dille karşı konulmuştur. Genel durum gözlemlendiğinde mültecilerin ülkelerine gönderilmesi şimdilik durdurulmuştur. İngiltere Harp Dairesi'nin 20 Eylül'deki emirleri doğrultusunda, bir silahlı çatışmaya mahal vermemek amacıyla, İngiliz Askeri Birlikleri önce Merzifon'dan akabinde Samsun'dan geri çekilmiştir. Müttefik politikaları iç politikaya müdahaleden kaçınmayı, yalnızca Türk Hükümeti'nin iç meselelerini halletmesine yardımcı olacak kadar bir müdahaleyi gerekli görmüştür. 20 Eylül'de bölgedeki denetim subayı, Hristiyanların boş yere o kadar panik yaptıklarını, Mustafa Kemal'in onlara can güvenliği teminatı verdiği yönünde görüş bildirmişti. Müttefik güçlerin yetkilileri, milliyetçilerin gelişen koşullar karşısında Hristiyan nüfusun emniyet altında tutulmasını en az kendileri kadar önemsediklerini görmüşlerdir. Dahası Yunanistan'ın İzmir'i işgali öncesi süreçte ateşkes koşullarına bağlı kalarak daha fazla yerin işgal edilmesini önleme konusunda çabaların oluştuğunu anlamıştır. İzmir'in işgali sonrası süreçte milliyetçilere göre; hiçbir zaman Türkleri temsil etmeyen İstanbul'daki güçsüz hükümet, Türkiye'nin işgal edilmesinde pasif bir tavır sergilemiş ve olan-biteni sadece seyretmişti (TNA, FO, 406/41: 316-318).

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi faaliyetleri artık bölgeyle sınırlı değildi. İngiliz belgesine göre; Kürtler ile yakın temas içerisindeydi ve Emir Faysal ile bir anlaşma yapma peşindeydi. Yürüttüğü propagandanın bir miktar İngiltere karşısına renge sahipti. Bölgeye bir ziyarette bulunan Albay Rawlinson, 21 Temmuz'da Türklerin henüz yenilginin farkında olmadıklarını, bu yüzden yeniden silaha başvurulabileceğini rapor etmişti. Ayrıca milliyetçi hareketin İngiltere karşısına hissiyatı körüklemeye çalıştığı yönünde emareler olduğu ifade edilmiştir (TNA, FO, 406/41: 316-318).

Erzurum Kongresi sırasında Erzurum yönetim merkezi olmuş, Konya ise daha küçük ikinci bir idari merkez haline gelmişti. Amasya ile Erzurum arasında kalan iki bölgede iki bin ile sekiz bin kadar askerin yer aldığı ve burada bir askeri bölge ilan edildiği İngiliz raporlarında yazmıştır. Erzurum Kongresi ilan edildiğinde adli, askeri ve idari anlamda başka bir deyişle her yönüyle İstanbul Hükümeti'nden bağımsız bir geçici hükümet kurulmuştur.

İstanbul Hükümeti bu hareketi güç kullanarak dağıtmaya dönük planları tartışmış ancak hayata geçirememiştir. Anadolu ile İstanbul Hükümeti arasında yetki ve egemenlik konusunda uzlaşma sağlanmasına dönük planlar yapılmasına rağmen işgal devletlerinin de etkisiyle ortak bir yol bulunamamıştır (TNA, FO, 406/41:316-318).

23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında düzenlenen Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar yayınlanmıştır. Bu kongre, sadece doğu vilayetlerini temsil etmiştir. Söz konusu kongrede saltanata ve halifelğe bağlılığını bildirmekle beraber Damat Ferid Hükümetini Türk çıkarlarını koruyamamakla itham etmiştir. Hıristiyanların korunacağı ancak herhangi bir yabancı güce bağlı askerlerin ülke topraklarına girmesine karşı koyacakları yönünde bir karar alınmıştı. Kongrenin Türk Milletini temsil ettiği duyurulmuş ve kendi geleceğini kendisinin tayin edeceği ilan edilmişti. Sürecin sonundan İstanbul Hükümeti ile ipler iyice gerilmişti (TNA, FO, 406/41: 318). Ancak işgal devletleri ve İstanbul Hükümeti doğrudan askeri güç kullanmadığı için Anadolu Hükümeti ile sıcak çatışmalar yaşanmamıştır (TNA, FO, 406/41: 318).

Anadolu'da geçici hükümetin kurulmasından sonra siyasi gelişmeler yaşanmaya başlamıştı. Ankara Valisi Yahya Galip Bey 12 Ağustos'ta Anadolu Hükümeti'ne bağlılığını ilan etmiştir. Bu esnada sadece yurt içerisinde değil dışarıda da siyasi girişimlerden geri kalmayan Mustafa Kemal Paşa Nahçıvan bölgesinden olan Tatarlar ile yakın temas içerisinde olmuştur.

Milliyetçi hareketin liderinin siyasi anlamda daha fazla görünür olması, İngiliz istihbaratını oldukça meşgul etmiştir. Çok konuşulan ve işgal devletlerini endişelendiren bir rapora göre; Mustafa Kemal Paşa'nın on beş bin adamı, yeterli sayıda subayı ve gayri resmi erbaşı vardı ve çatışma çıkması halinde otuz bin kadar Kürt kendisine destek verecekti. Bununla beraber Anadolu Hükümeti'nin işgal güçlerine karşı iç ve dış destek elde etmek için büyük mücadele verdiği görülmüştür (TNA, FO, 406/41: 318).

5. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ndeki Faaliyetleri

Amasya Genelgesi açıkladıktan sonra tüm ulusu ilgilendirecek bir kongrenin Sivas'ta toplanma çağrısı yapılmıştı. İşgale uğramış Türk topraklarını kurtarmak ve Türk milletinin bağımsızlığını sağlamak amacını görüşmek üzere seçilmiş temsilcilerinin katılımıyla 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi gerçekleşmiştir. Kongre, Türklerin çıkarlarını koruduğunu, Damat Ferid Hükümeti'nin ise işgal güçlerinin çıkarlarına hizmet ettiğini savunmuştur (Umur,1947: 7).

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar, daha önce gerçekleştirilen Erzurum Kongresi ilan edilen kararlarının genişletilmiş halidir. Bölgesel olmaktan ziyade tüm ulusu kapsayacak bir nitelik kazanmıştır. Anadolu Hükümeti, Sivas Kongresi sonrası tüm Anadolu'da etkisini artırmış buna paralel işgal güçlerine karşı daha sert, planlı ve programlı direniş başlatmıştır (TNA, FO, 406/41: 318). Sivas Kongresi'nde alınan kararların tarihsel önemi İngilizler tarafından anlaşılmıştır. Bağımsız yeni bir devlete doğru sürecin başladığını öngörmüştür.

Milliyetçi hareket bundan sonraki süreçte demiryollarını kontrol altında tutmuş ve Samsun'un batı bölgelerine doğru genişlemiştir. Ankara ve Afyonkarahisar'ın hemen hemen tamamını 12 Eylül itibarıyla kontrol altına almıştır. Sivas Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda İstanbul Hükümeti ile resmi ilişkiler tamamen kesilmiştir. Konya'nın kuzey ve Samsun'un güney taraflarını kontrol eden, Sivrihisar ve nihayet Eskişehir'de yönetimini de ele geçiren milliyetçi hareket, İstanbul'dan bağımsız olarak, Rumların yaşadığı bölgeler hariç, Anadolu'nun yarısından daha fazlası üzerinde denetim sağlamıştı (TNA, FO, 406/41: 318).

İngilizler, milliyetçi hareketin gidişatını ilk aşamalarda farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Hatta askeri ve sivil bürokrasinin temsili şeklinde ortaya çıktığını, halkın çoğunluğu tarafından kabul görmediğini bildirmiştir. Örneğin Samsun'daki 15 Eylül'de Yüksek Komiser John Michael de Robeck yereldeki halkın, İtilaf devletlerinin milliyetçi harekete müdahale etme beklentisi içerisinde olduğunu belirtmiştir. İngilizlerin raporunda ilk aşamada gidişatı anlamada yetersiz kaldığı, Türk Milleti'ne mal olan Millî Mücadele'yi belli bir zümrenin oluşturduğunu iddia etse de süreç ilerledikçe bu görüşlerinden vazgeçecektir (TNA, FO, 406/41: 318).

Öte yandan İstanbul Hükümeti'nde Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin güçlenmesi sonucu önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1 Ekim'de işgalci güçlere karşı eli kolu bağlı olan, bu güçlerle işbirliğini yapan ve İstanbul dışındaki yerlerle bağı kesilen Damat Ferid Paşa Hükümeti çaresizce istifa etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kurulacak hükümette belli bir düzeyde ağırlığının devam edeceğine yetecek uzlaşma olduğu söylenilmiştir (TNA, FO, 406/41: 318). Diğer taraftan İstanbul'dan gelen talimata göre; Anadolu Hükümeti'ne karşı herhangi bir güç kullanılmayacaktı.

Anadolu'da milliyetçi hareket gün geçtikçe güç kazanmaya devam etmiştir. Örneğin Milli Mücadele karşıtı Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey 10 Ekim'de öldürülmüştü (BOA, DH.EUM:24/87). Yerine atanan Çolakoğlu Sabri Bey Mutasarrıf göreve başlamasıyla ilgili bir yazı yayınlamıştı (Sarıkoyuncu, Önder, Erşan, 2002: 39). Mutasarrıf bu göreve, milleti temsilen Sivas Hükümeti tarafından atanmış olduğunu, adaleti temin edeceğini,

Müslümanlara ve Hıristiyanlara eşit haklar tanınacağını ve müttefiklere “onur konuğu” olarak muamele edileceğini beyan etmiştir. İngilizlere göre; Eskişehir’deki yeni atanan mutasarrıfın yaklaşımı milliyetçi hareketin Hristiyanların can ve mal güvenliğini sağlama konusundaki görüşlerine benzerlik göstermiştir (TNA, FO, 406/41: 318).

İngilizlere göre; milliyetçi hareket kısaca şöyle özetlenebilir: İstanbul’da doğan, Erzurum’da büyüüp serpilen, Yunanlıların olduğu bölgeler hariç Anadolu’nun her tarafını denetim altına alacak kadar yayılan ve Trakya’da da hatırı sayılır bir desteğe sahip bir hareket haline dönüşmüştür. İstanbul Hükümeti artık belediye meclisi gibi bir işleve sahipti ve milliyetçi hareket ile işgalci güçler arasında bir köprü vazifesi görmekten öteye gitmemiştir (TNA, FO, 406/41: 318).

İngilizler, milliyetçi hareketin başlangıçtan ziyade zaman ilerledikçe ve düşmana karşı mücadele edip başarı kazandıkça bağımsız bir devlete doğru gittiğini düşünmüşlerdir. Sevr gibi Türklerin yaşam hakkını yok sayan daha doğrusu tam bağımsızlık dışında öne sürülen bir barış önerildiğinde, İngilizlerin raporunda geçen ifadeyle madalyonun öteki yüzü görülecektir. Anadolu’da başlayan Millî Mücadele işgal güçlerine karşı ölüm-kalım savaşı vermeyi sürdürmesi madalyonun diğer tarafını yansıtmıştır. İngilizlerin bu durumu çarpıcı bir şekilde açıklamıştır. Milliyetçi hareketin her yerde örgütlendiğini, başarılar kazandıkça moral üstünlüğünü ele geçirdiğini, işgale karşı kendi vatanını korumak için asker ve para topladığını, askeri talimler yaparak savaşa hazırlandığını, işgallere karşı Türkleri bilinçlendirdiğini ve ne pahasına olursa olsun vatanını savunmak için mücadele ettiğini dile getirmiştir. Milliyetçi hareketin bu döneme kadar başarılı olduğunu ve bunu işgal güçlerinin zayıflığına bağladığını dikkat çekmiştir. “*Ya bağımsızlık ya da ölüm*” dışında hiçbir seçeneği kabul etmeyeceğini, Misak-ı Milli hedeflerine bağlı kalacağı açıklanmıştır. Bunun dışında bir barış antlaşmasının imzalatılması her geçen gün daha da zor bir hal aldığını bildirmiştir (TNA, FO, 406/41: 318).

Sonuç

Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk diye adlandırılan İngiltere, I. Dünya Savaşı’nın uzamasından Osmanlı Devleti’ni sorumlu görmüştü. Türkleri Anadolu’dan çıkartılmasına ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Ermenistan gibi Karadeniz’de de Pontus devleti kurulmasına onay vererek cezalandırmak istemiştir.

Mondros Mütarekesi sonrası Yunanistan’ın korumacılığı altında Karadeniz’de Pontus devleti kurulması hedeflenmiştir. Bunun için Yunanistan’ın ve bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetleri göze çarpmıştır. Söz konusu faaliyetlerin amacı sistemli ve planlı bir şekilde

bölgede Rum nüfusunun arttırılması bunun için Rusya'dan ve Yunanistan getirilen Rumların bölgeye yerleştirilmesi ikincisi Türklerin söz konusu bölgeden tehdit ve baskıyla başka yerlere gönderilmesi olmuştur. Ayrıca bölgede asayiş olaylarını bahane ederek İtilaf devletlerinin resmen bölgeyi işgal etmesinin önünü açmak için mücadele etmiştir. Böylece Pontus devletinin kurulmasının önünde hiçbir engel kalmayacaktı.

Samsun'da Pontus çetelerine karşı ilk direniş Türklerin cemiyetler halinde teşkilatlanması biçiminde ve daha mahalli örgütlenmelerle meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla mahalli tepkiler daha düzenli ve örgütlü hale gelmiştir. Samsun ve çevresinde aldığı askeri ve idari önlemler, kısmen bir sükûnet sağlamış ancak tam olarak asayiş olayları kontrol edilememiştir. Bunda İngilizlerin bölgedeki Hristiyanları koruma bahanesiyle Samsun'a asker çıkarması, Rumların Pontusçuluk faaliyetlerini sürdürmesi ve Rum çetelerin saldırıları etkili olmuştur. Ayrıca İngiliz raporunda söz konusu asayiş sorununun bölgedeki Rum Metropolidi Yermanos'un faaliyetleriyle ilintili olduğu bildirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da aldığı askeri ve idari önlemlerle mutasarrıf değiştirilmiş, takip müfrezeleri kuvvetlendirilmiş ve Türk milis güçleri Kuvayi Milliye'ye kazandırılmaya çalışılmıştır. Pontus eşkıyasının yoğun olduğu mıntıkalarındaki Türk Milletine silah dağıtılmış ve milli birlikler oluşturulmuştur. TBMM kurulduktan sonra alınan önlemlerle bölgede sükûnet sağlanmış. Yine İngiliz raporunda Samsun ve çevresinde önlemler alınmasıyla bölgede sükûnetin sağlandığı belirtilmiştir.

İngiltere Anadolu'da çok iyi bir istihbarat ağı kurmuş ve söz konusu oluşum önemli gelişmeleri günü gününe İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na raporlar halinde göndermiştir. Yüksek Komiser John Michael Robeck, Dışişleri Bakanı Lord Earl Curzon'a gönderdiği raporda Karadeniz'deki Pontuscuların faaliyetlerine değinmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun bölgesindeki çalışmalarına ve yaptığı çalışmalar sonucu Millî Mücadele'nin gelişim evrelerini değerlendirmiştir.

Bölgeyle ilgili değerlendirmeler içeren raporlar gönderen İngilizler, milliyetçi hareketin doğuşuna, gelişine ve zamanla Anadolu'da yayılmasına şahit olmuşlardır. İlk aşamada milliyetçi hareketi küçümsemişler ancak hem işgal güçlerine hem de İstanbul Hükümetine başkaldırarak bağımsızlığa doğru gittiğini belirtmişlerdir. İstanbul Hükümeti'nin zamanla bir işlevinin kalmadığını, Anadolu'da başlayan milliyetçi hareketin Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başladığını ve zamanla bölgesel olmaktan çıkarak tüm yurdu etkileyen bir harekete dönüştüğünü raporlarında yer vermişlerdir.

İlk aşamalarda vatanının işgal edilmesi karşısında karamsarlık duyguları yaşayan Türk Milleti, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın işgalcilere karşı direnişi örgütlemesiyle bambaşka bir seviyeye geçtiğini belirten rapor, tüm ülkenin kurtuluş idealinde örgütlendiğini ifade etmiştir. Söz konusu işgalci devletlere karşı başlayan direnişin kararlı bir şekilde hayata geçirildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik ettiği milli hareketin güçlendiğini, katılımların arttığını ve zamanla psikolojik üstünlüğün Türklere geçtiğini anlatmıştır. Bu duruma gelinmesinde işgalci devletlerin kendi aralarındaki sorunlara ve askeri bir mücadelen kaçınılmasına bağlanmıştır. Aslında raporun içeriğinde en büyük tenkidi Mustafa Kemal Paşa karşısında çaresiz durumda kalan ve hiçbir şey yapamayan İtilaf devletlerini eleştirmesi dikkat çekmiştir.

Sonuçta Samsun'da başlayan milliyetçi hareket bölgede asayiş ve huzur ortamını sağladıktan sonra Erzurum arkasından Sivas Kongresi düzenleyerek yerel olmaktan çıkarak merkezi bir statüye kavuşmuştur. Bundan sonraki dönemde işgallere tepkiler mahalli olmaktan çıkıp düzenli bir ordunun işgal kuvvetlerine karşı koymasıyla yeni bir süreç başlamıştır. Bu bağlamda milli hareketin niteliği ilk aşamalarda değil ancak daha sonraki gelişmelerden anlaşıldığı söz konusu raporda ifade edilmiştir. Raporun özetinde milliyetçi hareketin kazandığı, işgal güçlerinin kaybettiği bir süreç olduğu dile getirilmiştir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri, Dosya No: 24, Vesika No: 87.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâbîâli Evrak Odası Evrakı, No: 343317, 345376, 347328, 348600, 348871.

The National Archives (TNA) Foreign Office (FO), 406/41, Notes on the Nationalist Movement in the Samsun Area: 314-318.

Telif Eserleri

Atatürk, M.K. (1970). Nutuk, (3.Baskı), İstanbul: MEB Yay.

Dietrich, G. (1994). Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu: Prof. Dr. Toktamış Ateş'in Önsözü ve Notları ile, Gülderen Koralp Pamir (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Dilcimen, K., (1940). Canik Beyleri, Samsun: Ahali Matbaası.

Duru, O. (1978). Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Erdeha, K. (1975). Millî Mücadelede Vilayetler ve Vali'ler, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erim, N. (1953). Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Cilt 1), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erkan: (1994). Milli Mücadele Döneminde Samsun ve Trabzon Yörelerindeki Pontusçu İddialarla İlgili Bir Değerlendirme, 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu, Bildiriler, 16-20 Mayıs 1994, Samsun: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.

Eroğlu, H. (1982). Türk İnkılâp Tarihi, İstanbul, MEB.

Gerede, H. (2002). Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, Sami Önal (Haz.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Gotthard, J. (1991). Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, TTK.

Gökbilgin T. (1959). Millî Mücadele Başlarken I, İnkılâp Yay, Ankara.

Karabekir, K. (1995). İstiklal Harbimiz, İstanbul: Yüce Yayınları.

Irmak: (1984). Atatürk Bir Çağın Açılışı, İstanbul, İnkılâp Yayınevi.

Öztürk, C. (1994). Millî Mücadele'de Orta Karadeniz'de Pontusçuluk Hareketleri, 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu, Bildiriler, 16-20 Mayıs 1994, Samsun: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.

- Sarıkoçuncu, A. & Selahattin M. & Önder E. (2002). Millî Mücadelede Eskişehir, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları,
- Selek. (1976). Anadolu İhtilali, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erkan: (1994) Milli Mücadele Döneminde Samsun ve Trabzon Yörelerindeki Pontusçu İddialarla İlgili Bir Değerlendirme: 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu, Bildiriler, 16-20 Mayıs 1994, Samsun: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- Turan, Ş. (1991). Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Tansel: (1991). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, (Cilt 1), İstanbul: MEB Yay.
- Tevetoğlu, F. (1971). Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara: Özel Yay.
- Topçu, Ö. (2005). Atatürk ve Samsun, Samsun: Erol Ofset Yay.
- Umur, H. (1947). Samsun'da 15 Sene, İstanbul: Güven Basımevi.
- Yazıcı, N. (1989). Milli Mücadele Yıllarında (Canik Sancağı'nda) Pontusçu Faaliyetler (1918 1920), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yurt Ansiklopedisi (1982). Samsun (Cilt 9), İstanbul: Anadolu Yayıncılık,
- Y.y., (2006). Samsun, Samsun: Samsun Valiliği Yay.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XIX. Yüzyılda Karabağ'da Entodemografik Süreçler

*The Ethno-Demographic Processes in the Second Half of the 18th Century and the
19th Century in Karabakh*

doi: 10.58646/bengi.1425161

Geliş/Received: 24 Ocak 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Tahir ŞAHBAZOV*

Özet

Göçler, etnik asimilasyon, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyaseti, Rusya İmparatorluğu'nun sömürgecilik ve askeri-siyasi planlarında her zaman önemli yeri işgal etmiştir. Tarihte Türk-Müslüman halklarına (Kafkasya, Orta Asya, Kazakistan vs.) karşı yürütülen bu siyasetin yeteri kadar açık örnekleri bulunmaktadır. İster XIX. yüzyılın başlarında Qacarlar ve Osmanlı Türkiyesi ile yapılan savaşlar sırasında isterse de Güney Kafkasya'nın işgali (1828 yılı) sonrasında Çar Rusyası'nın Azerbaycan siyasetinin temel yönlerinden birini bu siyaset oluşturmuştur. Bahsi geçen siyaseti hayata geçirmekle Çarizm, esasen bölgenin etnik-siyasi haritasını değiştirmekle imparatorluk dahilinde siyasi, sosyo-ekonomik, stratejik ve idari yönetimle bağlı sorunları çözmeye, burada kendisine yakın olan "Hristiyan ortamı" oluşturarak, Osmanlı ve diğer Müslüman ülkelere karşı askeri meydan olarak kullanmaya, bu diyarı sivil ve siyasi bağlarla ebedi olarak Rusya'ya bağlamaya, tabiri caizse yerli Müslümanları "Rusça konuşmaya, Rusça düşünmeye ve hatta Rusça hissetmeye mecbur bırakmaya", imparatorluğun iç eyaletlerindeki toprak kıtlığını ortadan kaldırmaya, yerel yönetimlere güvenilir Rus memurlarını getirmekle, burada Rusların güçlenmesine "engel olan" Müslümanları yönetim kurumlarından uzaklaştırmaya, Müslüman eyaletlerinde

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Prof.Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, e-posta: tshahbazov.65@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7973-213X.

Atf/Citation: Şahbazov, T. (2024). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XIX. Yüzyılda Karabağ'da Entodemografik Süreçler. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 70-86.

yerli halktan sömürgecilik planlarının uygulanmasına yardımcı olacak elit tabaka oluşturmaya çalışmaktaydı.

Belirlenen görevlerin yerine yetirilmesine daha I. Rusya-İran Savaşı (1804-1813) sırasında başlanmış ve süreç XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında geçmiş İrevan, Nahçıvan ve özellikle de Karabağ hanlıklarının arazisi etnodemografik sarsıntılara daha fazla maruz kalmıştır. Döneme ait kaynak ve materyallere dayanılarak yazılan makalede bahsi geçen dönemde Karabağ bölgesinde yaşanan etnodemografik süreçlerin karakterinin tahliline çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Etnodemografik Süreçler, Etnik Asimilasyon, Güney Kafkasya, Hristiyan Göçleri.

Abstract

Relocations, ethnic assimilation, Russification and Christianization policies have always occupied an important place in the colonial and military-political plans of the Russian Empire. There are quite clear examples of this policy in relation to Turkic-Muslim peoples (Caucasus, Central Asia, Kazakhstan, etc.) in history. In the course of the wars with Iran and Ottoman Turkey at the beginning of the 19th century, as well as in the years after the occupation of the South Caucasus (1828), this policy constituted one of the main directions of Azerbaijan policy of Tsarist Russia. By implementing this policy, tsarism basically changed the ethno-political map of the region; tried to solve the problems related to political, socio-economic, strategic and administrative management within the empire, formed the “Christian environment” native to it, to create a military arena against Turkey and other Muslim countries, to attach this land forever with property and political ties to Russia, so, to force the local Muslims to “speak Russian, think Russian and even feel Russian”, to eliminate the shortage of land in the internal governorates of the empire, to appoint reliable Russian officials to local government structures by attracting; it was trying to remove the Muslims who “obstructed” the strengthening of the Russians from the governing bodies, and to form a higher strata among the local population in the Muslim provinces that would help them to implement their colonization plans.

The fulfillment of these tasks began during the first Russian-Iranian war (1804-1813) and the process continued until the end of the 19th century. At this time, the territory of the former Iravan, Nakhchivan, and especially the Karabakh khanates was more exposed to ethno-demographic changes. An attempt was made to analyze the nature of the ethno-demographic processes taken place in the Karabakh region in the mentioned period in the article written on the basis of sources and literature materials of the period.

Keywords: Karabakh, Ethno-Demographic Processes, Ethnic Assimilation, South Caucasus, Christian Relocations.

Giriş

Etnik assimilyasiya, ruslaşdırma və xristianlaşdırma siyasəti Rusiya imperiyasının müstəmləkəçilik və hərbi-siyasi planlarında daima mövcud olmuşdur. Həmin siyasət özlüyündə ya mərhələlərlə kompleks şəkildə, ya da bu və ya digər aspekti ön plana çəkilməklə həyata keçirilmişdir ki, onlardan biri də köçürmələrdir. Tarixdə türk-müsəlman xalqlarına (Qafqaz, Orta Asiya, Qazaxstan və s.) münasibətdə bu siyasətin kifayət qədər bariz nümunləri məlumdur. Təsadüfi deyil ki, istər XIX əsrin əvvəllərində Qacarlar və Osmanlı Türkiyəsi ilə aparılan müharibələrin gedişində, istərsə də Cənubi Qafqazın işğalından sonrakı illərdə çar Rusiyasının Azərbaycan siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini məhz xristian köçürmələri təşkil etmişdir. Bu siyasəti həyata keçirməklə çarizm aşağıdakı əsas məqsədlərə nail olmağa çalışmışdır:

- Regionun etnik-siyasi xəritəsini dəyişməklə imperiya daxilində siyasi, sosial-iqtisadi, strateji və inzibati idarəetmə ilə bağlı problemləri həll etmək;

- Regionda ona doğma olan “xristian mühiti”ni formalaşdırmaq və buradan Osmanlı və digər müsəlman ölkələrinə qarşı hərbi meydan kimi istifadə etmək (Abdullayev, 2005: 211);

- Bu diyarı mülkü və siyasi tellərlə əbədi olaraq Rusiyaya bağlamaq, belə demək mümkünsə, yerli müsəlmanları “rusca danışmağa, rusca düşünməyə və hətə rusca hiss etməyə məcbur etmək”(Kolonialnaya politika rossiyskogo çarizma v. Azerbaydjane v. 20-60 gg., 1936: 280);

- Rus burjuaziyası və mülkədarlarının mənafeyi naminə imperiyanın daxili quberniyalarındakı torpaq qıtlığını aradan qaldırmaq, yerli idarəetmə təsisatlarına etibarlı rus çinovniklərini cəlb etmək, burada rusların möhkəmlənməsinə açıq şəkildə olmasa da, dolayısı ilə mane olan müsəlmanları idarəetmə orqanlarından kənarlaşdırmaq;

- Nəhayət, müsəlman əyalətlərində yerli əhalinin içərisindən onların müstəmləkəçilik planlarının icrasına kömək edəcək ali silk formalaşdırmaq. Çünki “köhnə” bəylər və ağalar Rusiyanın nəzərində bölgədə “sakitliyi və təhlükəsizliyi pozan” ən etibarsız elementlərə çevrilmişdilər.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə hələ birinci Rusiya-Qacarlar müharibəsinin gedişində (1804-1813) başlanmış və proses XIX əsrin sonlarına qədər davam etmişdir. Bu zaman keçmiş İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazisi etnodemoqrafik sarsıntılara daha çox məruz qalmışdır. Belə ki, Qacarlardan və Osmanlıdan göndərilən ermənilərin əsas hissəsi məhz sözügedən xanlıqların ərazisində məskunlaşdırılmışdı.

Lakin bu məsələlərin təhlilinə keçməzdən əvvəl, bir neçə vacib nüansa diqqət yetirməyi faydalı hesab edirik. Onlardan birincisi “Qarabağ” adının traktovkası – izahı ilə bağlıdır. Araşdırmaçıların qənaətinə görə, “*bu ad təxminən VII əsrdən işlənilməyə başlanılmışdır. O, əvvəllər konkret məkanı bildirmiş, sonra isə geniş coğrafi əraziyə aid edilmişdir Müqayisə məqsədilə qeyd edək ki, bu hal bütün Azərbaycan üçün xarakterikdir. Naxçıvan şəhəri - Naxçıvan bölgəsi və i.a. kimi, Qarabağın da ilk zamanlar şəhər adı olması fikri vardır*”(Qarabağ: Suallar və Faktlar, 2005: 3).

Bundan əlavə, tədqiqatçılar hesab edirlər ki, tarixən “Qarabağ” toponimi aranlı-dağlı Qarabağın bütün ərazisini ehtiva edən ümumi bir ad olmuşdur. “Dağlıq Qarabağ” anlayışı isə çox sonraların “məhsuludur” və separatçılıq niyyəti ilə Qarabağın bir hissəsinə verilmiş addır (Mahmudov-Şükürov, 2005: 1).

İkinci vacib məqam Qarabağın tarixi sərhədləri ilə bağlı məsələdir. Bu barədə mənbələrdə və ayrı-ayrı müəlliflər arasında fərqli fikirlər mövcuddur. Məsələn, 1725-1727-ci illərə aid “Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndən oxuyuruq:

“İstər XVI əsrin sonunda, istərsə də XVIII əsrin əvvəllərində Gəncə-Qarabağ əyalətinin sərhədləri şimalda Kür çayı boyunca davam etmiş, Kürün Araz çayı ilə birləşdiyi yerdən Araz çayı boyunca qərbə doğru, Bərgüşad livasına (sancaq, qəza) və buradan da şimal istiqamətində Göyçə gölünün şərq hissəsindən keçərək yenə də şimala doğru, Tiflis əyalətinə daxil olmuş, Borçalının cənub hissəsi və Taşır nahiyəsi ilə həmsərhəd olan Lori qəzasına qədər uzanmışdır. Demək, nəinki strateji mövqeyi, eyni zamanda ərazisi baxımından da Gəncə-Qarabağ əyaləti osmanlıların Qafqazda ələ keçirdikləri torpaqlarda yaratdıqları ən böyük inzibati-ərazi vahidi olmuşdur”(Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, 200: 7).

XVIII. əsrin Azərbaycan tarixçisi Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği özünün “Qarabağ tarixi” əsərində Qarabağın sərhədlərini belə təsvir edir:

“...Qədim tarix kitablarının yazdığına görə, Qarabağ vilayətinin sərhəddi belədir: cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən Sınıq körpüyə qədər - Araz çayıdır. İndi (Sınıq körpü) Qazax, Şəmsəddin və Dəmirçi-Həsənli camaatı arasındadır və Rusiya dövləti məmurları onu rus istilahlı “Krasnı most”, yəni “Qızıl körpü” adlandırırlar. Şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tərəfdən Qarabağın

Yelizavetpolla sərhədi Kür çayına qədər - Goran çayıdır və Kür çayı çox yerdən (keçib) Araz çayına çatır. Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan uca Qarabağ dağlarıdır. Nəhayət, keçmiş əsrlərdə (burada) iğtişaşlar və dəyişikliklər üz vermiş, bəzən İran, Rum (Türkiyə) və Türküstan padşahları bu vilayətləri fəth edib ayrı-ayrı sərhədlər qoymuş, qalalar tikmiş və onlara başqa adlar vermişlər. Qarabağ vilayəti Aran məmləkətinin bir hissəsidir...”(Qarabaği, 1959:6).

1805-ci il Kürəkçay müqaviləsi imzalanərkən isə Qarabağ xanlığı “şimalda - Kür boyu boyunca Şəki və qismən Şamaxı xanlıqları ilə; şərqdə - Şamaxı xanlığı ilə; cənubda - Araz boyunca qismən Qaradağ və qismən də Naxçıvan xanlıqları ilə; qərbdə - qismən Yelizavetpol (Gəncə) əyalətləri və Göyçə gölüne qədər qismən də İrəvan əyaləti ilə həmsərhəd olmuşdur”(Abasov, 2007: 121).

Üçüncü vacib məqam isə çar Rusiyası tərəfindən ilhaq edilərkən Qarabağın siyasi statusu, konkret inzibati-ərazi vahidi olaraq milli-dini mənsubluğu ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, 1801-ci ildə imzalanmış Georgevski traktatına görə Kartli-Kaxetiya çarlığı ilə bərabər, Borçalı, Qazax və Şəmşəddil kimi Azərbaycan sultanlıqları da Rusiyanın tərkibinə qatılmışdır. Bu hadisədən bir neçə il sonra - 1805-ci il mayın 4-də (26) isə Gəncə şəhərindən 20 verst aralıda, Kürəkçay sahilində rus generalı Sisyanovla İbrahimxəlil xan arasında imzalanan və tarixdə “Kürəkçay müqaviləsi” adlanan müqavilə ilə “Qarabağ xanlığı müsəlman – Azərbaycan torpağı kimi Rusiyaya ilhaq olundu. Tarixi reallığı əks etdirən Kürəkçay müqaviləsi eyni zamanda Qarabağın, o cümlədən bu diyarın dağlıq hissəsinin Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu sübut edən ən mötəbər sənəddir”(Mahmudov-Şükürov, 2005: 31).

Lakin 1822-ci ildə müqavilənin şərtlərinin ruhuna zidd olaraq digər Azərbaycan xanlıqları ilə bərabər, Qarabağ xanlığı da ləğv edildi və onun əvəzində Qarabağ əyaləti yaradıldı. 1840-cı ildə burada təşkil edilən Şuşa qəzası Kaspi (Xəzər) vilayətinin tərkibinə daxil edildi (Dekonskiy, 1886: 122). 1868-ci ildə Yelizavetpol quberniyasının təşkili ilə qəza bu quberniyanın tərkibinə qatıldı. Quberniya torpaqlarının digər hissəsindən isə yeni yaradıldı və bu inzibati bölgü demək olar ki, heç bir dəyişiklik olmadan 1921-ci ilə kimi davam etdi (Köçerili, 1998: 163; Hüseyinov, 2012: 58-59).

Azərbaycan torpaqlarında xanlıqlar dövründən başlamış siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi pərakəndəlik Rusiya ilhaqından sonra da davam etmişdir. Tarixçi K.Şükürovun da qeyd etdiyi kimi, “1801-1828-ci illərdə ilhaq olunan Şimali Azərbaycan torpaqları Rusiyanın tərkibində vahid inzibati bölgə kimi saxlanılmadı, işğal dövründə və işğalın başa çatmasından

1870-ci illərədək mürəkkəb və ziddiyyətli inzibati-siyasi bölgülərə məruz qaldı. Şimali Azərbaycan əhalisi də müxtəlif inzibati vahidlər arasında parçalandı”(Şükürov, 2004: 109). Məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən bu siyasətlə rus çarizmi regionda azərbaycanlıların mövqeyini daha çox zəiflətməyə, milli-dini konsolidasiya proseslərini ləngitməyə və yeri gəldikcə bundan özünün imperiya maraqları naminə istifadə etməyə çalışırdı.

1. Mənbələr Qarabağın Etnodemoqrafik Strukturu Haqqında

Qarabağın əhali sayı, etnik və konfessional tərkibinə gəlincə, deməli ki, XIX əsrə qədərki mənbələrdə bu barədə dəqiq statistika yoxdur. Lakin bəzi sənədlərdə əksini tapmış ümumi xarakterli məlumatlara istinadən müəyyən nəticələrə gəlmək mümkündür. Məsələn, “Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndəki məlumatların təhlilindən aydın olur ki, 1727-ci ildə Qarabağda bir şəhər, 431 məskun kənd və 357 qeyri-məskun yaşayış məntəqəsi (ümumilikdə 788 kənd) qeydə alınmışdır. Əhali sayı 10. 218 ailədən və ya 51. 090 nəfər ibarət olmuşdur ki, onlar da etnik-dini baxımından “müsəlman” (türklər və kürdlər) və “qeyri müsəlman”lara (alban mənşəli ermənilər) bölünmüşdülər.

“Dəftər”də Gəncə-Qarabağ əyalətinin Şəmkürbasan və Böyük Kürəkbasan nahiyələrindəki cəmi 25 kənd “erməni kəndi” kimi göstərilmişdir (Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, 2000: 79-123; 149-155). Əyalətin adı dəftərə düşmüş əhalisinin 11.618 nəfəri müsəlman (bunlardan 11.068 nəfəri türk, 750 nəfəri kürd olmuşdur), 7. 577 nəfəri isə qeyri-müsəlman (erməni) kimi qeydə alınmışdır (Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, 2000: 13). 1747-ci ildə Qarabağ xanlığı yaradılarkən də diyarın əhalisinin böyük əksəriyyətini türk-müsəlmanlar təşkil etmiş və bu üstünlük XIX əsrin əvvəllərində davam etmişdir. Belə ki, həmin dövrdə xanlıq ərazisində 629 kənd və oymaqla yaşayan 17. 031 ailədən 12. 182-si azərbaycanlı, 4. 621-i xristian, 228-i isə kürd ailələri kimi qeydə alınmışdır. Buraya Şuşa şəhərində yaşayan 1. 532 ailəni (969 müsəlman, 533 xristian və 30 kürd ailəsi) əlavə etdikdən sonra, Qarabağ xanlığında yaşayan 18. 563 ailənin 13. 151-nin (yaxud 79,85 %) müsəlman, 5. 154-nün (yaxud 27,20 %) xristian və 258-nin (yaxud 1,39%) isə kürd mənşəli ailələr olduğu aydınlaşır (Hacıyeva, 2007: 196).

Mövcud vəziyyət 1811-ci il iyulun 19-da daxili işlər naziri Osip Kozodavlevin adına göndərilən “Gürcüstan və Qafqazın bəzi digər bölgələrinin təsviri” adlı xidməti məktubda da əksini tapmışdır. Məktubda deyilir: “...Qarabağ ərazisində məskun olan 12 minə qədər ailənin 2500-ə qədəri erməni, qalanları isə tatar və ya müsəlman ailələridir”(Присоединение Восточной Армении к России. Сборник документов , 1972: 562).

1823-cü ildə rus çinovnikləri tərəfindən tərtib edilmiş “Qarabağ əyalətinin təsviri”ndə Qarabağda qeydə alınan 614 kənddən 450-si “tatar” (azərbaycanlı-T.Ş.), 150-si erməni kəndi kimi göstərilmişdir. Həmin kəndlərdə yaşayan 20.095 ailənin 15.729-u (78.3 %) “tatar” (azərbaycanlı – T.Ş.), 4.366-ı (21.7 %) isə erməni ailələri kimi qeydə alınmışdır (Описание Карабагской провинции, составленное в 1823 году, 1866). Bu cür məlumatlara digər mənbələrdə də rast gəlmək mümkündür.

Şübhəsiz ki, mövcud etnodemografik situasiya xristianlaşdırma və ruslaşdırma siyasəti həyata keçirməyi planlaşdıran Rusiya imperiyasının maraqlarına uyğun deyildi. Buna görə də həmin situasiyanı dəyişmək çarizmin əyalətdəki hərbi-siyasi rəhbərliyinin qarşısına əsas vəzifə kimi qoyulmuşdu. Bu baxımdan ermənilər ən “uyğun” etnos hesab edilirdi. Odur ki, hələ birinci Rusiya - Qacarlar (1804-1813-cü illər) müharibəsinin gedişində bu ölkədən ermənilərin köçürülməsinə hazırlıq işlərinə başlanılmışdı. Köçürmələri təşkil etmək, kütləvi və mütəşəkkil şəkildə həyata keçirmək üçün xüsusi komitə yaradılmış və onlar üçün çox əlverişli imtiyazlar müəyyən edilmişdi. Həmin imtiyazlarla köçkünlərin nəqliyyat, pul vəsaiti, yol boyu mühafizənin təşkili, yeni yerlərində torpaqla təmin edilməsi, həmçinin müxtəlif vergi və ödənişlərdən azad edilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu məsələdə rusiyalı səfir, diplomat və şair Aleksandr Qriboyedov, erməni əsilli rus generalı X.Y.Lazarev və erməni qriqoryan kilsəsinin əsas mərkəzi olan Eçmiədzin xüsusi fəallıq göstərirdi. 1828-ci ildə Rusiya ilə Qacarlar arasında imzalanmış Türkmənçay müqaviləsinə ermənilərin Azərbaycanın şimal torpaqlarına maneəsiz köçürülməsi ilə bağlı xüsusi maddənin (15-ci maddə) salınması da məhz A.Qriboyedovun “xidməti” idi.

Əsas etibarilə Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının ərazisində məskunlaşdırılması planlaşdırılan ermənilər, rus generalının tapşırığına əsasən kompakt şəkildə bütöv kəndlərə yerləşməli və müsəlman əhaliyə qarışmamalı idilər. Çünki rus çarizmi ilk növbədə bu coğrafiyada xristian əhalini mümkün qədər artırmağı təklif edirdi. Lakin İrəvan və Naxçıvan bütün miqrantları qəbul edə bilmədiyindən, onları “hər şeylə təmin oluna biləcəkləri” Qarabağa getməyə təşviq edirdilər. Beləliklə, ilkin mərhələdə xeyli sayda erməni köçkünü, özü də onların ən yoxsulları Qarabağa yerləşdirildi (Глинка, 1990, 127). Prosesi təsvir edən rus tarixçisi S.N.Qlinka yazırdı:

“... Yeni işğal olunmuş bölgələrə gözlənilməz insan axını yerli sakinləri çörəksiz qoydu. Bu zaman X.Y.Lazarev (erməni əsilli general) Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının əvəzinə köçkünlərin yolunu Qarabağ xanlığına yönəltmək əmri aldı... Eyni zamanda, X.Y.Lazarev yeni yaradılmış regional erməni hökumətinə

köçkünlərin lazımı yerlərdə məskunlaşdırılmasını sürətləndirmək, onlara lazımı köməklik göstərmək əmrini verdi. Naxçıvan xanlığında kifayət qədər dövlət torpaqları olmadığından o, köçkün ermənilərin əksəriyyətini pulla təmin edərək İrəvan xanlığına və Qarabağ xanlığına getməyə razı saldı. ...Üç ay yarım ərzində 8000-dən çox ailə Arazı keçdi. Onlara kömək məqsədilə 14 min çervon və 400 rubl gümüş pul ayrıldı. Bu cür məhdud xərclərlə Lazarev Rusiyaya 40.000-ə yaxın yeni çalışqan və əməksevər təəbə (söhbət ermənilərdən gedir – T.Ş.) əlavə etdi” (Глинка, 1990: 90-92).

1825-1826-ci illərdə daha 18 min erməni ailəsi Qarabağ və Zəngəzura köçürüldü və burada onlar üçün yeni kəndlər - Marağalı, Canyataq, Yuxar Çaylı, Aşağı Çaylı və s. yaradıldı. Rus etnoqrafi və tarixçisi S.P.Zelinskinin məlumatına görə, Zəngəzurun üç kəndinin əhalisi istisna olmaqla, bütün erməni kəndlərinin sakinləri İranın (Qacarlar) sərhəd vilayətlərindən - Qaradağ, Gərməli, Xoy və Salmasdan gələn köçkünlərdən ibarətdir (Зелинский, 1886: 10).

Erməni əsilli polkovnik X.Y.Lazarev 1828-ci il martın 30-da köç məsələsində tərəddüd edən İran ermənilərinə müraciət edərək demişdi: “...Rusiyanın böyük monarxi köçmək istəyənlərə onun dövlətində - İrəvanda, Naxçıvanda və Qarabağda etibarlı, sakit və xoşbəxt həyat, bol taxill, əkinə yararlı münbit sığınacaq vəd edir. Siz orada altı il ərzində bütün vergilərdən azad olunacaqsınız və sizə hər cür yardım ediləcəkdir...” (Глинка, 1990: 107-111; Дубровин, 1871: 405).

Bu fakt erməni müəllifləri tərəfindən də etiraf edilmişdir. Nəsələn, İ.Qazaryan adlı tarixçi qeyd edir ki,

“...Qeyri-məskun torpaqların çoxluğuna baxmayaraq, köçkünlər yerli sakinlərin tərk etdiyi kəndlərdə yerləşməyə can atırdılar. Çünki burada həm məhsuldar və suvarılan torpaq sahələri, həm də hazır yaşayış evləri var idi. Doğrudur, yerli əhali bu kəndləri həmişəlik tərk etməmişdi. Müharibə fəlakətlərindən (1826-1828-ci illər Rus-Qacarlar müharibəsi) dağlara qaçmış və sonradan qayıdan sakinlər evlərini zəbt edilmiş gördükdə yeni sahiblərlə mübahisəyə girir və bəzən də qalib gəlirdilər. Lakin əksər hallarda, geri çəkilmək məcburiyyətində qalır, ya daha az əlverişli ərazilərə köçür, ya da dağlara gedərək özləri üçün yeni qəsəbələr salır və həmişəlik orada məskunlaşırdılar” (Газарян, 1957: 69).

Bütün bunların nəticəsi olaraq qısa zaman kəsiyində Azərbaycanın şimal torpaqlarındakı erməni əhalinin sayı kəskin şəkildə artdı və 1823-1832-ci illəri əhatə edən 10 il ərzində 6.491 ailəyə çatdı. Əvəzində isə türk-müsəlman ailərinin sayı azalaraq, 14.241-dən

13.965-ə endi (Обозрение российских владений за Кавказом , 1836: 267). Erməni tarixçisi A.İsaakyanın yazdığına görə, “1828-1829-cu illər erməni ailələrinin İrandan İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ bölgələrinə, Şirak ovalığına, Sevan gölü hövzəsinə kütləvi şəkildə köçürülməsi ilə yadda qaldı. Zaman keçdikcə onların sayı artdı və 8 min ailəni keçərək xeyli böyüdülər”(Исаакян :150).

Regiondakı etnodemografik proseslərin izlənilməsi və erməni köçürmələri ilə bağlı rus tədqiqatçısı N.Şavrovun məlumatları da diqqəti cəlb edir. O, yazır:

“...1826-1828-ci illər müharibəsinin başa çatmasından sonrakı ilk iki il ərzində (1828-1830-cu illər) biz 40 min İran və 84 min türk ermənisini Zaqafqaziyada yerləşdirdik, onları erməni əhalisinin az olduğu (!) Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarında ən yaxşı dövlət torpaqlarında - Yelizavetpol quberniyasının dağlıq hissəsi (Yuxarı Qarabağ və ya Dağlıq Qarabağ) və Göyçə gölünün sahillərində yerləşdirdik. Nəzərə almaq lazımdır ki, rəsmi köçürülən 124.000 erməni ilə bərabər, qeyri-rəsmi qaydada çox sayda ermənilər də buraya yerləşdilər ki, nəticədə köçürülənlərin ümumi sayı 200.000 nəfəri ötdü”(Шавров, 1990: 63).

1832-ci ildə keçirilən kameral hesablamalara görə, Şuşada və Qarabağın 741 kənd və obasında 20.546 ailə qeydiyyatda alınmışdır ki, bundan da 13.965 ailə müsəlman, 6.491 ailə erməni, az sayda ailə isə qaraçı ailələri kimi qeydə alınmışdır (Обозрение российских владений за Кавказом , 1836: 267).

Qarabağın baş şəhəri olan Şuşaya gəlincə, 1823-cü ildə burada yaşayan 1.532 ailədən 1.111-nin müsəlman (72,5%), 421 ailənin (27,5%) erməni ailəsi olduğu halda, 1832-ci ildə köçkün erməni axını ilə əlaqədar olaraq burada onların xüsusi çəkisi artaraq 44,9%-ə çatmışdı (Köçərili, 1998:100).

1836-cı ildə Alban Xristian Patriarxlığının ləğv edilməsi və onun əmlakının erməni kilsəsinə verilməsi ilə Qarabağ regionunun (keçmiş Qafqaz Albaniyasının ərazisi) yerli xristian əhalisinin (Qafqaz albanlarının nəsilləri) qriqorianlaşdırılmasına (erməniləşdirilməsinə) başlandı. Artıq bundan sonra xristian albanlar da erməni kimi qeydə alındılar. Bu fakt erməni tarixçisi B.İşxanyanın 1916-cı ildə Petroqradda nəşr etdirdiyi kitabında da əksini tapmışdır: “Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin bir hissəsi yerlilər - qədim albanların nəslindən olanlar, bir hissəsi də Türkiyə və İrandan (Qacarlardan) gələn köçkünlərdir, hansı ki, Azərbaycan torpaqlarında sığınacaq tapmışlar”(Ишханян, 1916:18).

Lakin bu etnodemoqrafik təlatümlərə baxmayaraq, XIX əsrin ortalarında da Qarabağda türk-müsəlman əhalinin say üstünlüyü davam edirdi. 1889-cu ilin statistik məlumatlarına görə, keçmiş Qarabağ xanlığının ərazisindəki dörd qəzanın yalnız birində - Şuşa qəzasında ermənilər çoxluq təşkil etmişlər, baxmayaraq ki, onların əhalinin tərkibindəki payı 1886-cı ildəki 58%-dən 54,5%-ə qədər azalmışdı. Zəngəzurda isə sakinlərin təxminən yarısı (49,4%) ermənilərdən ibarət idi. Ötən dövr ərzində onlar yalnız Qarabağın əsas şəhəri Şuşada əhəmiyyətli üstünlük qazanmışdılar (60 %). Türk-müsəlman əhali isə iki qəzada - Cəbrayıl (75,5%) və Cavanşir qəzalarında (70%) mütləq çoxluğa sahib idilər. Bütövlükdə Qarabağ üzrə türk-müsəlman əhalinin ümumi sayı 54,4 % təşkil edirdi (Кавказский календарь на 1892 год, 1891: 24-25).

F.A.Brokqauz və İ.A.Yefronun ensiklopediyasında isə qeyd olunur ki, 1886-cı ildə Qarabağın da daxil olduğu “Yelizavetpol quberniyasının (Gəncə-T.Ş.) 728.943 nəfərlik əhalisi 1.521 kənd və 3 şəhərdə məskunlaşmışdır. Əhalinin böyük əksəriyyəti iki millətə mənsubdur: Azərbaycan tatarları (Azərbaycan türkləri - red.) – 55,96% və ermənilər (35,43 %).

1891-ci il yanvarın 1-nə aid statistik məlumatlarda Qarabağ torpaqlarının da daxil olduğu Yelizavetpol (Gəncə-T.Ş.) quberniyasında 774.963 nəfər əhali qeydə alınmışdır (o cümlədən, 439.287 kişi və 335.676 qadın). Quberniya ərazisində 10 pravoslav kilsəsi, 1 çasovni, 1 monastır, 36 raskolnik dua evi, 429 erməni-qriqorian kilsəsi və monastır, 5 protestant kilsəsi, 2 sinaqoq, 511 sünni və 165 şiə məscidi vardı (cəmi – 676 məscid). Beləliklə, türk-müsəlman əhaliyə məxsus ibadətgahların sayının çoxluğu faktı da regionda məhz onların dominant rola malik olduğunu təsdiqləyir.

XIX əsrin sonunda Cənubi Qafqaz yeni erməni köç dalğasına məruz qaldı. N.Şavrovun sözlərinə görə, *“Türkiyədə erməni iğtişəşləri ilə əlaqədar 1893-1894-cü illərdə erməni köçürmələri yeni və daha geniş miqyas aldı. Yeni təyin olunmuş baş komandan knyaz Q.S.Qolitsyn vilayətə gələndə - 1897-ci ildə yeni gələn ermənilər artıq 1894-cü ildə olduğu kimi 10.000 (1893-1894-cü illər arasında gələnlərin sayı nəzərdə tutulur) deyil, 90.000-ə yaxın idi”* (Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, 1894: 63-64).

Elə həmin ildə Rusiya İmperiyasında bütün əsas inzibati vahidlər - kəndlər, şəhərlər, mahallar, rayonlar və əyalətlər üzrə keçirilən ilk ümumi əhali siyahıyaalınmasına görə, Zaqafqaziyada məskunlaşan ermənilərin sayı artıq 1.100.138 nəfər, bütövlükdə Qafqaz üzrə isə 1.124.948 nəfər təşkil etmişdir (Кавказский календарь на 1903 г., 1902: 250-253). Siyahıyaalınma sənədlərinə görə, Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının qəzaları üzrə etnoqdemoqrafik vəziyyət belə olmuşdur: Şuşa qəzasında yaşayan 138.771 nəfər əhalinin 62.868 nəfəri (45,3%) türk-müsəlman, 73.953 nəfəri (53,1%) erməni; Zəngəzur qəzasının

137.871 sakinindən - 71.216 (52.3%) türk-müsəlman, 63.622 (46.4%) erməni; Cavanşir qəzasının 72.719 sakinindən 52.044 (71.3%) türk-müsəlman və 19.551 (26.7%) , Cəbrayıl qəzasının isə 66.360 sakininin 49.189 nəfəri (74,5%) türk-müsəlman, 15.746 nəfəri (23,8%) isə erməni millətinin nümayəndələri olmuşlar. Ümumilikdə, Qarabağ vilayətinin tərkibində olduğu Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası üzrə 878.415 nəfər əhalinin 534.086 nəfəri (60.8%) türk-müsəlman, 229.188 nəfərini (26.1%) isə ermənilər təşkil etmişdir (Мустафазаде, 2006, с.188-189).

Göründüyü kimi, kütləvi xristian köçürmələrinə, siyahıyaalınmaların əksər hallarda imperiyanın siyasi məqsədlərinə uyğun şəkildə aparılmasına, təhrif edilməsinə və saxtaşdırılmasına rəğmən, regionda türk-müsəlman əhalinin say və keyfiyyət üstünlüyünü yenə də azaltmaq mümkün olmamışdır. Lakin burada bir vacib məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılması, onların məqsədyönlü şəkildə yerli əhaliyə məxsus kənd və qəsəbələrə yerləşdirilməsi bir qayda olaraq həmin əhalinin öz dədə-baba torpaqlarını tərk etməsinə səbəb olurdu ki, bu da vilayətin demografik strukturunda əksini tapırdı. Xüsusilə, Rusiya-Qacarlar müharibələri dövründə (1804-1813-cü və 1826-1828-ci illər) türk-müsəlman əhalinin müəyyən hissəsi ya məhv edilmiş, ya da ata-baba torpaqlarını tərk edərək qonşu Qacarlar və Osmanlı dövlətlərinin ərazilərinə keçməyə vadar olmuşdular (Hüseynov, 2012: 58). Bəzi məlumatlara görə, hətta Qarabağ əhalisinin az qala yarısına qədər miqrasiya etməyə məcbur edilmişdi. Məsələn, 1816-cı ildə İbrahimxəlil xanın oğlu Əbülfət ağa 4 min ailə ilə bərabər Qarabağı tərk etmişdi (Гаджиева, 2005:112). 200 tüstülük Tuğ kəndinin bütün əhalisi Arazın o tayına qaçmışdı. 1822-ci ildə Qarabağlı Mehdiqulu xan bir sıra kəndərin əhalisi ilə bərabər Qarabağı tərk etməyə məcbur olmuşdu. Cəfərqulu ağa, Hüseyn bəy və Şıxəli ağa başda olmaqla 139 cəbrayılı ailə də Arazın o tayına köçmüşdü (Вердиева 2016: 46-47). Bu cür misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Məlum olduğu kimi, XIX əsrin 30-40-cı illərindən başlayaraq ermənilərlə yanaşı, Şimali Azərbaycana çox sayda rus təriqətçiləri də yerləşdirilmiş və onlar üçün müxtəlif əyalətlərdə, o cümlədən Qarabağda bir sıra yeni yaşayış məntəqələri yaradılmışdı. Qızıl Qışlaq (1830-cu il), Düdəkçi (1832-ci il), Ələddin (1833-cü il), Qarabulaq (1834-c il), Kiryəki (1833-cü il), Bazarçay (1836-ci il) belə qəsəbələrdən idi (Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi (AR DTA), f. 44, siy. 8, d. 218). Onların ümumi sayı barədə dəqiq məlumat olmasa da, 1894-cü ilə aid rəsmi sənədlərdə bütövlükdə Yelizavetpol quberniyasındakı 14 təriqətçi kəndində 10. 404 təriqətçinin yaşadığı bildirilir. (Центральный Государственный

Исторический Архив Грузии (ЦГИА), ф. 4, оп. 8, д. 218). Həmin kəndlərin də 1-i Şuşa, 5-i Cəbrayıl, 1-i isə Zəngəzur qəzalarında qeydə alınmışdır (Вердиева, 2016: 265).

2. Erməni “Tarixçi”lərinin Qarabağ Aldatmacaları

Son zamanlar bir sıra erməni və rus tarixçiləri, eləcə də bəzi siyasi dairələr heç bir fakt və dəlil göstərmədən Qarabağın Rusiya imperiyasının tələbinə “erməni vilayəti” kimi daxil edildiyi, hətta XVIII əsrdə ermənilərin Qarabağ əhalisinin hardasa 97 faizini (?) təşkil etməsi haqqında cəfəng fikirlər irəli sürürlər (Захаров В.А., С.Т.Саркисян С.Т., 2008:230). Bu cür fikirlərə münasibət bildirən tarixçi Cəmil Həsəni yazır ki, “...Əgər doğrudan da belə idisə, o halda nəyə görə XVIII əsrin ortalarında Qarabağda erməni dövləti deyil, başda tanınmış türk Cavanşir tayfasının nümayəndələrinin olduğu Qarabağ xanlığı yarandı? Axı tarixdə elə bir hal məlum deyil ki, əhalinin üç faizi qalan doxsan yeddi faiz üzərində öz dövlətçiliyini qursun” (Гасанлы, 2010: 4).

Bundan əlavə, o dövrün beynəlxalq hüquqi sənədlərində, o cümlədən, Kürəkçay (1805-ci il), Gülüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələrinin də heç birində hansısa “erməni torpaqları”ndan və ya erməni dövlət qurumundan bəhs edilmir. Həmin sənədlərdə yalnız Rusiyanın protektoratlığını qəbul edən və ya Rusiyaya ilhaq olunan Azərbaycan xanlıqlarından söhbət gedir (Гасанлы, 2010:8). Həmin xanlıqların biri və birincisi də məhz Qarabağ xanlığı olmuşdur.

O da maraqlıdır ki, bu cür iddialar hədəfə çatmayanda, erməni “elm adamları” Azərbaycan xanlıqlarını “iranlaşdırmağa” və ya “farslaşdırmağa” cəhd edirlər. Məsələn, A.J.Ohanesyan adlı bir erməni müəllifi yazır: “...Göründüyü kimi, məhz bu yolla bir çox fars (və ya İran) xanlıqları (!?), o cümlədən, Qarabağ, Şəki, Şirvan, Bakı, Quba və s. rus təbəəliyini qəbul etdilər” (Оганесян, 2008: 213). Halbuki, yuxarıda şərh edilən tarixi faktlar və sənədlər bu cür fikirlərin heç bir elmi əsasının olmadığını aydın şəkildə sübut edir. Həmin fikirlərin ortaya atılması isə yalnız və yalnız Cənubi Qafqazın, o cümlədən, Qarabağın etnik xəritəsində “erməni faktoru”nun meydana gəlməsinin çar Rusiyasının işğalçılıq və köçürmə siyasətinin yekunu olması həqiqətini ört-basdır etməyə, ermənilərə bir növ “aborigen xalq” donunu geyindirərək, ondan siyasi manipulyasiyalarda istifadə məqsədinə xidmət edir. Təsədüfi deyil ki, ermənilər də Rusiyanın bu “himayədarlıq missiyası”nı daima hörmət və minnətdarlıqla anır, onların Cənubi Qafqazda məskunlaşdırılmasını erməni xalqının həyatında “dönüş nöqtəsi”, “erməni dövlətçiliyinin bərpası”, “erməni xalqının sonrakı inkişafının gedişatını müəyyən

edən”, nəhayət ki, bütün dünya boyu səpələnən ermənilərin “etnik və demografik konsolidasiyasına” şərait yaradan bir tarixi hadisə kimi qiymətləndirirlər.

Sonuç

Beləliklə, 1826-1828-ci il Rusiya-İran müharibəsi ərəfəsində Şimali Azərbaycan əhalisinin cəmi 9,7 faizini təşkil edən ermənilər, XIX əsrin ortalarında 21,2 faiz, 1897-ci ildə 29,8 faiz, XX əsrin başlarında isə artıq 32 faiz təşkil etdilər. Bu isə təxminən 100 il ərzində bölgədəki ermənilərin sayının 23 faiz artması demək idi (Вердиева 2016: 261). Bu etnodemografik “sıçrayışın” yalnız təbii artımın deyil, böyük ölçüdə köçürmələrin hesabına baş verdiyi isə yuxarıda sadalanan faktlarla, o cümlədən N.N.Şavrovun aşağıdakı fikirləri ilə tam olaraq təsdiqlənir: “...Onlar (köçkün ermənilər – T.Ş.) burada güclü sosial təbəqə yaradaraq, yalançı şəhadətlə geniş dövlət torpaqlarına sahib oldular... Hazırda Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyondan çoxu bölgənin yerli sakinlərinin sırasına aid deyil və bizim tərəfimizdən məskunlaşdırılmışdır”(Шавров, 1990:60-61, 64).

Çar Rusiyasının təxminən bir əsr boyu həyata keçirdiyi köçürmə, ruslaşdırma və xristianlaşdırma siyasəti isə Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın etnodemografik strukturuna ciddi şəkildə təsir göstərsə də, imperiyalistlər üçün arzu olunan nəticələrə gətirib çıxarmadı. Ciddi siyasi təqiblərə, təzyiqlərə, fiziki və mənəvi cəza tədbirlərinə baxmayaraq, azərbaycanlılar çoxsaylı yabançı dinə və dilə mənsub etnoslar arasında öz varlığını, əhəmiyyətli kəmiyyət və keyfiyyət üstünlüyünü qoruyub saxladı və daha da möhkəmləndirdi.

Kaynakça

- Abdullayev, M. (2005). Xanlıqlar və rus müstəmləkəçiliyi dövründə Şimali Azərbaycanında aqrar münasibətlər (XIX əsrin 40-cı illərinə qədər). Bakı: Adiloğlu.
- Колониальная политика российского царизма в Азербайджане в 20-60 гг. XIX в. (1936). часть 1. Феодальные отношения и колониальный режим 1827-1843 гг. М.-Л.: Издать. Акад. Наук СССР.
- Qarabağ: Suallar və Faktlar. (2005). Bakı: Qismət, 2005.
- Mahmudov, Y., Şükürov K. (2005). Qarabağ: Real tarix, faktlar və sənədlər. Bakı: Təhsil.
- Деконский А.Т. (1886). Экономический быт государственных крестьян Шушинского и Джабраильского уездов Елизаветпольской губернии //Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Тифлис:Типография. Меликова.
- Qarabaği, Mirzə Camal Cavanşir. (1959). Qarabağ tarixi. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri. (2000). Bakı: “Şuşa” nəşriyyatı.
- Абасов, Ф.М. (2007). Гарабагское ханство. Баку: Тахсил.
- Hüseynov, Y. (2012). Qarabağ tarixi mənbələrdə. Bakı: “Şuşa” nəşriyyatı.
- Зелинский, С.П. (1886). Экономический быт государственных крестьян Зангезурского уезда Елизаветпольской губернии //Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Тифлис, Тип. Меликова и А. А. Михельсона, т. 4, ч. 1.
- Köçərilili, T. (1998). Qarabağ: yalan və həqiqətlər. Bakı: Azərb. EA İctimai-siyasi Tədqiqatlar və İnformasiya institutu.
- Şükürov, K. (2004). Azərbaycan əhalisi: öyrənilməsi tarixi və qaaynaqları. Bakı: Elm.
- Насијева, Z. (2007). Qarabağ xanlığı: sosial-iqtisadi münasibətlər və dövlət quruluşu. Bakı: Təhsil.
- Присоединение Восточной Армении к России. (1972). Сборник документов. Т. I (1801-1813). Ереван: Изд. Акад. наук Арм. ССР.
- Описание Карабагской провинции, составленное в 1823 году. (1886). по распоряжению Главноуправляющего в Грузии Ермолова действительным статским советником Могилевским и полковником Ермоловым 2-м. Тифлис.
- Глинка, С. Н. (1990). Описание переселения армян Аддербиджанских в пределы России. Переизд., Баку.

- Дубровин, Н. (1871). История войны и владычества русских на Кавказе. Том I, кн. 2, СПб., Тип. Департамента уделов.
- Газарян, И. (1957). Переселение армян из Персии в Армянскую область в 1828 г. // Известия Академии наук Армянской ССР, №7
- Присоединение Восточной Армении к России. (1978). Сборник документов. Ереван: Академия наук Армянской ССР.
- Обозрение российских владений за Кавказом в статистическом, этнографическом, топографическом, финансовом отношениях. (1836). Ч. 3, СПб., Тип. Департамента внеш.торговли.
- Исаакян, А.А. С.Грибоедов и Армения. URL: <http://hpj.asj-oa.am/3525/1/2005-1>
- Шавров, Н.Н. (1990). Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам. Переизд., Баку.
- Көçərli, Т. (1998). Qarabağ: yalan və həqiqət. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları.
- Ишханян, Б. (1916). Народности Кавказа. Состав населения, профессиональная группировка и общественное расслоение кавказских народностей (Статистико-экономическое исследование).
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона (1894). (под ред. проф. И. Е. Андреевского), в 86 т, т. XI А (22), Санкт-Петербург, Типолитография И.А.Ефрон, СПб.
- Кавказский календарь на 1872 г. (1871). Издании от канцелярии Кавказского наместника. Приложение «Данные о пространстве и населении Закавказья» Тифлись.
- Мустафазаде, Р. (2006). Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918-1922 гг. М.
- Гаджиева, З. А.(2005). Об административном устройстве и религиозно-этническом составе Гарабагского ханства //Гарабаг: Кюрекчайский договор - 200. Баку: Тахсил
- Вердиева, Х.Ю. (2016). Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане (XIX-начале XX вв.). Баку: Ecoprint.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi (AR DTA), f. 44, siy. 8, d. 218
- Центральный Государственный Исторический Архив Грузии (ЦГИА), ф. 4, оп. 8, д. 218

- Захаров, В.А. (2008). Саркисян С.Т. Азербайджано-карабахский конфликт: истоки и современность // Майендорфская декларация 2 ноября 2008 года и ситуация вокруг Нагорного Карабаха. Сборник статей. Москва.
- Гасанлы, Дж. (2010). Азербайджанская дипломатия и Карабах: От Кюрекчайского договора до большевистской оккупации. İrs (Nasledie), № 5 (47), ss. 4-11.
- Оганесян, А.Ж. (2009). Карабах в русских источниках (конец XVIII – начало XIX вв.) //Майендорфская декларация 2 ноября 2008 года и ситуация вокруг Нагорного Карабаха (Сборник статей). Москва: Русская панорама. с. 210-219

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Sinop ve Nahiyelerindeki Şubeleşme Gayretleri ile Faaliyetleri (1921-1932)

*Branching Efforts And Activities of the Himaye-i Etfal Society in Sinop And Its
Districts (1921-1932)*

doi: 10.58646/bengi.1425432

Geliş/Received: 25 Ocak 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Umut C. KARADOĞAN*

Özet

Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nde hizmet veren, devletin bekasının en kıymetli temsilcileri olan çocukları koruma altına alan bir kurum olmaktan öte ülkenin geleceği olan sözü geçen kişileri aklî ve fiziki açıdan sıhhatli, eğitilmiş, ahlâklı nesiller olarak yetiştirilmesi için de çaba sarf eden bir kurum olmuştur. Fakat zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin ve devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı siyasi, askeri ve iktisadi olumsuzluklar söz konusu bu kuruma olan maddi ve manevi ihtiyacın daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Bu sebeple öncelikle şehit çocuklarına, ardından savaştan zarar gören malullerin, felâketzedelerin çocuklarına, bunun yanında hak ve ihtiyaç sahibi toplum bireylerinin bakmakla yükümlü olduğu ancak türlü sebeplerle bakmakta güçlük çektiği çocuklarla ilgilenmek üzere ülkenin değişik bölgelerinde şubeler açılarak faaliyetlerini yürütmesine karar verilmiştir. Günümüzdeki adıyla T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak çalışan kurum, 30 Haziran 1921'de Ankara'da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti olarak hizmet vermiştir. Cemiyet, amaçları çerçevesinde aşevleri, ana kucakları, ana bakım evleri, parasız banyolar açarken, dönem itibari ile ülkede sıklıkla görülen bebek ölümlerinin önüne geçebilmek için ziyaretçi hemşire

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr.Öğr. Üyesi, T.C. Sinop Üniversitesi, e-posta: umuttarih@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-1197-5156.

Atf/Citation: Karadoğan, U.C. (2024). Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Sinop ve Nahiyelerindeki Şubeleşme Gayretleri ile Faaliyetleri (1921-1932). BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 87-111.

ve sıhhat rehberleri uygulamalarıyla anne-babalar için sağlık hizmeti ve eğitimi de sunmak suretiyle söz konusu ölümlerin ve salgınların önüne geçerek, nüfus artışına katkıda bulunmayı da hedeflemiştir. Ayrıca cemiyet, çocuklar için tiyatro, sinema, sofrta etkinlikleri düzenlemenin yanı sıra eğitim ve kültür hizmetleri de vermiştir. Çalışmamızda ise Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Sinop şubesinin oluşum süreci ve faaliyetleri yerel ve ulusal basın çerçevesinde, resmî belgelerin ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Himâye-i Etfâl, Cemiyet, Sinop, Çocuk, İhtiyaç

Abstract

Himâye-i Etfâl Society is not only an institution that protects the children who serve in the Ottoman Empire and are the most valuable representatives of the survival of the state, but also strives to raise those who are the future of the country as mentally and physically healthy, educated and moral generations. It has become an institution. However, over time, the political, military and economic negativities experienced by the Ottoman Empire and the subsequent Republic of Turkey caused the material and moral need for this institution to deepen. For this reason, it was decided to open branches in different regions of the country and carry out its activities in order to firstly care for the children of martyrs, then the children of war-damaged disabled people and disaster victims, as well as the children that deserved and needy community members are obliged to take care of but have difficulty in caring for for various reasons. Today, Turkish Republic the institution, which worked as the General Directorate of Children's Services under the umbrella of the Ministry of Family and Social Services, continued to serve as the Turkish Himaye-i Etfal Society in Ankara on 30 June 1921. Within the scope of its aims, the society opened soup kitchens, mother's shelters, nursing homes and free bathrooms, and in order to prevent the infant deaths that were frequently seen in the country at the time, it also prevented these deaths and epidemics by providing parent health services and education through the practices of visiting nurses and health guides. It also aims to contribute to population growth by passing. In addition, the Society organized theatre, cinema and dinner events for children and also provided educational and cultural services. In our study, we will try to shed light on the formation process and activities of the Sinop branch of the Himâye-i Etfâl Society in the light of official documents within the framework of local and national press.

Key Words: Himâye-i Etfâl, Society, Sinop, Child, Needs.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ıslahat sürecinin başladığı yıllarda ülke içerisinde yaşadığı sosyal, siyasi ve iktisadi sıkıntıların bir neticesi olarak ortaya çıkan olumsuzluklardan birisi de kaybedilen savaşların ardından başlayan göç dalgaları, insanların barınma ile iâşe sorunları hatta korunmasız, kimsesiz kalan çocukların himaye edilmesi idi ki devletin söz konusu duruma ivedilikle kalıcı tedbirler almasına ihtiyaç vardı. Osmanlı Devleti'nde Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşundan önce kimsesizler, şehit çocukları, bakıma muhtaç bireyler ve diğer çocuklar için vakıfların hizmet yaptığı bilinmektedir. Bununla birlikte sosyal esirgeme ve koruma hizmetlerinin daha çağdaş biçime dönüştürülmesi 1851 tarihinde çıkarılan "Eytam Nizamnamesi" ile gerçekleşmiştir. (BOA, A.MKT.MVL, 49.13.1-2; Çanlı, 2002: 93). Bu gelişmenin dışında Osmanlı Devlet bünyesinde koruma ve eğitim maksadıyla ilk Niş merkez olmak üzere (1861) ıslahhaneler açmışsa da bunlar daha çok sorunlu çocuklar üzerinde yoğunlaşmaya başlayınca, yerine ülke genelinde başta şehit çocuklarının himayesi ve ihtiyaçlarının karşılanması ardından da topluma kazandırılması noktasında faaliyet yürütebilmek için Darü'l-Eytamlar (Düstur 1. Tertip, Cilt: 1, 1289: 270-275; Namal, 2021: 938; As, 2020: 160-161) faaliyete geçirilmiştir.

1865 yılına gelindiğinde devletin ikbali olan gençlere yararlı bir zemin oluşturabilmek adına "genç kuşakların ve aynı zamanda okuma-yazma ile dini eğitimi alamayan toplumun iktisadi, sosyo-kültürel mana da dezavantajlı grupları" na eğitim verebilmek için "Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye" namıyla bir kurum faal hale getirilmiştir (Cemiyet-i İslamiye Salnamesi, 1332: 3-11). Bununla bağlantılı olarak Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nde "yetim ve fukara çocukların terbiyesiyle ilgili görevler belediyeye" verilmiştir (Düstur, Tertip 1, 2: 451). 1873 yılında açılan Darüşşafaka okulları da sözü geçen bu yetim, fukara, fakat dinen İslâm inancına iltisaklı çocukların talim, terbiye noktasında yetiştirilmesini hedeflemiş ve dönemin en kudretli eğitim kurumlarından birisi olmuştur (Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye Cemiyetinin Vezâifine Müsmir Nizamnamedir, 1332, 5; Namal, 2021: 938).

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde öncelikle çocuklara ardından düşkünlere verilen sosyal ve sağlık hizmetleri savaş yılları müddetince yeterli olmamış ve nihayetinde dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki Fırkası muhtaç çocuklar ve onların anneleri için 14 Aralık 1909 tarihinde "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi" ni kurarak sosyal bir açığı kapatmaya gayret etmiştir (BOA, MB. İ, 150.80.1; BOA, HH. İ, 206.47.1; BOA, İ. DÜİT, 116.32.1; BOA, MF. İBT, 289.13.1-4; Namal, 2021: 938; BOA, DH.İ. UM, 89.1.1-16). Balkanlar ve sonrasında çıkan I. Dünya Savaşı'nda yaşanan

kitlesel felaketlerin ardından ülke düşman işgaliyle mağduriyet oluşan bölgelerdeki kimsesiz, yoksul çocukların himayesi, barındırılması, eğitim-öğretimlerine devam ederek, bir meslek ya da sanat sahibi olmalarının yolunu açabilmesi adına 1914 yılından başlayarak Anadolu'nun farklı noktalarında konunun uzmanları çalışmalarına devam etmiştir (BOA, DH.EUM.THR, 105.37.1-2, 23.08.1328; BOA, DH.EUM.KADL, 4.18.1-12). Şehit ve muhtaç çocuklara yardım amacıyla faaliyet yürüten bir diğer sosyal kurum ise 20 Mayıs 1914'te kurulan Himâye-i Etfâl Şişli Hastanesi Cemiyeti'dir (BOA, ŞD., 43.14.1-21, 03). Dönemin iktidarı İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Dâr'ül-Eytamlarda pek çok çocuğun barınma ve iâşe temini yapılmıştır (BOA, BEO, 4246.318376.1-9; Düstur, Tertib-i Sani, 1927: 426). Ancak taşralarda yer alan Darü'l-Eytamların fiziki, sosyal ve mali durumlarının Osmanlı Devleti'nin içerisinde olduğu savaş dönemi itibari ile hiç iç açıcı olmaması hasebiyle buralardaki muhtaç çocukların İstanbul'a getirilmesi hatta bazılarının eğitim maksadıyla Almanya'ya dahi gönderilmesi kararı da alınmıştır (BOA.MF.EYT. 10.120, ek-10-13; BOA.DH. İUM.EK 25.92.1-11, ek-5-7; İkdâm, 07 Temmuz 1337: 1; Kıranlar, 2013: 64-75).

Bunun dışında muhtaç çocuklar için maddi kaynaklar oluşturulmaya gayret edilmiş ve 1915 yılında "Evlâd-ı Şüheda Vergisi ve Pulu" çıkarılmış, Evlâd-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Askeriye'ye destek babında kermesler düzenlenmiş, sergiler tertip edilmiştir (BOA, Y.PRK.HH, 31.20.1-2; BOA.BEO.4244.318252.1-3, 02.02.1332; BOA.BEO.4246.318376.1-9). Tüm bu gelişmelerin sonucunda da 6 Mart 1917 tarihinde "Sihhat-Ahlâk-İrfan" düsturu ile İstanbul'da Himâye-i Etfâl Cemiyeti kurulmuştur. (Sabah, 12 Mart 1333: 3; Acar, 2005: 11; Namal, 2021: 939; Oktay, 1999: 15). Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri anlamda sıkıntı zamanında ortaya çıkan sosyal sorunların çözümünde devlet kültürünün getirisi olarak Fukaraperver, Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye gibi sosyal destek cemiyetleri varlıklarını sürdürmüş, yetim, kimsesiz, muhtaç çocuklarla ve onların anneleriyle ilgilenme sorumluluğu Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne düşmüştür. Bu kurum yeniden tesis edilecek devletin bünyesinde de bu yapısıyla yer almıştır (Kıranlar, 2013: 64vd.). Sürecin devamında cemiyet bağışlarda kabul etmeye başlamış ve ilk yardımını "Osmanlı Anonim Şirketi" 500 lira bağışlayarak yaparken şahsi bağışçı olarak da Emanuel Karasso 800 lira ile öne çıkmıştır (Okay, 1999: 26).

Himaye-i Etfâl'in kuruluşunda kadınlar ilk aşamada önemli görevler üstlenmişlerdir. Cemiyetin teşekkülü sırasında da bu durum ihmal edilmez ve kadınlar, heyet üyelerinin tercihlerinde nizamname de dahi kendilerine yer bulmuşlardır. 24 Şubat 1334 (1918) Heyet-i Merkeziyesi'nde "Hanımlar Heyeti Talimatnamesi" kabul edilmiştir. Buna mukabil, 7 Teşrin-i

Sani 1336 (1920) tarihinden itibaren de hem kadınlar hem erkekler heyeti, koordinasyonun sağlanması, işlerin hızla yürütülmesi adına bir arada çalışma sorumluluğunu üstlenmişlerdir.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin kuruluşundaki temel amaç ülkenin öncelikle savaşlar, afetler ile azalan demografisini yeniden yükseltmek ve devamında ülkenin istikbâli olan çocukların hak ettikleri yaşama kavuşmalarını temin etmektir. Bunun için ülke çocukların bakımları noktasında köylere, kazalara dahi doktorlar gönderilmiş, annelerin de sağlık sorunları ile ayrıca ilgilenilmiştir (Gürbüz Türk Çocuğu, 1926: 18-20).

Himâye-i Etfâl Cemiyeti kuruluş maksadı açısından değerlendirildiğinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetine benzemekle birlikte nisa şubesine yönelik açılımı pek başarılı olmadığından 1920 tarihi itibari ile kaldırılmıştır. 30 Haziran 1921 tarihi itibari ile Ankara'da faaliyetlerine başlayan cemiyet, 5 Temmuz günü Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesinde amaç ve faaliyetlerini Türk kamuoyu ile de paylaşmıştır. (BCA.30.10.0.178.233.17.3-4. Dosya ek: 203, Sarıkaya, 2007: 331) Bu arada 26 Kasım 1921'de Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti, tüm kurumları ile yeniden teşkilatlanmak suretiyle amaç, niyet ve faaliyetleri bakımından sosyal hizmet anlayışıyla çocuklara ilişkin çeşitli yükümlülükler olarak değişen kanunlar, koşullar çerçevesinde kamu yararına faaliyet yürüten derneklerden sayılmıştır (BCA.30.18.1.1.4.39.3.1-2 ek-203-2, 26.11.1921; Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337).

Bu gelişmeler yaşanırken, İstanbul'dan yaşanan işgale rağmen Anadolu'daki Himaye-i Etfal hareketine İstanbul'daki teşkilattan geçici de olsa bir destek gelmiştir. (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1339: 25). Ancak cemiyet yönetimi Ankara'da yapılan yönetim kurulu toplantısı neticesinde İstanbul'daki organizasyonla iş birliğini doğal olarak reddetmiştir (Kıranlar, 2013: 262). Fakat Millî Mücadelenin başarılı olmasından sonra Refet (Bele) Paşa'nın İstanbul'u işgalden kurtarmak için geldiği günlerde cemiyete yaptığı ziyaret aradaki sıkıntıları bir nebze de olsa hafifletmiştir. Yaşanan bu gelişme üzerine 18 Kasım 1922'de dönemin Himaye-i Etfâl Cemiyeti Katib-i Umumisi (Genel Sekreteri) Dr. Fuad Bey (Uskunay), yönetim kurulunda Ankara ve İstanbul'daki kurumların faaliyet maksatlarının ve sahalarının aynı olduğunu vurgulayarak daha başarılı olmak, hedefe ulaşabilmek hususunda bir olup beraber çalışmanın daha tesirli olacağını ifade eden bir konuşma yapmış, toplantıda alınan kararları da Ankara'ya mektupla bildirmiştir (Himaye-i Etfal Cemiyeti, "Rapor ve Bilanço", İstanbul, 1339: 29-31).

Millî Mücadele'nin başladığı ilk günlerden itibaren cephe gerisindeki çocuklar için sadece Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti değil, devrin askeri ve mülki erkanı da sorumluluk olarak mücadele vermiş ve sosyal açıdan toplumun her nüvesiyle bir arada kalmasına gayret etmişlerdir. Bu konuda en yoğun gayret sarf edenlerden birisi de 15. Kolordu komutanı Musa

Kazım Karabekir Paşa'dır. Kendisi komutanı olduğu birliğin sorumluluk sahasında, özellikle cephe gerisinde hemen hemen tüm yetim, kimsesiz veya öksüz çocukları himayesi altına alarak onları sağlıktan eğitime, bilgi birikiminden görgülerinin artırılmasına varıncaya kadar onları takip ederek örnek bir devlet adamlığı tavrı sergilemiştir (Karabekir, 2021: 20-28). Millî Mücadele sürecinin kısmen bitmesinden sonra muhtaç ve kimsesiz çocuklara yönelik olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İcra vekilleri, 5 Aralık 1922 tarihi itibari ile "Dârü'l-Eytam Talimatnamesi" ni hazırlamış, kurumun idari sistemi, usul ve kaideleri belirlenmiştir (BCA. 30.18.1.1, 6.39.2.2). Bunun yanında Eytam İdaresi'nin düzenlenmesi hususunda kurum Almanya'dan Vasıf Bey isimli bir konu uzmanını davet ederek yabancı dillerden tercümesi yapılan yönetim, sistem, karar ve uygulamalara yönelik envanterin incelemesini yaptırmış, söz konusu hususların cemiyete uyarlanması noktasında şahsın bilgisine, tecrübesine müracaat etmiştir (Sinop, 17 Temmuz 1924: 1).

Bu tarihlerde cemiyet içinde faaliyetlerde bulunanlar arasında Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin üyelerinden ve Türkiye'nin ilk kadın hekimlerinden birisi olan Dr. Safiye Ali Krekeler'de bulunmaktadır. (Karadoğan, 2022: 45 vd.) 17 Temmuz 1924 tarihli Sinop gazetesinin verdiği habere göre ilk olarak Londra'da tertip edilecek uluslararası bir kongreye (Sinop, 17 Temmuz 1924: 1) ardından da 8-11 Ekim 1924 tarihinde Viyana'da tertip edilen "Etfale Muavenet Beynelmilel İttihadı" adı altında bir başka kongreye Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin başkanı Muallim Dr. Besim Ömer Paşa (Akalm) ile katılmıştır. Konferansta her iki temsilci de söz almak sureti ile gerek cemiyete gerek Anadolu'daki çocukların mevcut hâllerine ilişkin bilgi paylaşımında bulunmuşlardır (Besim, 1925: 3vd.; Hilal-i Ahmer Mecmuası, 1924: 180-208).

Millî Mücadele sonrasında faaliyetlerini sürdüren benzer nitelikli diğer bir kuruluş olan Darü'l-Eytam adlı kuruluş ise 1926 yılına değin muhtaç, kimsesiz çocuklara on üç yaşına kadar sosyal ve maddi anlamda her türlü desteği sunmuştur (Tevhid-i Efkâr, 5 Kanun-i Sani 1922: 1). Yine nizamnameye göre oyun alanları yapmak, çalışan anne ve babalar için gündüz bakımevleri kurmak, yatılı okul, hastane, sanatoryum inşa etmek, muhtaç durumdaki hasta çocukların tedaviye ulaşmalarını temin etmek, engelli çocukların kısmî bakım hizmetlerini görmek, muhtarlıklar kanalıyla tespit edilmiş muhtaç durumdaki ailelerin eğitim gören çocuklarının kısmî yemek ihtiyaçlarını karşılamak, yeni doğanlar için kısmî sağlık hizmetleri sunmak, konuya ilişkin yayınlar yapmak kurumun görevleri arasında sayılmıştır. (Okay, 1999: 72-88). 1927 yılındaki kurumun İstanbul Merkez Heyeti'nin yıllık raporlarına göre Türkiye'de 322 adet Himâye-i Etfâl Cemiyeti şubesi mevcutken, ülke dışında da 32 adet merkezin

bulunduğu tespit edilmiştir (Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi Salnamesi, 1927: 138).

Cumhuriyet'in ilanının ardından kurulan tüm Hükûmetiler, mezkûr cemiyetinin düzenlediği tüm kongre ve balo ve eğlencelere söz konusu şubeler katılım sağlamış, maddi anlamda destek de vermişlerdir. Yine devletin kuruluşunun ilk on beş yılı içerisinde mevcut Hükûmetiler cemiyete zaman zaman pozitif ayrımcılık anlamında istisnalarda sağlamışlardır. 1935 yılına gelindiğinde cemiyetin adı Atatürk tarafından "Çocuk Esirgeme Kurumu" olarak değiştirilirken, (Albayrak, "1988: 32-33) 26 Kasım 1937 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun 1223 sayılı kararı ile kurum, "kamu yararına çalışan dernek" statüsü kazanmıştır (BCA.30.18.1.1.4.39.3.1-2; BCA.30.18.1.2.54.7.1).

1. Sinop Himaye-i Etfâl'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyet gösterdiği şehirlerden birisi olan Sinop'ta Cumhuriyet öncesinde bu işlevi esasen Darü'l-Eytam yerine getirmektedir. Zira Darül Eytam'ın Sinop'ta faal hâle gelmesi aslında 1915 senesine rastlamaktadır. Ancak isim olarak Himaye-i Etfâl adı 1917 senesinde resmiyet kazanmıştır (BCA.490.1.0.0. 595.56.6.1.2. Ek Dosya: 3. Büro). İstanbul'daki Himaye-i Etfâl Cemiyeti işgal altında ve gayr-i nizami şartlarda varlığını devam ettirmeye çalışırken, Ankara'da benzer isimle faaliyetlerini yürütmeye başlayan Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Anadolu genelinde 1921 yılından itibaren şubeleşme faaliyetlerine de hız vermiştir (Sarıkaya, 2007: 328).

Bu minvalde 4-14 Ağustos 1922 tarihli Sinop Gazetelerinde yer alan haberlere göre Himaye-i Etfâl Cemiyeti açısından da bir ilk olma niteliğinde oldukça önemli bir girişim olarak Ayancık Şubesi, Sinop'da Dr. Bahaeddin Bey'in nezaretinde Şükrüzade Ali, Şükrüzade Mithat, Şirket Müdürü Avni ve Çaylızade Ali Beyler tarafından kurulmak suretiyle faaliyetlerine başlarken, bunu Gerze nahiyesi Himaye-i Etfal Şubesi Asım Efendizade başkanlığındaki Hacı Alizade Kasım, Mızraklıoğlu Hasan, Delibekiroğlu Rıza takip etmiştir. Ardından Yeni Cuma (Dikmen) Nahiye Meclis üyesi Abdullah Efendi'nin başkanlığındaki Cinoğlu Ömer Köseoğlu Mehmed, Hatipoğlu Mahmud, Kara İmamoğlu Mustafa Ağalardan oluşan heyet gelmiştir (Kanbur, 2012: 289). Ayancık nahiyesi cemiyetin maksatlarını gerçekleştirmek noktasında yüksek salahiyet alarak 18-20 Eylül tarihleri itibari ile hasılatı şehit çocukları ve ailelerine bağışlanmak üzere bir panayır tertip etmiştir (Kanbur, 2012: 405).

Ayancık ve Yeni Cuma (Dikmen) Himaye-i Etfâl Cemiyetlerinin faaliyetlerini müteakiben 8-11-15-22-25 Aralık 1924 tarihinde yayınlanan Sinop gazetesinin verdiği habere göre de Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin kuruluş çalışmaları başlamış, üyeliklere kayıtlar şu

şekilde yapılmıştır: İlk üye Vali Nizamettin (Atakur) Bey'dir. Bu isimlerle birlikte cemiyetin kuruluşunda yer alan diğer isimler şunlardır:

Askere Alma Şubesi Sinop Reisi Mehmed Nuri, Muhasebeci Mehmed Latif, Belediye Reisi Remzi, Vilayet Jandarma Komutanı Ali Rıza, Jandarma Mıntıkası Müfettişi Miralay Refet, Jandarma Merkez Bölük Komutanı Akif, Jandarma Merkez Takım Komutanı İrfan, Karasu Merkez Komutanı Şemseddin, Ahz-1 Askeri Şubesi Hesap Memuru Zihni, Sıhhiye Müdürü Ali, Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekaleti Müdürlüğünden Dr. Selahaddin, Hastane Sertabibi Dr. Şerafeddin, Tahfizhane tabibi Dr. Raif, Sahil Sıhhiye Memuru Mustafa Atıfı, Hastane Eczacısı Rasim Beyler ile Hastane Kâtibi Abidin, Sıhhiye Kâtibi Mehmed Şakir Efendiler, Diş Hekimi Hakkı Bey, Sıhhiye Memurları Derviş ve İsmail Beyler, Orta Mektep Müdürü Bakî Hafız Bey, Ali Nazifî Efendi, Muallimlerinden Murad, Nabi, Kısmi İptidai Baş Muallimi Seyyid, Orta Mektep Muallimlerinden İdris Galip, Mehmed İhsan, Hüseyin Saadet, Tevfik Beyler, Orta Mektep İptidai Muallimlerinden Hacı Adem Pertev, Hüseyin Avni Beyler, Orta Mektep Kâtibi Abdülaziz, Maarif Katip Vekili İsmail, Tedrisat-1 Meclis Kâtibi Hayri Beyler ile Orta mektep İptidai Talebelerinden Tarık Şerafeddin Efendi, Halil Efendizade, Cinayet-i Mu'ddeî Umumisi Mithad Bey, Mahkeme-i Asliye Memuru Sadri, Mahkeme-i Maliye Başkâtibi Hamdi Selahaddin, Mahkeme-i Asliye Başkatip Muavini Mahir, Mahkeme Zabıt Kâtibi İbrahim Hami, Vasfî, Ali Haydar, Hidayet, Sadık, Halil Rıfat, Ali Galip, Mustafa Haydar Beyler ile Mahkeme üyelerinden Mahmud Celaleddin, Ali Rıza, Beyler ile Mahkeme-i Aza-i Mülazımı Azad ve Cemil Efendiler, Müstentak (Sorgu Memuru) Nazif Efendi, İcra Memuru Abdülvahid Efendi, Muhami Hakkı Hami Beyin refikası hanımefendi, Liman Reisi Mustafa Hilmi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Akif Bey, Eminbeyzade Zeki Efendi, Zeytinlizade Abdullah Efendi, CHF üyelerinden Hacı Emir, Rasim, Şükrü, Kemâl, İsmail Hakkı, Rıfkı Efendiler ile Tahfizhane Amiri Kemal Bey, Makinecisi Ahmed Hamdi, Başkâtibi Ahmed, Katipleri Hüseyin Avni ve Kasım Efendiler, Belediye Meclis üyelerinden Hacı Evrenzade İzzed, Dizdarzade Hakkı, Tahmazzade Ali Vehbi Efendiler ve Meclis İdare Vilayet üyeleri İzzed, Hakkı Hami, Mehmed Beyler, Belediye Kâtibi Hacı Behçet, Belediye Sandık Amiri Emir, Belediye Müfettişi Asaf, Belediye tahsildarı Mehmed, Belediye Kondüktörü Tahir, Belediye Çavuşları İsmail ve Mustafa Beyler ile Belediye Otacısı Emir Ağa, İskan Müdürü Ali Haydar Beyler ile Orman Başmüdürü Şükrü, Muhasebe-i Hususiye Müdürü Hüseyin Hami, Muhasebe-i Hususiye Reisi Zühtü Beyler, Muhasebe-i Hususiye Kâtibi Cemal Efendi, Muhasebe-i Hususiye Tahsildarı Rasit Efendi, Nüfus Müdür Mehmed Fikri, Nüfus Dairesi Başkanı Sadeddin Efendi, Nüfus Dairesi Kâtibi Mustafa Necip Efendi, Nafia Ser Mühendisi

Emin, Tarik-i Umumiye Mühendisi Mehmed Muhib, Tarik-i Hususiye Mühendisi Rauf ile Rıza Efendiler, Tarik-i Umumiye Kondüktörü Salih ve Hüseyin Hüsnü ile Seryo Efendiler, Hapishane Umumi Sergardiyanı İsmail Hakkı, Birinci Sınıf Gardiyanı Ali, Muhiddin, Abacıoğlu Osman Efendiler ile Hapishane-i Umumi Gardiyanları Hafız Mehmed, Boyabatlı Bekir, Alibeyzade Ahmed, İdris Çavuş, Sinoplu İbrahim ve Sinoplu Halil Çavuş, Oflu İbrahim Efendiler, Ziraat Bankası Muhasebecisi İbrahim, Evrak Memuru İsmail Beyler, esnaf ve tüccar grubundan Hafız Şaban, Enabil Kaptan, Kavizade Tahir, Kavizade Abdi, Kunduracı Mahmud Hüdabi ve Kunduracı Derviş, Acente Hüseyin, Ahmed Hacızade, Efendiler, İzzed Efendi damadı Halil, Parmaksızade Mustafa, Parmaksızade Ali Beyler, Mert Lokantası sahibi Şükrü Efendi, Muhami Sinop İl Meclisi Kâtibi Mahir Efendi, Boyabatlı sabık Heyet ve CHF Sinop Milletvekili Recep Zühtü (Soyak) Bey cemiyetin diğer üyeliklere getirilmişlerdir (Sinop, 8 Kanun-i Evvel 1340, s.1; Sinop, 11 Kanun-i Evvel 1340, s.1; Sinop, 15 Kanun-i Evvel 1340, 2; Sinop, 22 Kanun-i Evvel 1340, 1; Sinop, 25 Kanun-i Evvel 1340: 1).

Bu üyelerin cemiyet içerisinde ferdan ferda faaliyet alanları ifade edilmemiş de dönemin sosyal ve iktisadi hayatı içerisinde tercih edildikleri meslek zümrelerinden de anlaşılacağı üzere hukuki, sıhhi, sosyal, eğitim ve mali anlamda kuruma ihtiyaç hasıl olduğunda doğrudan müdahil olabilecek kişiler arasından tercih edilmiştir. Türkiye Himaye-i Etfâl'in kuruluş felsefesi, Sinop şubesine de aktarılmış ve cemiyetin maksadı; "...Hürriyet ve istiklâl cidalinin mevalidi olan Anadolu'da hemen her şeyin yeniden tesis edilmesi zarureti düşünüldüğünde, cemiyet Anadolu şehitlerinin yetimlerini sahiplenip bakmayı taahhüt etmektedir..." (Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1339: 58) biçiminde özetlenmiştir. Söz konusu ifadeden de anlaşılacağı üzere Himaye-i Etfâl Cemiyeti aslında bir merkezden yönetilmiştir.

Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti tek merkezden idare edilse de yine de şehir merkezlerindeki şubelerinde yöneticileri tarafından inisiyatif aldığı da anlaşılmıştır. Bu ifadeden hareketle Sinop şubesi yetkililerinin 1924 yılının Aralık ayından başlayarak cemiyet adına bağış toplama faaliyetleri yürüttükleri de tespit edilmiştir. Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti yönetimi şehir içerisindeki faaliyetlerini gerek üyelerine gerekse bağışçılara ve kamuoyuna duyurabilmek maksadıyla zaman zaman basın yoluyla halka da paylaşmıştır. Buna emsal olarak Hapishane Tabibi Şerafeddin Bey'den 300, Liman Reisi Mustafa Bey'den 200, Peşmafzade Mahmud Efendi'den 250 kuruş tahsilat yapıldığı, (Sinop, 11 Kanun-i Evvel 1340: 1) ardından Enabil Kaptanın 500, oğulları Necdet ve Hami Beyler 400 er kuruş (Sinop, 22 Kanun-i Evvel 1340: 1), Sıhhiye Müdürü Ali Bey'in 300 kuruş (Sinop, 29 Kanun-i Evvel 1340: 1), Sinop Halk Fırkası Reisi Arif Bey'in 500 kuruş (Sinop, 19 Kanun-i Sani 1341: 1) bağışta buldukları

gazete vasıtasıyla bildirilmiştir. Buna mukabil bağışların haricinde bazı cemiyet üyelerinin bir lira olan aidatlarını zamanında vermeleri hususunda Sinop gazetesi vasıtası ile ikaz edildikleri de tespit edilmiştir (Sinop, 29 Kanun-i Evvel 1340: 1).

5 Şubat 1925 tarihinde cemiyet, şehit, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklara nakdi ve aynı yardım sağlayabilmek için Sinop Türk Ocağı'nda erkeklere, orta mektepte hanımlara mahsus müsamere tertip etmek suretiyle bağış toplamıştır (Sinop, 5 Şubat 1925: 1). Bu toplantıda erkeklerden 5850, kadınlardan 4400 kuruş nakdî bağış toplanmıştır. Türk Ocağı ve orta mektepte tertiplenen müsamerede Türk Ocağı Musiki Heyeti bir konser verirken, Orta Mektepte hanımlara mahsus kermesin organizasyonu için İlk Kız Mektebi başmuallimi Bedriye ve Refika hanımların 15 günü aşkın mesai harcadıkları da tespit edilmiştir. Aynı toplantı içerisinde Sinop Merkez şubeye Evkaf (Vakıflar) Müdürü Ali Efendi, Hacıkara Mehmedzade Muhammed, Ziraat Memuru Muhtar Efendi, Rüşumat Merkez Memuru Arif, Rüşumat Başkâtibi Mehmed, Rüşumat Muayene Memuru Hüseyin Efendiler, Kırtasiyecisi Sürmeneli Hafız, Kulumoğlu Mehmed Ağa, Manifaturacı Hacı Mehmed, Emirağazade Hacı Hüseyin, Yemenici Hacı Hüseyinzade Hasan Usta, Posta ve Telgraf Memuru Ahmed Satvet Bey, İlk Kız Mektebi başmuallimi Bedriye Sabiha ve Rahime Hanımların üyelik kayıtları da yapılmıştır (Sinop, 9 Şubat 1925: 1).

Cemiyetin Sinop şubesi gönüllüleri nizamnamenin esasları doğrultusunda hızla faaliyetlerine başlamış, ilk olarak bakıma muhtaç, kimsesiz ve şehit çocuklarına verilmek üzere 90 çift sandal ayakkabı yaptırmayı planlanmış, ihtiyacı karşılamak adına yapılması istenen ayakkabıların birer numunelerinin de bu talep doğrultusunda köşkerler tarafından şubeye getirmeleri istenmiştir (Sinop, 12 Şubat 1925: 1). Yaşanan bu gelişme de göstermektedir ki cemiyetin maksadı doğrultusunda halkın ve esnafın yardımına zaman zaman müracaat edildiği tespit edilmiştir. Cemiyet sadece nakdî ve aynî yardımda bulunmamış aynı zamanda çocuğun beslenmesi, emzirilmesi, annelerin çocuk bakımı hususunda eğitilmesi, süt çocuğunun büyütülme şartları, çocuğa ait sicil defteri oluşturulması, fiziki sağlığı, çocuk hastalanmadan alınması gereken tedbirler ile mevsime uygun olarak tercih edilmesi gereken kıyafetleri hakkında gazetelere mülakatlar verilmiş, konferanslar yapılmış hatta çocuk hastalıkları, parazitler hususunda tafsilâtlı bilgiler de sunulmuştur. Mezkûr konular hakkında Sinop Himaye-i Etfâl tarafından on iki bin adet kitap neşredildiyse de yeterli olmamış, bir ve iki numaralı kitaplardan üçüncü baskı dahi yapılmıştır (Sinop, 9 Nisan 1925: 2).

Bunun haricinde cemiyet kendisine maddî desteği devletin verdiği yetki çerçevesinde toplayabildiği zekât, fitre, kurban derilerinden elde edilen geliri Tayyare, Hilal-i Ahmer gibi

topluma faydalı diğer cemiyetlerle paylaşarak kullandığı gibi (BCA. 51.0.0.0.2.6.20.1) cemiyet adına piyangolar düzenleyerek kuruma ek gelir sağlama yoluna gitmiştir. Bu piyangolardan birisi Nisan 1925 yılı itibari ile Hastane Kâtibi Abidin Efendinin cemiyete bağışladığı kıymetli bir para koleksiyonunun 34 numaralı bilet sahibi Debbağ Fikri Ağa adlı şahsın 34 numaralı biletine isabet etmesidir ki piyangodan toplanan 5875 kuruş hasılat da kurumun yıllık bilançosuna dahil edilmiştir (Sinop, 16 Nisan 1925: 1).

Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin 1925 yılı faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamış, gönüllü ve cemiyet üyelerinin bağışlarıyla fakir ve yetim 100 çocuğa bayramlık kıyafet, ayakkabı ve çorapları temin edilmiş, 200 çocuğun babalarına 50 şer lira “mükafat-ı nakdiye” adıyla nakdi destek verilirken, bir fakir çocuk parasız Samsun Darü'l-Eytam'a kaydedilmiş, bir çocuk da yine bedelsiz cemiyetin himayesinde sahibi olduğu hastalığın tedavi maksadıyla hastaneye yatırılmıştır. Ayrıca köylere varıncaya kadar “Çocukları Büyütme İlmihalleri” bastırılıp dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra özellikle 23 Nisan'da kutlanan “Millî Bayram” aynı zamanda 1924 yılından itibaren cemiyet içinde “Rozet Günü” olarak addedildiğinden mümkün mertebe Sinop'taki tüm çocukların yakalarına cemiyetin bastırıldığı rozetlerin takılması için gayret sarf edilmesi tüm ahaliden talep edilmiştir (Sinop, 13 Nisan 1925: 1; Hakimiyet-i Milliye, 23 Nisan 1924: 1; Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924: 3). Söz konusu durumda göstermektedir ki cemiyet faaliyetlerini belirli gün ve haftalar üzerinden de organize etmektedir.

Sinop gazetesinin verdiği habere göre 1925 yılında Ankara'da bir Darü'l-Eytam açılması için geçen sene kongrede katılımcılar tarafından yapılan tavsiyenin yerine getirilmesi hususunda isteksizlik baş gösterince, 15 Mart'ta bu sefer olağanüstü bir kongre daha tertip edilmiş ve burada alınan kararın hayata geçirilerek 3 ile 7 yaşına kadar şehit çocuklarının yetişeceği “Şefkat evi ve Ana kucacı”nın Keçiören'de (Ankara) Millî Emlak'tan alınan ve tadilatı yapılan bina ile faaliyete geçirilebilmesi adına 1925 yılı tahsisatının merkeze ve oradan da şubelere ulaşması da istenmiştir. Tahsisata ek olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan 2000 lira, üyelerden 500 lira daha tahsilat yapılmak suretiyle Ankara Hacı Musa Mahallesinde 30 yataklı bir bakımevi de açılmıştır (Sinop, 9 Nisan 1925: 2). Türkiye'de süt çağındaki bebeklerin bakımının yanında bebek ölümlerinin de sıklığı cemiyeti söz konusu sorunla ilgili tedbirler almaya zorlamıştır. Bu tedbirlerden birisi bakımevlerinin sayılarını artırmak bir diğeri de anne-çocuk sağlığı merkezleri kurmaktır. Bu merkezlerde çocukların hijyeni, bebek bakımına yönelik mevsimsel sağlık tedbirleri (giydirilme, salgın hastalıklar, banyo yaptırılması vb.) Bu türden hizmetlerin daha etkin biçimde öğretilmesi adına da birtakım girişimler olmuş, hatta Anne-çocuk sağlık merkezleri için Amerika Birleşik Devletleri'nden getirilen dört adet filmin

Kastamonu, Ankara, Adana, Konya ve İzmir'de gösterimi yapılmış fakat filmler toplum içerisinde pek istenilen etkiyi uyandırmamıştır. Tüm bunlar yaşanırken dönemin Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti yönetimi, yürüttüğü faaliyetlerin üç yıl içerisinde Türkiye genelinde daha tesirli bir hale geleceğini de zaman zaman yerel basına verilen demeçlerde ifade etmiştir (Sinop, 16 Nisan 1925: 1). Konuyla alakalı olarak yıllık raporlarında cemiyet yönetimi toplamda 545 çocuğun himaye edildiği ve bunların 241'ini Darü'l-Eytam'a, 1'ini Darü'l-Muallimat'a, 17'sini ziraat mektebine, 11'ni sınai mektebine verildiğini, 13'nün de zanaatkâr yanına çırak yapılmak suretiyle hayatlarını kendilerinin kazanmalarına imkân verildiğini yazmışlardır (Sinop, 16 Nisan 1925: 1; Sinop, 27 Nisan 1925: 1).

Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin kuruluş felsefesinin “çocuk” olması mevcut yönetimi ülkenin geleceği nesiller hakkında da içtimai birtakım faaliyetlerde bulunmaya da adeta mecbur bırakmıştır. Dağılan bir devletin ardından kurulan yeni ülkenin ayakları üzerinde ancak iyi yetiştirilmiş nesillerle durabileceğinin farkında olan devletin hemen her kurumundaki dönemin idarecileri çocuk ve gençlere yönelik türlü çabanın içerisindeyken Himaye-i Etfâl yöneticileri de Millî istiklâlimizin ve ulusal egemenliğimizin temsilcisi TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan gününü, ülkenin istikbâli olan çocuklara ait bir gün olarak kutlamak adına kurum bünyesinde “Çocuk Günü” ilan etmiştir. Merkezi cemiyetin aldığı karar doğrultusunda yardıma muhtaç ve şüheda çocuklarına milletin de topyekûn destek verebilmesi ve günün anlam ile önemini idrak edilebilmesine binaen “çocuklar rozeti” yaptırılarak halkın beğenisine sunmuş, satın alınarak cemiyete gelir temin edilmesi amaçlanmıştır (Sinop, 1925: 2; Özçelik, 2011, 268-269; BCA.180.9.0.0.103.502.11.2-4.5 BCA.180.9.0.0.103.503.10.2-3). 23 Nisan gününe kadar cemiyet yaptırdığı rozetlerden 6000 kuruş gelir elde etmiştir (Sinop, 23 Nisan 1925: 1). Bu durum aslında günümüzde kutlana gelen “Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”nın başlangıcı hakkında bilgi sahibi olmamızı da sağlamaktadır.

Cemiyetin Sinop'ta şubesinin açılmasıyla beraber geçen 3 yıl içerisinde halk kuruma sahip çıkmış ve himaye altındaki çocuklara 447 takım elbise, 517 çift ayakkabı, 285 çift çorap, 314 kat çamaşır, 75 mintan, 60 fanila, 6 palto, 33 entari, 15 kalpak, 339 metre Amerikan bezi, 303 metre pazen, 52 metre elbiselik kumaş, kundak takımları, mendil, yelek, pantolon hibe ederken, sağlık anlamında ilk yıl 327 çocuk, ikinci yıl 2834 ve üçüncü yıl ise 5266 çocuğa “evde doktor” hizmeti sunmak gibi günümüzde dahi oldukça zor bir hizmeti daha o günlerde çağdaş bir anlayışla halkın beğenisine sunmayı başarmıştır (Sinop, 27 Nisan 1925: 1). Yaşanan gelişme Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıklarla mücadele noktasında ne denli yoğun bir mücadeleye girildiğini gözler önüne sermektedir.

15 Haziran 1925 cuma gününe gelindiğinde Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin merkez heyetinde boş olan 4 üyelik için Sinop Belediyesinin iradesinde seçimle göreve getirilmişlerdir (Sinop, 15 Haziran 1925: 1).

Ülke genelinde ve Sinop özelinde yaşanan bu seçimler neticesinde toplum yararına faaliyet yürüten mezkûr kurumların tüzel kişiliklerinden veya yönetim kademesinin tercihi sonrasında ileride oluşabilecek sorunların önüne geçebilmek adına 1925 yılının ortalarına doğru İsmet Paşa (İnönü) Hükûmeti, Himaye-i Etfâl merkez ve şubelerine gönderdiği yazıda söz konusu toplum yararına iş gören kurum, kuruluş ve cemiyetlerin yönetim kademesine gelmesi istenen adaylarının buldukları yerdeki genel kurullarının oluşturulmasından önce mutlaka parti merkezine konu, aday ve seçim hususlarında 15 gün öncesinden teferruatlı bilgi vermeleri ve bu sayede seçimler sırasında ve sonrasında ortaya çıkacak tayin ile görevlendirme gecikmelerinin önünün alınması hususunda yetkilileri ikaz etmiştir (BCA. 490.1.0.0.1.3.4.1). Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki dönemin CHF yönetimi toplumsal faaliyet yürüten kurumların dahi işleyiş biçimlerine, yönetim tercihlerine müdahale edebilmiştir.

Cumhuriyet'in tüm kurum ve kuruluşları ile topluma hizmet noktasında birleştiği bir zaman diliminde Himaye-i Etfâl Cemiyeti merkezde bir "Çocuk Sarayı" inşa ettirmiş ve 3 Mart 1927 Perşembe günü açılışına Başbakan İsmet Paşa (İnönü) davet edilmiştir. İsmet Paşa çocuk sarayının açılışında yaptığı konuşma da "Millî faaliyetlerin en kıymetlilerinden birini yerine getiren cemiyetin toplumun en fazla ihtiyaç duyduğu hizmetlerden birini yerine getirmek suretiyle bir yarayı kapattığını, ırkımızın hususi bir feyz-i kemâl ile istifade olunursa bu feyz az zamanda milletimiz için medar-ı şevket, medar-ı kuvvet olur. Memlekette çocuk bakımı üzerinden fikri bir inkılap vücuda getirmek lazımdır. Himaye-i Etfâl toplumun çocuk ve çocuk sıhhati, bakımı hususunda mütemadiyen telkin, irşad, fikir ve intibah husule getirebilecek kabiliyet ve kudrete sahiptir..." sözleri ile hem kurumun toplum yararına yaptığı hizmetlerin gerekliliğinden hem de toplum olarak nesillerin yetişmesi noktasında milletin üzerine düşen sorumlulukların önemine değinmiştir. Himaye-i Etfâl başkanı Fuad Bey (Uskunay) cemiyetin 20 lira ile işe başladığını 1927 yılına gelindiğinde birikimlerinin 500 bin lirayı aştığını, şehir ve kasabalarda 305 şubeye ulaştıklarını ifade etmiştir. (Sinop, 10 Mart 1927: 1).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin 17 Nisan 1927 yılında çıkarılan 8249/50 numaralı Tahrirat-ı Umumiyye suretine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış zamanı olan "23 Nisan"ın Himaye-i Etfâl Cemiyeti tarafından resmiyette "çocuk günü" olarak kutlanmasının yolunu açmış ve günün önem ve anlamına binaen çocukların hakları hususunda hafta boyunca faaliyetlerde bulunulması, yapılacak tüm

müsamere, eğlence ve merasimlere talebelerin mümkün mertebe yoğun katılım göstermelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur (Sarıkaya, 2009: 467-470; BCA. 190.9.0.0.6.38.3.2-14).

Himaye-i Etfâl Cemiyeti Merkezi Umumiyyesi 23 Nisan münasebeti ile ülke geneline ulaştırılmak üzere ilk defa bir beyanname yayınlamış ve burada devletimizin kuruluşuyla birlikte ilan ettiği ilk bayramın “Çocuk Günü” olduğu üzerinde durmuş, günün anlam ve önemine ilişkin olarak Anadolu halkının şehit çocukları başta olmak üzere yetim, bakıma muhtaç yavruların himayesi, hijyeni ve bakılması hususunda gereğinin yapıldığı ve yapılmaya devam edeceğini ifade etmiştir (Sinop, 5 Nisan 1927: 1).

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti olağan ve olağanüstü kongrelerini 1921 yılı Nizamnamesi'ne göre her yılın ocak ayında, 1927 yılı nizamnamesine göre de her yılın ilk etapta Mart ardından Mayıs aylarında tertiplemiştir. 6 Mayıs 1927 tarihinde toplanan cemiyetin genel kurulunda TBMM Başkanı Kazım Paşa (Özalp), genel merkezin raporunu dinlemiş, ardından raporu meclisin denetleme kuruluna havale etmiştir. Meclis Denetleme Kurulu 8 Mayıs'ta toplanması planlanan olağan kongrede Gazi Paşa, İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Kazım Karabekir paşalara gereken açıklamaların yapılması kararı verilmiştir (Sinop, 5 Mayıs 1927: 1; Sinop, 9 Mayıs 1927: 1; Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337: 23; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927: 9). Bununla birlikte 1927 yılı Nizamnamesinin 61. maddesinde yer alan “23 Nisan, cemiyetin çocuk günüdür. Çocuğa yönelik hususların tespiti, tahriri ve neşri bugün azami derecede icra ve çocuk bayramları tertip edilmek suretiyle muhitin nazarı dikkati çocuğa tevcih edilir. 23 Nisan ve 29 Ekim günlerinde Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti menfaatine rozet tevzi olunur”. (Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927: 24) ifadesi de cemiyetin amaç ve faaliyetleri hakkında açık bir bilgilendirme niteliğindedir.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Sinop Şubesi'nin olağan veya olağanüstü kongre tarihlerinin ise farklı zaman dilimlerinde yapıldığı tespit edilmiştir. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Sinop Şubesi 1927 yılının ilk kongresini 8 Mayıs gününde yapmış ve adı geçen kongrede idare heyetinde yeni görevlendirmeler yapılırken yeni üyeler de seçilmiştir. İdare Heyetinin yeni üyeleri; Muallim Naşide Hanım, Sıhhiye Müdürü Dr. Şerafettin, Dr. Kemal, Sıhhiye Kâtibi Şakir, Parmaksızzade İsmail, Dizdarzade Kemal Beyler olurken, Cemiyet başkanlığına Sıhhiye Müdürü Dr. Zahid, ikinci başkanlığa Dr. Şerafettin, Muhasipliğe Dr. Kemal, Veznedarlığa Parmaksızzade İsmail, Katipliğe Şakir Beyler getirilmiştir. (Sinop, 12 Mayıs 1927: 1; Sinop, 16 Mayıs 1927: 1).

Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Genel Merkezi'nde kuruma olan aidiyeti artırmak ve biraz daha nitelik kazandırabilmek adına "Marş" yazdırma girişimine gidilmiş, bunun için müsabaka tertiplenmiş fakat istenilen evsafa eserlerin gelmediğine karar verilince marş müsabakasından vazgeçilerek eserler sahiplerine iade edilmiştir (Sinop, 18 Ağustos 1927: 1; Sinop, 14 Kasım 1927: 1). Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken, cemiyetin başkanı Fuad Bey (Uskunay) Brüksel, Roma gibi memleketlerde uluslararası yapılan toplantılara katılmaya devam etmiştir (Sinop, 12 Mayıs 1927: 1). Bu durum çocuga ilişkin dünya üzerindeki gelişmelerin Türkiye'de de yakından takip edildiğinin bir emsalini oluşturmuştur.

Himaye-i Etfâl Cemiyeti yalnızca muhtaç durumdaki çocuklara, şehid ailelerine değil tüm fukara, sosyal güvenlikten yoksun insanlara yetişerek toplumsal anlamda yaşanması muhtemel sıkıntılarında başarı ile önüne geçmeyi başarmıştır. Konuyla bağlantılı olarak Sinop ili Gerze ilçesi Bolalı köyünde maddi anlamda yetersiz Yutukoğlu Dursun'un eşi Hamide Hanım kısa süre önce ikisi erkek biri kız çocuğu dünyaya getirmiş ve eşinin imkânsızlıkları sebebi ile çocuklara bakamayacakları tespit edilince, cemiyet tarafından ayni ve nakdi destek mahiyetinde yine Sinop Şubesi tarafından desteklenmelerine karar verilmiştir. Yaşanan gelişme üzerine yeni doğan erkek çocuklardan birisinin adı cemiyet başkanı Fuad Bey'in adı olurken, diğerine Sinop Belediye Başkanı Sabri Bey'in adı verilmiştir. Kız çocuğuna da Himaye-i Etfâl Cemiyeti üyesi ve Kız Mektebi Baş Muallimi Hafize hanımın adı tevcih edilmiştir (Sinop, 14 Kasım 1927: 1). Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti ülkenin mevcut koşulları düşünüldüğünde lokal olarak da toplumun yaralarının sarılmasında üzerine düşen görevinde fazlasını yerine getirmiştir.

Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti özellikle ülkenin istikbâli olan çocukların ve gençlerin, bunun yanı sıra Sinop'taki şehit çocuklarının da kırtasiye ve sair ihtiyaçlarının karşılanması adına halkı zaman zaman maddi ve manevi desteğe davet etmiştir. Cemiyet idaresinin bu talebi Sinop halkı tarafından hiçbir dönem karşılıksız bırakılmamış, sadece Boyabat halkı cemiyete kısa sürede 14.900 kuruş bağış toplamıştır. (Sinop, 19 Aralık 1927: 1-2). Boyabat'ın dışında Gerze Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin gönüllülerinden olan Kız Mektebi başmuallimi Hafize Hanım, "Kuşan Cemiyeti" ile iş birliğine giderek önceden kayıtlı 21 şehit kız çocuğunun elbiselerini biçirmek ve diktirmek üzere Gerze gönüllülerinden destek almıştır (Sinop, 2 Şubat 1928: 1).

Bu iş birliğinin bir benzerini de Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti idarecileri yapmıştır. Cemiyet, il ve ilçelerde sadece çocuklara değil, onların annelerine de hizmet edebilmek adına girişimlerde bulunmuştur. Cemiyetin merkezi olan Ankara'daki münevver hanımlarla iş

birliğine giden Sinop Şubesi idarecileri şehirlerinde maddi ve manevi desteğe ihtiyacı olan kadınlar için “İş Evleri” adıyla bir proje başlatarak, kadınların geçimlerini temin edecekleri bir kooperatif gibi işleyen “Kadınlar Birliği” ni tesis etmişlerdir (Sinop, 10 Mart 1928: 1).

2. Cumhuriyetin İlk Beş Yılından Ardından Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti

29 Mart 1928'e ulaşıldığında ise evvela Gerze Himaye-i Etfâl Şubesi için Gerze Türk Ocağı'nda seçime gidilmiş, ilçe yönetim kurulu yeniden değişmiş ve şu isimler göreve getirilmiştir: Başkanlığa Liman Reisi Behçet Bey, Başkan yardımcılığına İnhisar Memuru Hami Bey, cemiyetin üyeliklerine Tüccar Hüseyin ve Tayyar, Beyler Tayyare Sanayisi Müdürü (Emekli) Binbaşı Faik Bey, başmuallim Hafize Hanım. (Sinop, 2 Nisan 1928: 2). İlçede yapılan seçimin ardından aynı gelişme bu seferde Sinop Merkez şube içinde yapılmış, Vali Ethem Bey'in riyasetinde ve Halk Fırkasının gösterdiği adaylar arasından Başkan olarak Dr. Zühtü Bey, Başkan Yardımcılığına İklim Besim Hanımefendi, Muhasipliğe Pertev, Veznedarlığa Kibrit Fabrikası Kimyager Muavini Murat ve Kütüphane sorumluluğuna İcra Memuru Macit Beyler seçilmişlerdir. (Sinop, 5 Nisan 1928: 2).

23 Nisan 1928 yılı “Hakimiyet-i Millîye ve Çocuk Bayramı” Sinop şehrinin her yerinde oldukça neşeli ve halkın yoğun katılımıyla kutlanmıştır. Sinop'un ilkökul ile ilk hususi kız mektebinin talebeleri bayramlık elbiseleri ile Yatı Mektebi önlerine üç araçlık bir konvoyla gelmiş, Yeni Mektep muallimi Rüştü Bey, 4 yaşındaki “Sevimli Nermin” isimli kız çocuğunu “süslü kelebek” biçiminde konuşturmuş, meydandaki halkın sempatisini toplamıştır. Diğer talebeler ise ellerinde “Himaye-i Etfâl'e Yardım Edelim”, “Çocuk Bahçeleri İsteriz”, “Gürbüz Çocuk Olmak İsteriz” gibi levhalarla yine meydana toplanan halkın dikkatlerini celp etmişlerdir. Sinop Maarif Müdürü, Himaye-i Etfâl Merkez İdari Heyeti saat 10'da Belediye binası önüne gelmiş ve Belediye Meclis üyelerinden Hüseyin Hilmi Bay tarafından “Günümüz Çocukluğunun Vaziyeti” başlıklı nutuk dinlendikten sonra resmi kortej geçişi yapılmış, Vali Ethem Bey'in belediye ve şehirde yapılan icraatları ifade ettiği konuşmalarını müteakiben çocuklara şeker dağıtımı yapılmıştır. Sinop Halk Fırkası şubesine gelen çocuk ve gençlere Dr. Tarhan Bey tarafından bir konuşma yapılmış, Himaye-i Etfâl'in varlığının değeri üzerinde hassasiyetle durulmuş, Ada Mektebi başmuallimi Emin Bey, çocuklar adına Dr. Tarhan Bey vasıtasıyla Gazi Paşaya ve mevcut hükûmete şükranlar sunulmuştur. Aynı günün ortasına doğru Yatı Mektebinin önünde “Fakir Çocuklara Yardım Cemiyeti” idari heyeti tarafından 120 öksüz çocuğa öğle yemeği verilmiş, salıncaklar ve atlı karıncalar kurulmuştur. (Sinop, 23 Nisan 1928.1).

Merkez ve Gerze Himaye-i Etfâl Şubelerinin üstün faaliyetlerinin ardından bir de Ayancık Himaye-i Etfâl şubesinin kurulmasının kararı verilmiş ve ardından üye kaydı için kız mektebinin talebelerinden destek alınmış ve beşinci sınıftan Nimet, dördüncü sınıftan Nebahat ve mezunlardan Şadiye Hanımların üstün çabaları ilçe halkı ve Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti idarecileri tarafından takdir ile karşılanmıştır (Sinop, 17 Mayıs 1928: 1). Sadece Ayancık değil, Şamlıoğlu ve Kabalı kariyerlerinde Himaye-i Etfâl'e destek hususunda ciddi katılım olmuştur (Sinop, 16 Ağustos 1928: 2). 1928 yılında Himaye-i Etfâl Cemiyeti kültürel bir faaliyet olarak çocuk kitabı serisine başlamış Vedide Baha'nın "Ali'nin Düğmesi" ve Sabiha Zekeriya Hanımların İngilizceden çevirdikleri "Bir Yaramazın Hikayesi" gibi eserlerin yayınlanmasını sağlayarak buradan elde edilen gelirle muhtaç çocuk ve annelerine destek ulaştırmayı hedeflemiştir (Sinop, 10 Eylül 1928: 1; Sinop, 11 Teşrin-i Evvel 1928: 1; Sinop, 15 Teşrin-i Evvel 1928: 2).

1929 yılına ulaşıldığında ise 23 Nisan kutlamaları için her şubeden biri kız diğeri erkek birer temsilci Ankara'da yapılacak ve Başvekil İsmet Paşanın da katılacağı merasimde cemiyeti temsil etmek üzere meydanda olmaları istenmiştir (Sinop, 25 Şubat 1929: 1). Bu arada 23 Nisan Çocuk Haftasında yapılan Himaye-i Etfâl Cemiyeti raporlarında son dört yıl içerisinde 257.561 çocuğa aynî ve nakdî yardım yapıldığı ifade edilmiştir (Sinop, 28 Mart 1929: 1-2; Sinop, 21 Nisan 1929: 1).

Muavenete muhtaç çocukların tedavi edilmesi ve gündelik ihtiyaçlarının karşılanması noktasında bazı dönemlerde şubelerin yetersiz kalması üzerine Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti, tüm şubelerine nakdi destekte bulunma kararı alınmıştır (Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesinin 1927 senesi iptidasından nihayetine kadar bir senelik umumi rapor ve 1928 Bütçesi ve Esbab-ı Mucibe, 1928: 15-16.). 1930 yılına gelindiğinde genel raporların iki yıl içinde 25.803 lira ulaştığı tespit edilmiştir (Gürbüz Türk Çocuğu, XLV, Haziran 1930: 2). Merkezden sağlanan desteğin dışında cemiyetin şubelerinin kendilerine gelir sağlayabilmek ve halkın desteğini almak adına balo, piyango ve spor faaliyetleri gibi etkinlikler düzenleyebilmelerine izin vermişlerdir. Bu kapsamda Sinop şehri ve kazalarındaki Himaye-i Etfâl kurumu çocuk müsamereleri, kırsal sahada ve deniz ortamında gezintiler tertip edilmiştir (Sinop, 7 Kanun-i Sani (Ocak) 1932: 1).

1931 yılının son cumartesi günü olan 31 Aralık akşamında saat 2000 de Sinop Hükûmeti Konağı'nda, vali beyin cemiyet reisi olan eşinin de desteği ile geliri Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne terk edilecek olan ve içeriğinde bir de eşya piyangosu bulunan, İstanbul'dan bir jazzband ekibinin de getirildiği balo tertip edilmiştir (Sinop, 7 Kanun-i Sani 1932: 1). Sinop

Cumhuriyet Halk Fırkasının binasının içerisinde yer alan Himaye-i Etfâl Merkezi'nde 25 Mart 1932 tarihinde vali beyin başkanlığında her yıl olduğu gibi yine bir merkez idare kurulunun üye seçimi yapılmıştır. Yönetim kurulu başkanlığına Şeref Azmi seçilirken, Memleket Hastanesi Sertabibi Semih Arif ikinci başkanlığa, Eczacı Macit muhasipliğe, Paşmafzade Mahmut Hüdayi veznedarlığa, Muallim Dilaver Bey de kâtipliğe getirilmiştir. Muallim Meliha, Dahiliye Mütihassısı Yakup Asım, Mektupçu Cemal, Daimî Encümen Başkanlığı Şevket, orta mektep muallimlerinden Haşim Nezihi'ye cemiyet içerisinde farklı görevler vermişlerdir (Sinop, 31 Mart 1932: 1; BCA. 490.1.0.0. 595.56.6.1.3. Ek Dosya: 3. Büro).

Himaye-i Etfâl Cemiyeti Sinop şubesi, 14-19 Nisan 1932 tarihleri arasında Kurban Bayramı münasebetiyle her mahalleden seçilmiş beş çocuğa (toplamda otuz) bayramlık elbise, ayakkabı ve şapka takdim etmiştir (Sinop, 14 Nisan 1932: 1). Bundan bir hafta sonra yine Sinop Hükûmeti Caddesi üzerinde 23 Nisan 1932 tarihinde dönemin Hükûmetinin izniyle Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti Merkez idaresinin girişimleri ile 23 Nisan 1932 yılı cumartesi günü Hükûmeti Caddesi üzerinde bir piyango büfesini 2 bin biletle halkın hizmetine sunmuştur (Sinop, 28 Nisan 1932, s.1). 28 Nisan 1932 tarihinde perşembe günü saat 2000 de CHF binası salonunda “Çocuk Haftası” na binaen Merkez Mektebi talebeleri tarafından velilerine zengin programlı müsamere sunulmuştur (Sinop, 5 Mayıs 1932: 2.). Aynı yıl içerisinde Ekim ayına gelindiğinde ise vali beyin eşinin de katılımıyla Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti yararına bir piyango düzenlenmiş ve cemiyete 700 liraya yakın bir ek gelir temin edilmiştir (Sinop, 17 İkinci Teşrin 1932: 1).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin yaşanan savaşlar, toplumun yapısında meydana gelen değişimlerle birlikte kimlik ya da etkinlik olarak pek yeri olmayan kadınların ve dahi çocukların süreç içerisinde kıtlık, salgın hastalık ve iktisadi sıkıntılar ve yetersizlikler sebebiyle daha görünür duruma gelmelerine, hayır ve muavenet işlerinde onlara karşı farkındalıkların artmasına, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru sivil bir inisiyatif olarak altmış altı maddelik nizamnameyle Himaye-i Etfâl adlı cemiyetin çalışmalarını güçlendirmiştir. İstanbul'da faaliyetlerini yürüten mezkûr cemiyet, devletin savaşı kaybetmesiyle ortaya çıkan işgal durumu karşısında söz edilen şehirdeki etkisini kaybetmeye başlayınca, Ankara'da şehit ve kimsesiz çocukların himayesi için benzer maksatla benzer bir örgütün teşekkülüne karar verilmiştir.

İstanbul'daki Himaye-i Etfâl Cemiyeti bir süre Ankara'daki cemiyetten merkez olarak kabul edilmeyi beklese de beklentileri karşılığını bulmamış, Ankara'daki Cemiyet 1923 yılında

yaptığı bir toplantı sonrasında hazırladığı umumi rapor ve bilanço ile “müdafaaname” sini oluşturmuş ve altı yıl devam eden sıkıntılı süreci toparlayarak kimsesizlere barınma, beslenme, giyinme, hijyen, bakılma, eğitim gibi pek çok imkânı sağlamak adına Anadolu’da girişimlerine başlamıştır.

Cemiyet, 1921 yılından itibaren merkez Ankara’dan başlayarak, Sinop şube de dahil ilk yıllarından itibaren evlad-ı şühedanın sayısının on binlerle ifade edildiği ortamlarda cephe gerisinden ve hatta cepheden Ankara’ya kimsesiz çocukların nakledilmesiyle vazifesine başlamış, bakıma ve yardıma muhtaç bu çocukları yaş, tahsil, kabiliyet ve sıhhat durumlarına göre kategorize etmek suretiyle sanat, ticaret, askeri ve ziraat okullarına ya da yatılı okullara göndermek suretiyle eğitim süreçlerini devam ettirmenin haricinde bazılarını da çırak olarak yetişmesini sağlamak adına Darü’l-eytamlarda istihdam etmiştir.

Sinop ve ilçeleri Himâye-i Etfâl Cemiyeti şubelerinin idare heyetleri temelde sıhhiye görevlileri, jandarma kumandanları, belediye reisleri (belediye reisinin eşi), maarif müdürleri, başmuallimler, muhasebeciler, tapu memuru, adliye görevlileri, tüccarlar ve eşraftan oluştuğu görülmüştür. Cemiyetin insanlara hizmet noktasında zaman zaman fiziki imkanlarının yetersiz kaldığı durumlarda belediyenin ya da CHF’nin fiziki ortamlarından da istifade edildiği tespit edilmiştir. Sinop ili çevresindeki kazalara baktığımızda Boyabat, Ayancık ve Gerze’nin aktif şubelerinden olduğunu tespit edilmiştir. Fakat şubeler arasında toplanan aynî ve nakdî yardımlar açısından değerlendirildiğinde Boyabat’ın bir nebze daha önde olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti başta merkez olmak üzere özelde Sinop, genelde tüm şubelerinde, muhtaç, kimsesiz, yetim ve öksüz çocukları sahiplenmek ve devletin şefkati ile kucaklamak için maddi, manevi, sıhhi, sosyo-kültürel imkânlarını seferber etmiştir. Sinop Himaye-i Etfâl’in de özellikle başta nakdî sonrasında aynî yardımların kapsamı ayakkabı, yeni doğan kundak takımı, elbise, kitap, kırtasiye, sair okul malzemesi, sıcak yemek, süt gibi oldukça geniş olmuştur. Ayrıca şehirde özel günlerdeki rozet satışları, müsamereler, kermesler ve açılan piyango bayileri ile Himaye-i Etfâl şubesine gelir sağlamayı da başarmışlardır. Bu noktada cemiyetin şubelerinde ise merkezdekinin benzeri etkinlikler imkânlar dahilinde yapılmaya gayret edilmiştir. Cemiyetin Sinop şubesi de dahil olmak üzere ülkenin pek çok yerinde sağlık ve eğitim hizmetleri sunulmuştur.

Bunlar arasında diş bakımı, doğumhane hizmetleri, dispanserlerdeki rutin hasta bakımları, ana baba adaylarına doğum hizmeti, ardından bebek bakımı, bebeğin beslenmesi ve büyütülmesine yönelik pratik bilgiler, doğum öncesi, sırası ve sonrası hijyen koşullarının

sağlanmasına yönelik verilen hizmetler en dikkat çekenleridir. Ayrıca sağlık hizmetleri alanında çocuk banyo ile havuzlarının kullanılması, seyyar hasta bakımı gibi uygulamalar, kurumun efektif yönünü güçlendiren faaliyet sahaları olmuştur. Söz konusu bu hizmetlerin sağlıklı ve doğru verilmesinin temini maksadıyla yurtiçi ve dışından telif eserlerin getirilmesi, tercüme ettirilmesi ve devamında ilgili kişilere ulaştırılması, mezkûr konulara ilişkin broşür, poster ve dergilerin bastırılması hizmetlerin devamlılığının sağlanması hususunda cemiyete önemli katkı da sunmuştur. Sinop azetesi aracılığıyla çocukların himayesinin önemi başta olmak üzere cemiyete yönelik eleştiri, nizamname ve açık mektuplar da yayımlanmıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmadan önce başlayan ve savaş dahil bütün olağanüstü dönemlerde tüm şubeleri ile görevini layıkıyla kesintisiz devam ettiren, fakir, kimsesiz muavenete muhtaç çocukların ve gerekli görüldüğü hallerde annelerinin de korunmasının sorumluluğunu üstlenen Himaye-i Etfâl Cemiyeti, görevlerini eksiksiz yerine getirebilmek adına sadece devletin gücünü değil, Anadolu halkının da desteğini almıştır. Toplumların karşı karşıya kaldığı siyasi, sosyal ya da iktisadi sorunlardan öncelikle çocuklar etkilenmektedir. Türk toplumunda aile ve onun en değerli parçası olan çocuklar her zaman öncelikli olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde çocuklara ve devamında düşkünlere sunulan sağlık, barınma, sosyal hizmetler savaş yılları müddetince de devam etmiş fakat yeterli olmamıştır. Sonuçta iktidarı elinde tutan İttihat Terakki Fırkası 14 Aralık 1909 tarihinde “Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi” ni kurarak devletin sosyal açığını kapatmayı amaçlamıştır.

XX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile başlayan savaşlar döneminin son halkası Birinci Dünya Savaşı ile bitmişse de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu da bir savaş vasıtası ile olmuştur. Onlarca yıl süren savaşların topluma en önemli getirisi nesillerin ebeveynsiz kalmasıdır. Bu sebeple savaş toplumlarında şehit, gazi ve yetim çocuklarının sayısı da oldukça artmıştır. Türk Milleti yetiştirmiş kaliteli nüfusun önemli bir kesimini kaybetmiştir. Yetişkin nüfusundan arta kalanlar ise çocuklar ve kadınlardır ki devlete milletin emanetidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sosyal hizmet kurumu olan Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Sinop Şubesi teşkilatlanmasını çoğu Anadolu şehriyle birlikte tamamlamıştır.

Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Ayancık, Gerze Yeni Cuma (Dikmen) şubeleri Sinop merkez ile hemen hemen aynı zaman diliminde faaliyete geçmiştir. Sinop gazetesi konuyla alakalı olarak ayrıntılı bilginin alınabileceği kaynaklardan sadece birisidir. Bununla birlikte Himaye-i Etfâl

Cemiyetine idare heyetleri genellikle sıhhiye görevlileri olmak üzere jandarma kumandanı, belediye reisi, maarif müdürü, tapu memuru, adliye görevlileri, tüccar ve eşraftan yoğun destek alınmıştır. Cemiyetin kuruluşundan başlamak üzere en fazla destek olanlar mülkî ve askeri erkândır. Sinop'ta iktisadi, sosyal anlamda fakir, sağlıksız ve kimsesiz çocukların barınması, gerekli eğitimi alabilmeleri adına Sinoplular önemli çaba sarf etmişlerdir. Burada Sinop valisi Nizamettin (Atakur) Bey'in katkısı oldukça kıymetlidir. Vali beyefendinin yanı sıra eşi hanımefendi ve Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekaleti Müdürlüğünden Dr. Selahaddin, Hastane Sertabibi Dr. Şerafeddin, Tahfizhane tabibi Dr. Raif, Diş Hekimi Hakkı Bey, Orta Mektep Müdürü Bakî Hafız Bey, Ali Nazifi Efendi, Muallimlerinden Murad, Nabi, Kısmi İptidai Baş Muallimi Seyyid, Orta Mektep Muallimlerinden İdris Galip, Mehmed İhsan gibi isimler ilk aşama da önemli destekler sağlamışlardır.

Savaştan çıkan bir milletin sahibi olduğu imkanlar açısından değerlendirildiğinde Sinop'ta Anadolu'nun diğer Himaye-i Etfâl Cemiyetlerinde de olduğu gibi yaşanan maddi imkânsızlıklar cemiyetin merkezi için farklı bir binanın temin edilememesine sebep olmuştur. Bunun için Cumhuriyet Halk Fırkası binası içerisinde ayrı bir alan cemiyete tahsis edilmiştir. Ayrıca Sinop Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin ana gelir kaynaklarına bakıldığında halktan, esnaftan gönüllü olarak toplanan bağışların dışında, üyelere toplanan aidatlar, özel günler, haftalar ve bayramlarda basılan satış pulları, yine özel zamanlara mahsus piyango ile tertiplenen balolarda satılan biletler, Kurban Bayramı sonrası toplanan derilerden elde edilen gelirler cemiyetin hizmetlerinin devamlılığı noktasında önemli yer tutmuştur.

1921-1932 yılları arasında Himâye-i Etfâl Cemiyeti Sinop Şubesinde anne ve çocuk sağlığı çerçevesinde halk sağlığı faaliyetleri de yürütülmüştür. Bu maksatla cemiyet 1921 yılından itibaren Sinop merkezde edindiği muayenehaneler vasıtasıyla yüzlerce çocuğun hatta yardıma muhtaç annelerin bedelsiz tedavi edilmesi, ilaçlarının temin edilmesi de sağlanmıştır. Sinop'ta diğer pek çok Himaye-i Etfâl Cemiyetinde olmayan “evde doktor” hizmeti de verilmiştir. Cemiyet vasıtasıyla yetimlere, şehit ve yardıma muhtaç çocuklara yüzlerce elbise, ayakkabı, çorap, çamaşır, mintan, fanila, palto, entari, kalpak, kundak takımları, mendil, yelek, pantolon temin etmiştir.

Cumhuriyetin ilk on yılına gelirken Himaye-i Etfâl Cemiyet'nin faaliyetleri daha sistemli bir vaziyet almış, devletin ve halkın temin gücü yükselmiş ve dolayısıyla yapılan desteklerin, edilen yardımların sayısı ve kalitesinde artışlar yaşanmıştır.

Kaynakça

- BOA, A.MKT.MVL, 49.13.1-2.
BOA, MB. İ, 150.80.1.
BOA, HH. İ, 206.47.1.
BOA, İ. DUİT, 116.32.1.
BOA, MF. İBT, 289.13.1-4.
BOA, DH.İ. UM, 89/1.
BOA, DH.EUM.THR, 105.37.1-2.
BOA, DH.EUM.KADL, 4.18.1-12.
BOA, ŞD., 43.14.1-21.
BOA.BEO.4244.318252.1-3.
BOA, BEO.4246.318376.1-9.
BOA.MF.EYT. 10.120, ek-10-13.
BOA.DH. İUM.EK 25.92.1-11, ek-5-7.
BOA, Y.PRK.HH, 31.20.1-2.
BCA.30.10.0.178.233.17.3-4. ek: 203.
BCA.30.10.0.0.195.336.1.2-5 Dosya ek: 232.
BCA.30.18.1.1.4.39.3.1-2 ek-203-2.
BCA. 30.18.1.1.6.39.2.2.
BCA.30.18.1.1.21.69.3.3 Dosya ek-71-300;
BCA. 30.18.1.2.54.7.1.
BCA. 51.0.0.0.2.6.20.1.
BCA.180.9.0.0.103.502.11.2-4.
BCA.180.9.0.0.103.503.10.2-3.
BCA. 190.9.0.0.6.38.3.2-14.
BCA. 490.1.0.0.1.3.4.1.
BCA. 490.1.0.0. 595.56.6.1-3. Ek Dosya: 3. Büro,
Sürelî Yayınlar
Cumhuriyet
Gürbüz Türk Çocuğu,
Hakimiyet-i Milliye
İkdam,
Sabah,

Sinop,

Tevhid-i Efkâr,

Basılı Eserler

Acar H., (2005). Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981), Ankara: Fişek Enstitüsü
Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları.

Akalın B. Ö., (1925). 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte’de İnikad Eden Çocuk Kongresi,
İstanbul: Matbaai Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Albayrak H., (1988). “Himâye-i Etfâl Cemiyeti”, Tarih ve Toplum, İstanbul: 9/ 52, 32-33.

Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337.

As İzzettin, (2020). Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam, İstanbul: İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cemiyet-i İslamiye Salnamesi, 1332.

Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye Cemiyetinin Vezaifine Müsmir Nizamnamedir, 1332.

Çanlı M., (2002). “Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)”. Türkler. C.14, Ankara: Yeni
Türkiye Yayınları, 93.

Düstur, (1927). Tertib-i Sani, Cild: 12, 16 Mart 1336- 4 Teşrinisani 1338, Kararname No:
224, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Düstur, (1289). 1. Tertip, Cilt: 1, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, (1339). “Rapor ve Bilanço”, İstanbul; Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Hilal-i Ahmer Mecmuası, (1924). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, 4/41, 180-
208.

Kanbur, E., (2012). Sinop’tan Haberler, Şimal Ajans.

Karabekir, K., (2021). Çocuk Davamız, Truva Yayınları.

Karadoğan U. C., (2022). “XX. Yüzyılda Anadolu Topraklarında Yetişen İlk Üç Önemli Tıp
Kadını”, II. International Conference On The Studies Of Ottoman Empire in Three
Continents, Proceeding Books.

Kıranlar S. (2013). Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri, Ankara: Türk
Tarih Kurumu.

Namal Yücel, (2021). “Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi (1924-1930)”
Karadeniz Araştırmaları. XVIII/72, 938-939.

Oktay C., (1999). Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923), İstanbul: Şule Yayınları.

Özçelik, M. (2011). “23 Nisan Çocuk Bayramı’nın Ortaya Çıkışı ve 1922-1929 Yılları
Arasında 23 Nisan Kutlamaları”, Gazi Akademik Bakış, 5/9, 268-269.

Resmî Gazete, “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu”, Sayı: 18059, Kanun No: 2828, 24.5.1983.

Sarıkaya, M. (2007). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 34, 321, 328

Sarıkaya, M. (2009). “Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Çocuk Haftası, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 25/75, 467-470.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, (1937). Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu İstanbul Merkezi 1935–1936 Yılı Kongresinde Okunan Umumi Rapor Merkez ve Kolları Bir Yıllık İcraatı, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti, (1927). İstanbul Heyet-i Merkeziyesi Salnamesi, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, (1928). Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesinin 1927 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor ve 1928 Bütçesi Ve Esbab-I Mucibe, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Turizm ve Çevre İlişkisi Kapsamında Konaklama İşletmelerinin Açılması ve İşletilmesine Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Legal Regulations for the Opening and Operation of Accommodation Businesses within the Scope of Tourism and Environment Relationship

doi: 10.58646/bengi.1426815

Geliş/Received: 27 Ocak 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Muhammet Nimet ÇAVUŞ*

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de turizme konu olan doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak adına turistik tesislerden konaklama tesislerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini literatür çerçevesinde ortaya koymak ve bu olumsuz etkileri en aza indirmek ve/veya ortadan kaldırmak için bu alandaki hukuki düzenlemeleri incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışmada öncelikle ilgili literatür taranmış, Çevre Kanunu, ilgili yönetmelikler, Türkiye’nin taraf olduğu “Uluslararası Sözleşmeler” ve “Avrupa Birliği Direktifleri” incelenmiştir.

Günümüzde turizm sektörü hızla büyümeye devam eden bir sektördür. Ancak bu büyüme, çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. Konaklama işletmelerinin inşaat ve inşaat sonrası süreçte gürültü, hava, su, toprak kirliliği, katı ve sıvı atıklar gibi birçok çevre sorununun ortaya çıkması muhtemeldir. Bu sorunların en aza indirilmesi ve bu kaynakların korunması hususunda en etkili yollardan biri, devletin getirdiği hukuki yaptırımlardır.

Araştırma sonucunda çevresel sorunları en aza indirmek için turizm sektöründe konaklama tesislerinin kurulmasından işletilmesine kadar her süreçte “Çevre Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu, Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik, Çevre Etki

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Öğr.Gör.Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, e-posta: mncavus@adu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7973-213X.

Atıf/Citation: Çavuş, M.N. (2024). Turizm ve Çevre İlişkisi Kapsamında Konaklama İşletmelerinin Açılması ve İşletilmesine Yönelik Hukuki Düzenlemeler. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 112-127.

Değerlendirmesi Yönetmeliği”, Türkiye’nin taraf olduğu “Uluslararası Sözleşmeler, Avrupa Birliği Direktifleri” gibi hukuki düzenlemelerin güncel hallerinin dikkate alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda turistik faaliyetlerin gerçekleştirildiği destinasyonlarda gerek istihdam yaratma gerek bölgeyi tanıtmaya yoluyla yerel ekonomi canlandırılmaya çalışılırken, doğal kaynakları ve doğanın korunma çabalarını finanse etmek için bütçe sağlanmalıdır. Konaklama işletmelerinde sıvı atık yönetimi ve katı atık yönetimi hususunda yönetmeliklere ve düzenlemelere uyulmalı ve ilgili denetimler gerçekleştirilmelidir. Bununla birlikte konaklama işletmelerinin bulunduğu bölgenin doğal hayatına uyum sağlaması hususunda hassasiyet gösterilmesi, çevresel kaynakların ve kültürel mirasın korunmasını sağlayacak bir arazi kullanım planlamasının yapılması oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Konaklama işletmeleri, Çevresel sorunlar, Hukuki düzenlemeler.

Abstract

In this study, in order to ensure the sustainability of natural resources subject to tourism in Turkey, it is aimed to reveal the negative effects of accommodation facilities on the environment within the framework of the literature and to examine the legal regulations in this field in order to minimize and/or eliminate these negative effects. Within the scope of this purpose, firstly, the relevant literature was reviewed and the Environmental Law, related regulations, International Conventions to which Turkey is a party and European Union Directives were examined.

Today, the tourism sector is a sector that continues to grow rapidly. However, this growth has also brought environmental problems. Many environmental problems such as noise, air, water, soil pollution, solid and liquid wastes are likely to occur in the construction and post-construction process of accommodation establishments. One of the most effective ways to minimize these problems and protect these resources is the legal sanctions imposed by the state.

As a result of the research, it was emphasized that in order to minimize environmental problems, the current versions of legal regulations such as the Environmental Law, Tourism Incentive Law, Regulation on the Qualifications of Tourism Facilities, Environmental Impact Assessment Regulation, International Conventions to which Turkey is a party, and European Union Directives should be taken into consideration in every process from the establishment to the operation of accommodation facilities in the tourism sector. In this context, while trying to revitalize the local economy by creating employment and promoting the region in destinations where touristic activities are carried out, a budget should be provided to finance natural resources and nature conservation efforts. Regulations and regulations on liquid waste management and solid waste management in accommodation establishments should be complied with and relevant audits should be carried out. In addition, it is very important to be sensitive to the adaptation of accommodation establishments to the natural life of the region where they are located and to make a land use planning that will ensure the protection of environmental resources and cultural heritage.

Keywords: Tourism, Accommodation establishments, Environmental problems, Legal regulations.

Giriş

Sanayi Devrimiyle birlikte başlayan ve günümüze değin devam eden ekonomik süreçte toplumların nüfusu, üretim ve tüketim düzeyleri artış göstermiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte üretim kapasitesi artmış ve bu da tüketimde artışa neden olmuştur. Bunun yanı sıra nüfusun giderek artması da tüketim üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Artan bu tüketim ihtiyacı, doğal kaynakların daha fazla kullanılmasını ve bu kaynakların hızla tükenmesine neden olmuştur. Artan tüketim eğilimi, doğal kaynakların hızla tükenmesine ve ekosistemin dengesinin bozulmasında etkili olmuştur. Özellikle çevreye zarar veren üretim tekniklerinin kullanılması ve atık yönetiminin yetersizliği, doğal kaynakların hızla tükenmesine, canlı türlerinin yok olmasına, küresel ısınma, iklim değişikliği, su kirliliği, hava kirliliği, ormansızlaşma gibi tüm dünyayı etkileyen çevresel sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. (Hacıoğlu-Deniz, 2009).

Günümüzde turizm sektörü hızla büyümeye devam eden bir sektördür. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre; 1950’li yıllarda 25 milyon kişi olan uluslararası turist sayısı, 1980 yılında 278 milyona, 1995 yılında 527 milyona (UNWTO, 2000) ve 2022 yılında 963 milyon kişiye ulaşmıştır (UNWTO, 2023). Ancak bu büyüme, çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın amacı Türkiye’de turizme konu olan doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak adına turistik konaklama tesislerin çevreye verdikleri zararları literatür çerçevesinde ortaya koymak ve bu zararları en aza indirmek ve/veya ortadan kaldırmak için bu alandaki hukuki düzenlemeleri incelemektedir.

1. Turizmin Çevre Üzerindeki Etkileri

Çevrenin pek çok özelliği turistleri çekmektedir. Turizmin gelişmesi ve bir alanın turistik kullanımı, çevrenin özellikleri ile yakından ilişkilidir. Turizmin çevre üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileri de olabilmektedir. Turizm faaliyetleri çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durum turizmin sürdürülebilirliği üzerinde de bir tehdit oluşturmaktadır.

UNWTO, 1980 yılında dünya turizmine ilişkin Manila Bildirgesi’ni yayınlamıştır. bu bildirmede turizmin yeni bir uluslararası ekonomik düzenin kurulmasına, dünya barışı ve güvenliğinin sağlanmasına, yaşam kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunabileceği belirtilmiştir (UNWTO, 1980). 1992 Rio Dünya Zirvesi’nde, o zamanki Dünya Turizm

Örgütü Genel Sekreteri Savignac, sürdürülebilir turizmle ilgili üç öneri sunmuştur (Hashimoto, 2021):

1. Seyahat çevre bilincini teşvik eder
2. İyi yönetilen turizm çevrenin iyi bir dostudur;
3. Başarılı bir turizm endüstrisinin yüksek kaliteli bir çevreye ihtiyacı vardır

Bu öneriler, Manila Deklarasyonu'nda vurgulanan sürdürülebilir turizm gelişiminden daha çok daha doğal çevreye odaklanmıştır. 1992 Rio Dünya Zirvesi'nden elde edilen Gündem 21'e dayanarak, UNWTO ve Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), sürdürülebilir turizm gelişimi için şu 12 kılavuz ilkeyi önermiştir (WTO, 1997):

- *“Seyahat ve turizm, insanların doğayla uyum içinde, sağlıklı ve üretken bir yaşam sürmesine yardımcı olur.*
- *Turizm, dünyanın korunmasına, ekosisteminin korunmasına ve restorasyonuna katkıda bulunmalıdır.*
- *Seyahat ve turizm sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarına dayanmalıdır.*
- *Milletler, seyahat ve turizm hizmetleri alanında uluslararası ticaretin sürdürülebilir bir temelde gerçekleşebileceği açık bir ekonomik sistemi teşvik etmek için işbirliği yapmalıdır.*
- *Turizm hizmetleri ticaretinde korumacılık durdurulmalı veya tersine çevrilmelidir.*
- *Turizm, barış, kalkınma ve çevrenin korunması birbirine bağlıdır.*
- *Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için çevrenin korunması, turizmin gelişme sürecinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.*
- *Turizmin geliştirilmesi konuları ilgili vatandaşların katılımıyla ele alınmalı ve planlama kararları yerel düzeyde kabul edilmelidir.*
- *Milletler, turistleri veya turistik bölgeleri etkileyebilecek doğal afetler konusunda birbirlerini uyaracaklardır.*
- *Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için kadınların tam katılımı gerekli olduğundan seyahat ve turizmin kadınlara yönelik istihdam yaratma kapasitesinden yararlanılmalı.*
- *Turizm gelişimi, yerli halkların kimliğini, kültürünü ve çıkarlarını tanımalı ve desteklemelidir.*
- *Çevreyi koruyan uluslararası yasalara dünya çapındaki seyahat ve turizm endüstrisi saygı göstermelidir.” (WTO, 1997).*

1990'ların başında, temel kaygılar doğal çevrenin bozulması ve doğal kaynakların sömürülmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Zamanın önceliklerini yansıtan bu 12 kılavuz ilke, çevresel kaygılardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Destinasyonlardaki sosyal çevre ve sosyo-kültürel kaynaklar sadece bir çekim unsuru olarak dikkate alınmıştır. Sektör, 1990'lı yıllarda "Green Globe" gibi ilk çevre sertifikasyon programlarını bünyesine katmaya başlamıştır. Turizm endüstrisinin yeşilleştirilmesinin yanı sıra turistlerin daha sorumlu davranmalarına yönelik davranış kuralları da pek çok farklı formatta önerilmişti ancak bu davranış kurallarının temel amacı turistlere ve personele daha fazla çevre bilinci kazandırmak, kaynak girdisini azaltmak, daha etkin atık yönetimi oluşturmak ve atık yönetimini daha verimli hale getirmek olmuştur (Goodall, 1995).

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) rehberinde turizm projelerinden kaynaklanan çevresel etkiler inşaat aşaması ve inşaat sonrası olası çevresel etkiler şeklinde iki başlıkta ele alınmıştır. Bu etkiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Turizm Projelerinden Kaynaklanan Olası Çevresel Etkiler

İnşaat Aşamasında Muhtemel Olumsuz Çevresel Etkiler	İnşaat Aşamasından Sonra Muhtemel Olumsuz Çevresel Etkiler
Hafriyat atıkları	Evsel nitelikli atıksu
Katı atıklar	Katı atıklar
Evsel nitelikli atıksu oluşumu	Bitkisel atık yağlar
Gürültü	Tıbbi atıklar
Hava kirliliği	Hava kirliliği
Atık yağlar	Tehlikeli atıklar
Tehlikeli atıklar	Tehlikesiz Atıklar
Tehlikesiz atıklar	Su kaynaklarının kirlenmesi

Kaynak: (ÇŞB, 2014)

Bir turistik tesisin çevresel etkisini azaltmanın ilk adımı uygun bir yer seçmektir. Üst ve alt ölçekli planlamalarda hassas alanlar; okullar, hastaneler vb. alanlardır. Bu hassas alanlardan yeterince uzakta kurulan tesisler daha küçük çapta çevresel etkilere neden olabileceği muhtemeldir. İnşaat işi çoğu zaman çevreyi korumaktan ziyade bir projeyi tamamlamayı amaçlayan bir iştir. Bu nedenle gerekli önlemlerin alınmaması durumunda çevre üzerinde önemli etkiler meydana gelebilmektedir (Akış, 1999).

Kazı ve tesviye projeleri toprağı yağmura, rüzgâra ve diğer etkilere maruz bırakmaktadır. Yüzeyde bulunan yağmur suyunun fazla olması erozyonu artırmaktadır. İnşaat

için kullanılan makine ve malzemeler toprağın sıkışmasına ve geçirgenliğinin azalmasına neden olarak toprağın yapısını zarara uğratar. İnşaat alanındaki bitki örtüsü inşaat sırasında zarar görebilmektedir. İnşaat faaliyeti sonucunda mevcut yollar ve varış noktalarında trafik akışı artarak ilave servis yollarına ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu durum da gürültü ve hava kirliliğinde artış yaşanmasına neden olabilmektedir. Bununla birlikte inşaat sırasında kullanılan araçlar, makineler ve inşaat faaliyetleri de gürültü ve hava kirliliğine neden olabilmektedir (Tabak, 2017). İnşaat aşamasında özellikle proje alanının yerleşim yerlerine yakın olması durumunda olumsuz görsel etkiler kaçınılmazdır. Bu etkiler insanları ve yerel yaban hayatını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Öge, 2007).

İnşaat amacıyla kurulan inşaat sahaları katı atık ve atık su üretmektedir. Mevcut bir kanalizasyon sistemi varsa atık suların bu sisteme bağlanması, aksi halde atık suların alıcı ortama aktarılmadan önce kurallara uygun bir biçimde arıtılması gerekmektedir (TBB, 2011). İnşaat sahasındaki katı atıklar türlerin göre sınıflandırılarak belirli aralıklarla şantiyede geçici olarak depolanmalı ve belediyeye veya lisanslı atık arıtma/depolama tesisine teslim edilmelidir. İnşaat sırasında artan istihdam olanakları ve ticaret, yerel ekonomiye olumlu katkı sağlayacaktır. Ancak işçilerin şehir dışından gelmesi nedeniyle yerel sosyal ve kültürel değerler değişebilmektedir (Avcı, 2020).

Konaklama tesislerinin işletme aşamasında tesiste konaklayan personel ve ziyaretçilerden ve tesis içerisindeki havuzların temizliğinden atık su oluşmaktadır. Tesis içerisinde bulunan oda, restoran, mutfak gibi bölümlerde katı ve sıvı atıklar, ambalaj atıkları oluşmaktadır. Bunların yanı sıra konaklama işletmelerinde bulunan klinik, revir gibi bölümlerde detıbbi atıklar oluşmaktadır. Hava kirliliği, turistik tesislerin işletilmesi sırasında otoparklardan kaynaklanan ısınma emisyonları ve araç emisyonlarından kaynaklanmaktadır. Proje işletme aşamasında kullanılan plastik, tel, metal, kablo vb. ambalaj dışı tehlikesiz atık üretebilmektedir. Yabani otları öldürmek için herbisitlerin kullanılması ve çim alanlarının aynı standardını korumak için düzenli gübreleme nedeniyle su kaynakları da kirlenebilmektedir (Seyhan ve Yılmaz, 2010; Güneş, 2011, Kızılırmak, 2011; GhulamRabbany, vd., 2013; Korkmaz ve Atay, 2017; Solmaz, 2019).

2. Türkiye’de Konaklama İşletmelerinin Açılması ve İşletilmesiyle İlgili Çevre Hususundaki Hukuki Düzenlemeler

Türkiye’nin “turizm potansiyeli kültürel, doğal ve tarihi zenginliklerine” göre değerlendirilmektedir. Turizmin gelişmesiyle beraber çeşitli bölgelerin kültürü ve doğal güzellikleri korunmaya alınmaktadır. Ancak turizmin son yıllardaki hızlı gelişimi, bu mirasın

kullanımı sırasında doğal kaynaklara zarar verebilecek uygulamaları da ön plana çıkarmıştır. Turizmin gelişmesi doğal kaynakların varlığına ve çevresel dokunun çekiciliğine bağlı olduğu için bu kaynakların korunması turizmin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır (Ünalın, 1995; Gündüz, 2004).

Türkiye’de ilk olarak çevre sektörü V. Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan (1985-1989) itibaren kalkınma planlarının bir parçası olarak ulusal programlara dahil edilmiştir. XI. Kalkınma Planı’nda (2019-2023) “Yaşanabilir Şehirler ve Sürdürülebilir Çevre” teması altında çevrenin korunması, kentsel ve kırsal alanlarda yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik hedef ve politikalara yer verilmiştir. XI. Kalkınma Planı’nda çevre koruma ve kirlilik önleme konusunun pek çok sektörle bütünleştirildiği görülmektedir (Özçelik ve Barut, 2017). Bu sektörlerden biri de turizm sektörüdür.

Turizmde sürdürülebilirliğin sağlanması için çevre politikaları ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda 1993 yılında Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından sürdürülebilir turizm çerçevesinde çevrenin korunması, çevre bilinci ve duyarlılığının artırılması ve geliştirilmesi, turistik tesislerin çevreye yönelik olumlu katkılarının teşvik edilmesi amacıyla “Turizmde Çevreye Duyarlılık Kampanyası” başlatılmıştır. Turizm belgesi olan konaklama işletmelerine “AB Eco-label (Eko-Etiket) standartları” ile uluslararası düzeyde kabul görmüş standartlar dikkate alınarak çevreye duyarlı faaliyet göstermeleri sonucunda, 22/09/2008 tarih ve 27005 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Verilmesine Dair 2008/3 nolu Tebliğ” ile çevreye karşı duyarlı konaklama işletmesi belgesi vermeye başlanmıştır. Turizmde yaşanan gelişmelere de bağlı olarak gerekli düzenlemelerle bu Tebliğ, 19/06/2017 tarih ve 30101 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Verilmesine Dair Tebliğ” uygulanmaya başlanmıştır (ÇED-İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, 2020).

Türkiye’de konaklama tesislerine verilen “Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi” belgesi 12/3/1982 tarihli ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu’nun 37. maddesinin A bendinin 2 nolu alt bendi kapsamında hazırlanan “Turizm Tesislerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik”te şöyle tanımlanmıştır:

“Çevreye duyarlı konaklama tesisi belgesi: Kısmi turizm işletmesi belgeli veya turizm işletmesi belgeli konaklama tesislerinin; sürdürülebilir turizm

kapsamında, çevrenin korunması, çevre bilincinin artırılması, çevreye olan olumlu katkılarının teşvik edilmesi ve özendirilmesi, çevreye duyarlılık yönünde yaptığı çalışmaların değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışma ve değerlendirme sonucunda düzenlenen belge.”

Aynı yönetmeliğin 17. Maddesinin 4. bendinde turizm tesislerinde çevre korunmasına yönelik önlemler şu şekilde belirtilmiştir:

“(4) Sürdürülebilir turizm kapsamında turizm tesislerinde, çevrenin korunması ve çevreye olan olumsuz etkilerin ortadan kaldırılmasına yönelik gerekli önlemler alınır. Turizm tesisleri; doğal varlıklar, biyolojik çeşitlilik, sosyal, kültürel ve tarihi değerler ile yöresel değerlerin koruma ve kullanma dengeleri ile kaynakların sürdürülebilirliği gözetilerek işletilir. Atık oluşumunun önlenmesi, önlemenin mümkün olmaması durumunda atığın en aza indirilmesi sağlanır ve çevreye zarar vermesini önleyecek gerekli önlemler alınır. Atık sular ilgili mevzuatta belirtilen standartlara uygun olarak arıtılmadan hiçbir şekilde açığa, akarsulara, göllere veya denize akıtılamaz. Atıklar; akarsular, göller, denizler ve benzeri ortamlar ile çevrenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olacak yerlere bırakılamaz. Atıkların, toplanmasına kadar geçecek süre içinde koku, pislik ve haşarat yapmayacak biçimde muhafazası veya sağlıklı yöntemlerle bertarafı için gerekli önlemler alınır; geri dönüşümünün sağlanması amacıyla kağıt-karton, cam, metal, plastik, organik, pil, elektronik atıklar, tıbbi atık, bitkisel veya mekanik yağlar ile diğer geri kazanılabilir atık türlerine göre ayrıştırılır. Müşteri konforu ve hijyen kuralları gözetilerek, kaynakların verimli kullanılmasının sağlanması amacıyla su, enerji ve kimyasal madde tüketiminin asgari düzeyde tutulmasına yönelik önlemler alınır ve sistemler kullanılır. Bu konularda personele gerekli eğitim verilir.”

Bununla birlikte Türkiye’de 1983 yılında Çevre Kanunu’nun 10. maddesi ile “Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED)” kavramı girmiştir (Çevre Kanunu, 2006). 07/02/1993 tarihli ve 21489 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak “ÇED Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir. ÇED yönetmeliği, süreçte yaşanan sorunlar ve Avrupa Birliği uyum sürecine bağlı olarak farklı zamanlarda güncellenmiştir. Yürürlükte olan son ÇED Yönetmeliği 29/07/2022 tarihli 31907 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır (MBS, 2022).

Türkiye’de 2006 yılında belirli sektörler için Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) rehberleri hazırlanmıştır. Bu sektörlerden biri de turizm konaklama tesisleridir. ÇED rehberi,

turizm sektöründeki projeler adına uygulanması gereken ÇED süreci hakkında bilgi vermek ve rehberlik etmek amacıyla hazırlanmış bir rehberdir. Bu rehberde ÇED yönetmeliğine bağlı olarak ÇED raporu hazırlanırken gerekli olan iş akışı sunulmaktadır. ÇED süreci boyunca, sadece Çevre Kanunu değil bununla birlikte çevre ve turizm ile ilgili birçok ulusal mevzuat da dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte konaklama işletmelerinin kuruluşundan işletilmesine kadarki süreçte etkisi olan diğer turizm alanına özgü kanun ve mevzuatlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kanun ve yönetmelikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Turistik Tesisler ile İlgili Ulusal Mevzuat

Kanunlar	Yönetmelikler
Çevre Kanunu	“Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik”
Orman Kanunu	“Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği”
Mera Kanunu	“Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği”
İş Kanunu	“Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”
Su Ürünleri Kanunu	“Atık Yönetimi Yönetmeliği”
Yeraltı Suyu Kanunu	“Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik”
Kamu Sağlığı Yasası	“Çevre Denetimi Yönetmeliği”
Milli Parklar Kanunu	“Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	“Deprem Bölgelerinde Yapılacak Binalar Hakkında Yönetmelik”
Kıyı Kanunu	“Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği”
İmar Kanunu	“İnsani Tüketim Amaçlı Sular Hakkında Yönetmelik”
Yaban Hayatının İyileştirilmesi ve Vahşi Yaşamın Korunması Kanunu	“İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği”
Belediye Kanunu	“İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik”
Büyükşehir Belediye Kanunu	“Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği”
Turizm Teşvik Kanunu	“Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik”
Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Ulusal Seferberlik Kanunu	“Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu Uygulama Yönetmeliği”

Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2017

Ulusal mevzuat dışında konaklama işletmelerinin kurulması ve işletilmesinde çevresel etkilere ilişkin Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve Avrupa Birliği Direktifleri

de dikkate alınmalıdır. Türkiye'nin taraf olduğu ilgili Uluslararası Sözleşmeler şu şekildedir (Arat, Türkeş ve Saner, 2002):

- “20/2/1984 tarih ve 18318 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (BERN Sözleşmesi)
- 12/6/1981 tarih ve 17368 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Akdeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Barcelona Sözleşmesi)
- 23/10/1988 tarih ve 19968 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Akdeniz Özel Koruma Alanlarının Korunmasına İlişkin Protokol
- AB Çevre Programı tarafından yayınlanan, 13/9/1985 tarihli Cenevre Beyannamesi dolayısıyla seçilen Akdeniz’deki 100 Kıyı Tarihi Yer
- 14/2/1983 tarih ve 17959 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Dünya Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Sözleşmesi (Dünya Mirası Sözleşmesi)
- 17/05/1994 tarih ve 21937 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (RAMSAR Sözleşmesi)
- 27/7/2003 tarih ve 25181 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (Floransa Sözleşmesi)
- Denizde Kara Kaynaklı Kirliliğin Önlenmesi Sözleşmesi (Paris Sözleşmesi)
- Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi)
- Karadeniz Deniz Ortamının Kara Kökenli Kirlenmelere Karşı Korunması (LBS) Protokolü.
- Akdeniz Eylem Planı
- Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü”

İlgili AB Direktifleri ise şu şekildedir (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2017):

- “2014/52/EU sayılı ÇED Direktifi
- 27/06/2001 tarihli ve 2001/42/EC sayılı Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifi
- 28/01/2003 tarihli 2003/4/EC sayılı Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi
- 21/05/2008 tarihli ve 2008/50/EC sayılı Hava Kalitesi Çerçeve Direktifi
- 23/10/2000 tarihli ve 2000/60/EC sayılı Su Çerçeve Direktifi

- 19/11/2008 tarihli ve 2008/98/EC sayılı Atık Çerçeve Direktifi
- 30/11/2019 tarihli ve 2009/147EC sayılı Kuş Direktifi
- 21/05/1992 tarihli ve 92/43/EEC sayılı Habitat Direktifi
- 29/05/1999 tarihli ve 99/22/EC sayılı Yabani Hayvanların Hayvanat Bahçelerinde Barındırılması Direktifi
- 24/11/2010 tarihli ve 2010/75/EC sayılı Endüstriyel Emisyonlar Direktifi”

Yukarıda da belirtilen ulusal kanun ve yönetmelikler, uluslararası sözleşmeler ve AB Direktifleri dinamik yapıdadır. Bu nedenle konaklama işletmelerinin kuruluşu ve işletilmesi sürecinde kanun ve mevzuatlara ilişkin son güncelleme ve düzenlemelerin dikkate alınması gerekmektedir.

Sonuç

Son otuz yılda sürdürülebilir turizm, küresel turizm sektöründe merkezi bir önem kazanmıştır. Günümüzde turistlerin öncelikleri değişmektedir. Bunun bir sonucu olarak konaklama işletmeleri de sürdürülebilirlik açısından kalıcı dönüşümler gerçekleştirmektedir. Gittikçe daha fazla konaklama işletmeleri temel çevre yönetmeliklerine bağlı hareket ederek kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını benimsemektedir. Literatürde ilgili çalışmalar, son yıllarda konaklama işletmeleri ve işletmenin bulunduğu bölgenin iklim ve doğa koşullarının turistlerin tatil seçimlerini doğrudan etkilediğini göstermektedir. 2000 yılından beri giderek artan “yeşil tüketici hareketi” kapsamında turistler genelinde doğa ve çevre bilincinin oluştuğuna ve iklim değişikliği hususundaki duyarlılıklarının arttığına işaret edilmektedir (TÜSİAD, 2012).

Doğal ve çevresel kaynaklar üzerindeki baskıların en aza indirilmesi ve bu kaynakların korunması hususunda en etkili yollardan biri, devletin getirdiği hukuki yaptırımlardır. Hizmet odaklı ulusal yönetimin temel amacı halkın sağlıklı ve güvenli yaşamını sağlamak ve refahını arttırmaktır. Bu hedefe ulaşmak için ülke içinde hizmet veren birçok kamu kurumu, doğal dengeyi ve ekosistemi bozmadan kalkınmanın sağlanması, ülke kaynaklarının akılcı kullanılması, kaynakların tükenmemesi ve daha doğal hale getirilmesini sağlama konusunda hizmet sunmaktadır. Bu kapsamda devletin en önemli görevlerinden biri çevresel kaynakların akıllıca kullanılması, yönetilmesi ve korunmasıdır.

Türkiye’de 1982 yılına kadar çevrenin korunmasına ilişkin doğrudan bir hukuki düzenleme çıkarılmamıştır. 1930 yılında çıkarılan “1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu”

1980’li yıllara kadar Türkiye’nin çevre politikasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu Kanunun 10. maddesinde uygun çevre politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasının devletin görevi olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de çevre olgusuna 1982 Anayasası’nda yer verilmiştir. 1982 Anayasası başta olmak üzere, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu gibi doğrudan veya dolaylı olarak çevre düzenlemelerini belirleyen, çeşitli kurum ve kuruluşlara sorumluluklar yükleyen kanunlar bulunmaktadır.

Türkiye özelinde turizm konaklama işletmelerin açılması ve işletilmesi sırasında çevre ile ilgili hukuki düzenlemelerin ele alındığı bu araştırmada özellikle “turizm ve çevre” arasındaki ilişki, turizmde konaklama işletmelerinin kurulması ve işletilmesi sürecinde çevre üzerindeki etkileri ve Türkiye’de bu alanda uygulanan çevreyle ilgili kanun, yönetmelik ve sözleşmelerin neler olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1982 Anayasası, V. Kalkınma Planı ve sonraki kalkınma planları, Turizmi Teşvik Kanunu’nda çevreye ilişkin maddelere yer verilmesi ve ÇED Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi Türkiye’nin çevresel değerler konusunda her geçen yıl hassasiyetinin arttığını ifade etmek mümkündür. Bunun yanı sıra çevresel değerlerin korunması ve çevresel sorunların en aza indirilmesine yönelik Türkiye’nin taraf olduğu Uluslararası Sözleşmelerin ve AB Direktiflerinin de Türkiye’nin dünya turizmindeki yerini sağlamlaştırması konusunda önemli etkiye sahip oldukları söylenebilmektedir.

Turizm doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi için potansiyel bir araç olabilir. Bu kapsamda turistik faaliyetlerin gerçekleştirildiği destinasyonlarda gerek istihdam yaratma gerek bölgeyi tanıtmaya yönelik yerel ekonomi canlandırılmaya çalışılırken, doğal kaynakları ve doğanın korunma çabalarını finanse etmek için bütçe sağlanmalıdır. Konaklama işletmelerinde sıvı ve katı atık yönetimi hususunda yönetmeliklere ve düzenlemelere uyulmalı ve ilgili denetimler gerçekleştirilmelidir. Bununla birlikte konaklama işletmelerinin bulunduğu bölgenin doğal hayatına uyum sağlaması hususunda hassasiyet gösterilmesi, çevresel kaynakların ve kültürel mirasın korunmasını sağlayacak bir arazi kullanım planlamasının yapılması oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Akış, S. (1999). Sürdürülebilir turizm ve Türkiye. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 36-46.
- Arat, G., Türkeş, M., Saner, E. (2002). *Vizyon 2023: bilim ve teknoloji stratejileri teknoloji öngörü projesi çevre ve sürdürülebilir kalkınma paneli: uluslararası sözleşmeler ön rapor*. Ankara: Vizyon 2023.
- Avcı, Z. (2020). Turizm çevre ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇED-İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü Müdürlüğü. (2020). 6. *Türkiye Çevre Durum Raporu*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Çevre Kanunu. (2006). 2872 sayılı ve 11/08/1983 tarihinde yayımlanan Çevre Kanunu. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf> adresinden alındı
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2017). *Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ÇED alanında kapasitesinin güçlendirilmesi için teknik yardım projesi*. Ankara: T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Çevresel Etki Değerlemesi, İzin ve Denetim Müdürlüğü.
- ÇŞB. (2014). ÇED Rehberi-toplu konut ve turizm konaklama tesisleri. *ÇED Sektörel Rehberleri*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- GhulamRabbany, M., Afrin, S., Rahman, A., Islam, F., Hoque, F. (2013). Environmental effects of tourism. *American Journal of Environment, Energy and Power Research*, 1(7), 117-130.
- Goodall, B. (1992). Environmental auditing: a tool for assessing the environmental performance of tourism firms. *The Geographical Journal*, 161(1), 29-37.
- Gündüz, F. (2004). Çevre ve Turizmin sürdürülebilirliği. *Planlama Dergisi*, 1, 58-66.
- Güneş, G. (2011). Konaklama sektöründe çevre dostu yönetimin önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 45-51.
- Hacıoğlu-Deniz, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 19, 95-105.
- Hashimoto, A. (2021). Human rights, development, and tuhe sustainable development goals. A. Hashimoto, E. Härkönen, E. Nkyi içinde, *Human Rights Issues in Tourism* (s. 60-82). New York: Routledge.

- Kızılırmak, İ. (2011). Dünyada ve Türkiye'deki turizm işletmelerinde çevre korumaya yönelik uygulamalar: amacı ve önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-12.
- Korkmaz, H. ve Atay, L. (2017). Otel işletmelerinde yeşil pazarlama ve çevre sertifikalarının değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 113-126.
- MBS. (2022). 29/07/2022 tarihli ve 31907 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39647&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Öge, H. S. (2007). Otel işletmeciliğinde çevre yönetimi sistemi uygulamaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçelik, Ö., ve Barut, A. (2017). Uluslararası Çevre Hukukunun gelişimi ve Türkiye'deki atık yönetimi düzenlemeleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Mevzuatına uyum süreci. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 1-12.
- Seyhan, G. ve Yılmaz, B. S. (2010). Sürdürülebilir turizm kapsamında konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama: Calista Luxury Resort Hotel. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(1), 51-74.
- Solmaz, S. A. (2019). Sürdürülebilir turizm ve Türkiye'de çevre politikaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 1175-1186.
- Tabak, G. (2017). Turistlerin çevre dostu tutumlarının çevreye duyarlı turistik ürün satın alma niyeti üzerine etkisi: Nevşehir ilinde bir araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBB. (2011). *Çevre kanunu, su ve atıksu yönetimi ile ilgili yönetmelikler*. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği.
- TÜSİAD. (2012). *Sürdürülebilir turizm*. İstanbul: Sis Matbaacılık Prom. Tanıtım Hiz. Tic. Ltd. Şti.
- UNWTO. (1980). *Manila declaration on world tourism*. Madrid: World Tourism Organization.
- UNWTO. (2000). *Tourism Highlights 2000*. Erişim linki: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284403745>
- UNWTO. (2023). *International tourism highlights 2023 edition: the impact of covid-19 on tourism (2022-2022)*. Erişim linki: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284424986>

- Ünalın, D. (1995). Sürdürülebilir turizm gelişmesi ve çevre. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- WTO. (1997). *Agenda 21 for the travel and tourism industry: towards environmentally sustainable development*. World Trade Organization.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Millileştirmeler Meselesi (1923-1938)

The Issue of Nationalizations in Republican Period Turkey (1923-1938)

doi: 10.58646/bengi.1429755

Geliş/Received: 1 Şubat 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Volkan SORAN*

Özet

Millileştirme, yabancı sermayeye ait işletmelerin kamu yararı adına devlet mülkiyetine alınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında izlenen millileştirme politikasının nedenleri ülkedeki yabancı sermayenin durumuyla bağlantılı olmuştur.

Osmanlı Devleti zamanından kalma onlarca yabancı sermayeli ve ayrıcalıklı şirket 1920'li yıllar boyunca da varlığını sürdürmüştü; ulaşım, iletişim, madencilik gibi alanlarda faaliyet göstermeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yönetici seçkinler ise ülkedeki sermaye ve yatırım yetersizliğinden dolayı söz konusu şirketlere karşı tutarlı bir tavır takınamamıştır. Ne var ki, Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereği Türkiye'nin uymak zorunda kaldığı ekonomik sınırlamaların kalkacağı 1929 yılı aynı zamanda tüm dünyayı etkisi altına alan büyük ve derin bir ekonomik kriz yaratınca devletin ekonomide daha etkin olduğu bir politikaya dönmüştür.

O döneme dek yalnızca 3 yabancı şirket kanun yoluyla ve satın alınarak millileştirilmişken, 1930'lu yıllarda benimsenen devletçilik denemesiyle birlikte 13 yabancı şirket daha satın alınmış ve devlet tarafından işletilmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye, Ayrıcalıklı Şirketler, Devletçilik, Millî.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, e-posta: volkansoran@hotmail.com, Orcid: 0009-0005-0852-5076.

Atf/Citation: Soran, V. (2024). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Millileştirmeler Meselesi (1923-1938). BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 128-148.

Abstract

Nationalization is the taking of enterprises owned by foreign capital into state ownership in the name of public interest. From this point of view, the reasons for the nationalization policy pursued in the early years of the Republic of Turkey were related to the situation of foreign capital in the country.

Dozens of foreign capital and privileged companies from the time of the Ottoman Empire continued to exist throughout the 1920s and continued to operate in areas such as transportation, communication and mining. The ruling elite that founded the Republic of Turkey could not adopt a consistent attitude towards these companies due to the lack of capital and investment in the country. However, when the economic restrictions that Turkey had to comply with in accordance with the provisions of the Treaty of Lausanne were lifted in 1929, creating a major and deep economic crisis that affected the whole world at the same time, the state returned to a policy that was more effective in the economy.

While only 3 foreign companies had been nationalized by law and acquisition until then, 13 more foreign companies were acquired and started to be operated by the state with the experiment of statism adopted in the 1930s.

Keywords: Foreign Capital, Privileged Companies, Statism, National.

Giriş

Son iki yüzyıla damgasını vuran hemen hemen tüm düşünce akımlarının sosyal ve ekonomik görüşleri mülkiyetin yapısı ve işleyişi probleminde açıklama getirmeye çalışmıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin kamu menfaati ile uzlaştırılması sorunu olarak özetlenebilecek bu durum ekonomik alanda ve özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte kendisini göstermiştir.

Bununla birlikte, değişen sosyal ve ekonomik yapıların bir sonucu olarak millileştirmenin hukuk alanında ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda olmuştur. 1919 tarihli Weimar Anayasası, 1931 tarihli İspanyol Anayasası ve 1933 tarihli Peru Anayasası millileştirme (nationalisation) kavramına içerik kazandırarak yer vermiştir (Azrak, 1968: 50-54).

En genel anlamıyla millileştirme, yabancı sermaye elindeki malların ve/veya teşebbüslerin devlet mülkiyetine geçirilmesi, başka bir deyişle yabancıların elindeki ürünlerin yahut işletmelerin kamu sektörüne devredilmesidir. Devir işleminin her zaman kanun yoluyla gerçekleştirilmesi dolayısıyla keyfi bir yürütme işleminden sakınılması söz konusudur. Çoğu zaman devletleştirme kavramı ile aynı anlamda kullanılsa da tamamen benzer oldukları söylenemez. Devletleştirme, millileştirme kavramını da içine alacak genişlikte olup, ülke içindeki yerli sermayeye ait mülklerin dahi kamu menfaati açısından devletçe satın alınıp işletilmesini kapsayan bir uygulamadır. Günümüz anayasalarında yer alan kamulaştırma ile karşılaştırıldığında ise millileştirme kavramının farklı olduğu görülmektedir. Öyle ki, kamulaştırmada taşınmaz mallar sahibinden alınıp devlet mülkiyetine geçirilerek yüzeysel bir kamu yararı fikri uygulanmakta ve devlet hukuki anlamda taşınmaz malı satın aldığı kişinin sahip olduğu ölçüde mülkiyeti kullanabilmekteyken, millileştirmede kanun aracılığıyla gerçekleştirilen işlem bazen ulaştırma, bankacılık gibi bir iktisadi teşebbüs branşının tamamını kapsayacak genişlikte uygulanmakta; buradaki ana amacı, yüksek seviyede ve uzun vadeli bir kamu yararı fikri belirlemektedir (Azrak, 1970: 44-45).

Bu çalışmada iki dünya savaşı arasındaki dönemde iktisadi kamu hizmetlerinin genişlemesine yol açan millileştirme hareketi Türkiye Cumhuriyeti özelinde ele alınmakta, 1923-1938 yıllarını kapsayan millileştirme politikasının düşünsel ve eylemsel sonuçlarıyla beraber ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada ağırlıklı olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı Cumhuriyet Arşivi, Resmî Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi gibi birincil kaynaklardan elde edilen veriler ve konuyla bağlantılı telif ve tetkik eserler kullanılmaktadır.

1. Millileştirme Düşüncesinin Kaynağı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yabancı Sermaye Sorunu ve Ayrıcalıklı Yabancı Şirketler

Osmanlı-Türk modernleşmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki gelişimi incelendiğinde siyasal ve toplumsal alanlarda yavaş fakat birikimli bir ilerlemeye karşın ekonomik alanda sürekli ve hızlı bir yıkımın gerçekleştiği görülmektedir. Yenileşme hareketlerinin hızındaki değişimlerin de anahtarı sayılabilecek bu durum, batı kapitalizminin emperyalist aşamaya geçtiği 19. yüzyılda had safhaya varmıştır. Özellikle Fransa ve İngiltere'nin yayılma hırsı içindeki burjuvazileri açısından önemli bir ekonomik nesne olarak algılanan Osmanlı Devleti, yine bu devletlerce daha 1880'li yıllarda iktisadi açıdan tamamen, siyasi açıdan ise kısmen egemenlik altına alınarak bir yarı sömürge hâline getirilmiştir (Rathmann, 2001: 24). Üstelik bu, o dönem için yalnızca Osmanlı Devleti'ne ait bir olgu da değildir. 19. yüzyılın sonunda, İran ve Çin bir yana bırakılırsa tam sömürge olan alanların dünya yüzölçümüne oranı %54 ve buralarda yaşayan insanların dünya nüfusu içindeki payı %35'tir (Çavdar, 1974: 38). Bunlar dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin gerileyişini, mali sermayenin uluslararası nitelik kazanmasıyla çevre ekonomilerin merkez ekonomilere daha bağımlı hâle geldiği 19. yüzyıl dünyası içinde anlamlandırmak yanlış olmaz. Nitekim Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi gibi bir organizasyonun Osmanlı topraklarında kurulabilmesi, bu dönemin Osmanlı maliyesi ve hatta ekonomisi için bir çöküşü ifade ettiğini başlı başına göstermektedir. Çünkü Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi sayesinde Osmanlı maliyesinin kontrolünü eline alan büyük finans çevreleri her zaman Osmanlı'dan kâr sağlamak isteyen yabancı kapitalistlerin çıkarlarını korumuşlardır (Polanyi, 2005: 50).

Bununla beraber 19. yüzyıl, Osmanlı topraklarında yaşayan iki büyük gayrimüslim cemaatin, Ermeniler ile Rumların siyasi, ekonomik ve hukuki ayrıcalıklarını artırdıkları bir dönem olmuştur. Bu durum, Avrupalı kapitalistlerin kapitülasyonlardan dış borç transferlerine kadar Osmanlı topraklarındaki hemen hemen tüm faaliyetlerini bu yerli gayrimüslimler aracılığıyla sürdürmelerinden kaynaklanmıştır. Müslüman çoğunluğun çeşitli kültürel ve dini faktörlerin etkisiyle uzun bir müddet uzak durduğu küçük sanayi ve ticaret alanlarını ellerinde tutan Osmanlı gayrimüslimleri Anadolu'da yabancılarca yapılan her türden yatırımda ve kurulan işletmede aracılık etmiş veya çalışmışlardır (Kaplan, 1998: 160).

Yabancı sermayenin neredeyse sınırsız egemenliğine yol açan söz konusu koşullar o sıralar cılız bir görüntü çizen Türk sanayisi ile ülke ekonomisinin temeli olan tarım sektörünün geliştirmek yerine ucuz ham madde kaynağına ve pazarına dönüştürmüştür. Ama aynı zamanda kredi kuruluşlarından bankalara, belediye işletmelerinden deniz ulaşımına, demiryollarından

sanayi tesislerine varıncaya dek birçok alanda hizmet veren ayrıcalıklı yabancı şirketin kurulmasına yol açmıştır (Şamsutdinov, 2010: 9-10).

Osmanlı Devleti'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı, İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen sonraki süreç yönetici müslüman eliti, yabancı sermaye ile birlikte ülkedeki Ermeni ve Rum cemaatlerinin iktisadi üstünlüğüne son verilmesi düşüncesine itmiştir. Ülke yönetimini 1908-1913 devresinde kısmen, 1913-1918 devresinde ise resmen kontrolü altına alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlattığı milli iktisat denemesi, içinde barındırdığı korumacı/sanayileşmeci ekonomi düşüncesiyle ulusal bir burjuvazi yaratmayı amaçlamış ve bu yaklaşım Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen dönemde takip edilecek iktisat politikalarının şekillenmesine doğrudan etki etmiştir (Boratav, 2005: 40).

1914 yılına kadar yabancı müteşebbislerce Türkiye'ye yapılan yatırımlarda Almanya ve İngiltere önemli bir yer tutmuş fakat tüm yatırımların yarısını yapan Fransa açık bir üstünlük ele geçirmiştir (Aydın, 1998: 6). Bu yüzdendir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Devleti'nin müttefiklerce tanınması ile sonuçlanacak olan Lozan Konferansı'nda ayrıcalıklı şirketler meselesi Fransız ve Türk heyetlerinin ilk günlerden başlayarak hayli çekişmeli tartışmalara girişmesine sebep olmuş, Türkiye'deki mevcut Fransız şirketlerinin sözleşmeye dayalı, ihtilafli ve Fransız-Alman ortaklığına dayalı olmak üzere üç değişik statüde hizmet sunan yapıları çeşitli yönleriyle ele alınmıştır (Aydın, 1998: 68-86).

Baş Delege İsmet (İnönü) Paşa'ya Fransız Baş Delegesi General Pelle'nin savaş boyunca zarara uğrayan Türkiye'deki ayrıcalıklı yabancı şirketlere tazminat ödenmesi yönündeki talebi, Türk Heyeti tarafından reddedilmiştir. Tazminat talebinin dışında söz konusu şirketlerin Osmanlı kanunlarına göre oluşturulmuş olması, sermayelerinin mensubu buldukları ülkeye ait olduğunun unutulmaması ve bu durum göz önüne alınarak Türkiye tarafından dikkate alınmaları gerektiği yine müttefiklerce ileri sürülmüştür. Bu isteklere karşı savunulan Türk tezini İsmet (İnönü) Paşa TBMM'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda açıklamıştır. Buna göre Türk heyeti müttefiklere, şirketlerin Türk kanunlarına göre çalışmaları gerektiğini, bu şirketlerin kapitülasyonların bir uzantısı gibi işlev göremeyeceklerini, dolayısıyla ülkedeki diğer yabancı sermaye yatırımları gibi muameleye tabi tutulacaklarını söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, İctima Senesi 3, Cilt 3: 1293). Yine de İsmet (İnönü) Paşa görüşmelerin kesintiye uğramaması düşüncesinden hareketle sözü geçen yabancı şirketlerin imtiyaz sürelerinin bitimine kadar çalışmalarının uygun olduğunu ve yeni iktisadi koşullarda imtiyazların tekrar gözden geçirileceğini vaat eden bir bildirin antlaşma eklerine yerleştirilmesini sağlayarak geçici bir çözüm bulmuş ve bu durum ayrıcalıklı

şirketlerin millileştirilmesine duyulan gereksinimin Lozan'da ortaya çıkan ilk yansımalarından biri olmuştur (Akalin, 2008: 101).

Gerçi daha kesin zafer elde edilmemişken bile önder kadro yabancı sermayeden beslenen bu ayrıcalıklı şirketlere dikkat çekmiştir. Sonraki dönemde liberal ekonomi fikriyle hareket eden iş çevrelerinin öncülüğünü yapacak Mahmut Celal (Bayar) Bey İktisat Vekili iken 24 Şubat 1921 günü TBMM'de yaptığı bir konuşmada: *“Efendiler, tekrar ediyorum, memleketimize imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından hürriyet ve istiklalimize mukabil esaret giriyor. Nitekim İngilizler 300 milyondan ibaret olan, hatta daha fazla bulunan Hindistan'ı bu suretle esir etmişlerdir”* demiştir (Bayar, 1999-b: 90). TBMM Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa 1 Mart 1922 tarihli meclis konuşmasında Tanzimat'tan itibaren başlayan serbest ticaret devrinin iktisadi kapitülasyonlarla bütünleştiğini, gelişmeye açık olan sanayi ve tarım sektörlerinin mahvolduğunu öne sürerek yeni Türkiye'deki iktisat siyasetine *“siyaseti iktisadiyemizin mühim gayelerinden biri de menafî-i umumiyei doğrudan doğruya alâkadar edecek müessesat ve teşebbüsât-ı iktisadiyei kudret-i maliye ve fennyemizin müsaadesi nispetinde devletleştirmedir”* sözleriyle işaret etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 18: 5-6).

Yeni dönemde izlenecek millî ekonomi politikasına katkı sunacağı düşünülerek farklı toplum kesimlerinden ve meslek gruplarından insanların katılımıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ise birbirinden önemli kararlar alınmış, bu arada yabancı sermayenin durumuna yönelik tutuma da açıklık getirilmiştir. Kongre sonunda kabul edilen Misak-ı İktisadi'nin 9. Maddesi'nde: *“Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz”* denmiştir (Ökçün, 1968: 60).

2. Ulusal Ekonominin Oluşturulma Sürecinde Bir Araç Olarak Millileştirmeler

Ulaşım, bankacılık, sigortacılık, madencilik gibi birçok alanda faaliyet gösteren yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'nin son yıllarından gelen üstünlüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte silinememiştir. Bu nedenle 1923'te doğan yeni devletin merkez ekonomilerle temel bir çatışma içinde bulunduğu tezine temkinli yaklaşmak gerekir (Tezel, 2002: 460). Ali Fuat Cebesoy anılarında 1924 yılı itibariyle çoğu savaştan önce kurulmuş bulunan 23 İngiliz, 23 Fransız, 8 Alman, 7 Amerikan ve 11 İtalyan şirketin varlığından bahsetmektedir (Cebesoy, 2002: 139). Aynı yıl için, yabancı sermayenin Türkiye'deki 94

işletmenin kontrolünü elinde tuttuğunu belirten bilgilere de rastlanmaktadır (Aydın, 1998: 55-56). Bunların içinde İngiliz sermayesiyle yarışan ve İstanbul, Batı Anadolu ve Suriye-Filistin gibi üç önemli bölgeye doğrudan yatırım ve dış borç kanallarıyla giren Fransız sermayesi dikkate değer bir yer kaplamıştır (Aydın, 1998: 3).

Hâl böyleyken, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik tablo birbirine karşıt fakat zorunlu iki eğilimi beslemiştir. Bir yandan Osmanlı'dan kalan yarı-sömürge statüsü ve kurumlarını ortadan kaldırmak için Lozan'da verilen mücadeleye ek olarak yabancı sermaye çevreleriyle girilecek yeni ilişkilerin geçmişin tekrar canlanmasına yol açıp siyasi bağımsızlığı sınırlamasından korkulmuş, diğer yandan ülkedeki insan, teknoloji ve sermaye kaynaklarındaki yetersizliği aşmak için yabancı iş çevrelerinden yararlanılması düşünülmüştür (Tezel, 2002: 190-191). Çünkü ağır bir ekonomik miras devralan Türkiye Cumhuriyeti'nde üretimin büyük bir kısmının tarım sektöründe karşılanması, sermaye birikiminin yeterli düzeyde olmayıp sanayinin dahi küçük işletmecilikten öteye gitmemesi, Ermeni cemaatinin 1915 Tehciri, Rum cemaatinin ise mübadele yoluyla 1923'ten başlayarak Anadolu'dan gönderilmeye başlanmasının nitelikli işgücünde yarattığı daralma savaş öncesinden kalan ya da yeni gelecek olan yabancı sermayenin varlığını zorunlu kılmıştır. Sermaye ve yatırım yetersizliğinin devleti kuran yönetici kadroyu zor durumda bırakması siyasi bağımsızlığa gölge düşürmeyecek bir biçimde gelen yabancı sermayenin ülke kalkınmasına yardım edeceği ön kabulünü doğurmuş ve son tahlilde yabancı sermayeye karşı duyulan çekingenlik Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayenin ülkeye sokulmaması şeklinde kararlı bir biçim almamıştır (Boratav, 2006: 52-53; Tezel, 2002: 192; Avcıoğlu, 1969: 217).

1923'te İstanbul'daki belediye hizmetlerini gören şirketlerle Aydın Demiryolu Şirketi'nin Osmanlı'dan kalan sözleşmeleri yenilenerek almış oldukları ayrıcalıklar onaylanmış, 1924 yılında yabancıların ülkedeki belediyeler içinde taşınmaz mal edinmelerini engelleyen yasal sınırlamalar kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti'nden miras ayrıcalıklı şirketlerden birçoğu 1920'ler boyunca varlığını korumuş, Cumhuriyet Hükûmetleri ticaret, taşımacılık ve ormancılık gibi bazı alanlarda da yabancı sermayeli şirketlere yeni ayrıcalıklar tanımıştır (Tezel, 2002: 194-195). Yine bu dönemde yabancı sermaye ile ortaklık hâlinde gelen yatırımlar öncelikle desteklenmiş, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sına yabancı sermaye yatırımda bulunmuş, bu yatırımın miktarı tüm şirket sermayelerinin %43'üne ulaşmıştır (Ökçün, 1971: 127).

Öte taraftan ulaşım ve bazı sanayi kollarında devletin aldığı tedbirler sonraki yıllarda gerçekleştirilecek satın almaların habercisi olmuştur. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi

Düÿûn-ı Umûmiyye'yi ortadan kaldırınca ona bağlı Reji İdaresi'nin konumu da rahatsız edici bir durum almış, tütün ekiminden sigara kâğıdı yapımına kadarki bütün bir üretim kolunun ÷lkedeki tek yöneticisi durumunda bulunan bu teşkilatın devlet kontrolü altına alınmasına gerek duyulmuştur. 1925'te 558 sayılı Kanun ile iç tüketimin düzenlenmesi temel hedef olarak belirlenerek geçici bir Tekel İdaresi kurulmuş ve Reji'nin görevleri bu idareye, dolayısıyla devlete geçmiştir (Eroğlu, 1985: 363).

Gelgelelim bu uygulamanın tam manasıyla bir millileştirme olduğu bazı yazarların iddialarının aksine tartışmalı bir durumdur. Çünkü tütün tekeli sözleşmesinin bitiş yılı olan 1925'te söz konusu karar alınmış, başka bir deyişle geçici Tekel İdaresi'nin kurulmasını mevcut koşullar zorlamıştır. Nitekim Başvekâlet tarafından TBMM'ye gönderilen kanun teklifinin gerekçesinde de Reji ile olan sözleşmenin Şubat 1925 itibariyle bittiği, bu yüzden 1 Mart 1925 gününden başlayarak tütün tekelinin bir yıl müddetle hükümet tarafından işletilmesi zorunluluğu dile getirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 14: 312-319).

Ayrıca millileştirmelerin önünü açacak diğer gelişmelerden olmak üzere, 14 Nisan 1925 tarih ve 618 sayılı Kanun ile Türkiye'deki limanların idare ve bakımını devletin üstlendiği Limanlar Kanunu çıkarılmış, 30 Kânunusani 1929 tarih ve 1483 sayılı Kanun ile de demiryolu ve liman işletmeciliği Devlet Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü adı altında yine devlet kontrolüne verilmiştir (Resmî Gazete, 20 Nisan 1341: 95; Resmî Gazete, 4 Haziran 1929: 1207).

Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre Türkiye'nin uymak zorunda kaldığı ekonomik sınırlamaların kalkacağı 1929 yılına gelindiğinde ise kısa zamanda tüm dünyayı etkisi altına alacak bir ekonomik kriz baş göstermiştir. 1920'li yıllarda büyük bir yükseliş kaydeden Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi Wall Street Borsası'nda yaşanan ani düşüşlerle birlikte birdenbire gerilemeye başlamıştır. Önlem amaçlı olarak gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ve ithalatın daraltılması o sıralar Amerikan sermayesinden beslenen Avrupa ekonomilerini ve bunlarla bağlantılı çevre ekonomileri sarsmış, birkaç sene içinde uluslararası ticari sistem tıkanmıştır (Kuruç, 2011: 49-53).

1929'a kadar Türkiye'nin bir iktisadi tercih olarak benimsediği açık ekonomi koşullarında büyüme stratejisi, bu yıldan sonra hızla devletin ekonomide yönlendirici ve etkin olduğu bir politikaya dönüşmüş, yabancı sermaye sorunu üzerinden yorumlanan ayrıcalıklı şirketler konusu da değişik bir yön almaya başlamıştır. Dönemin Maliye Bakanı Mahmut Celal (Bayar) Bey Sümerbank İdare Meclisi'nin Aralık 1933'teki bir toplantısında "bu memleketin

çocukları memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırlarken bunun nimetini ecnebilere kaptıracak değiliz” diyerek bir anlamda 1929 sonrası değişen iç koşullara göndermede bulunmuştur (Bayar, 1999-a: 66).

Bundan sonraki süreç ise millileştirmelerin devletçilik denemesiyle birlikte sürdürülmesi ve 1930’lu yıllardan itibaren ayrıcalıklı yabancı şirketlerin konumlarının zayıflatılmasıyla sonuçlanmıştır. En sonunda söz konusu şirketlerin taşınmazlarıyla beraber satın alınmasına yönelik kanunlar çıkarılmış ve tasfiye süreci başlatılmıştır (Civelek, 2022: 29). Aşağıdaki tabloda Cumhuriyetin ilk yıllarında millileştirilen ayrıcalıklı yabancı şirketlerin listesi verilmiştir.

Tablo 1- Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millileştirilen Ayrıcalıklı Yabancı Şirketler

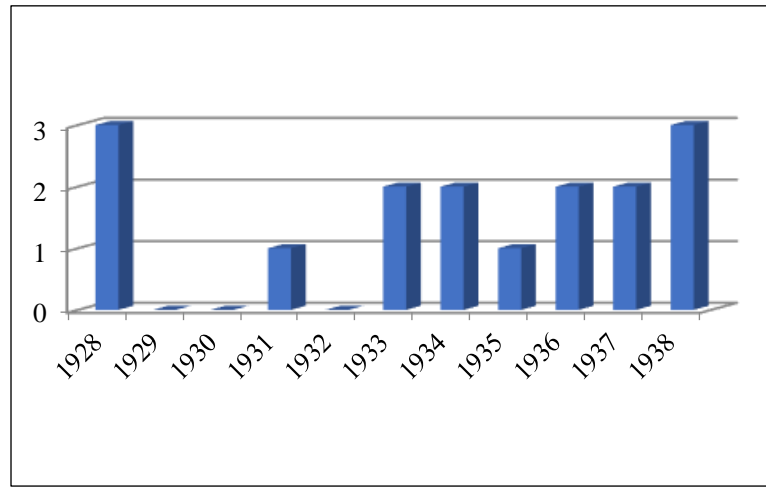
Yıllar	Ayrıcalıklı Yabancı Şirket	Kanun Numarası
1928	Anadolu Demiryolları Şirketi	1375
1928	Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları Şirketi	1375
1928	Haydarpaşa Liman Şirketi	1375
1931	Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi	1815
1933	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	2198
1933	İzmir Rıhtım ve Tramvay Şirketi	2309
1934	İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryolları	2487
1934	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketi	2665
1935	Aydın Demiryolları Şirketi	2745
1936	İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi	3026
1936	Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi	3034
1937	Ereğli Şirketi	3146
1937	Şark Demiryolları Türk Anonim Şirketi	3156
1938	Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi	3359
1938	İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi	3375
1938	İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi	3480

Tablo 1 incelendiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmış olan millileştirme sayısının 16’yı bulduğu; belediye hizmetleri, limanlar, demiryolları ile madencilik faaliyetleri olmak üzere dört farklı alanı kapsadıkları fakat birçoğunun 1932’ten sonra gerçekleştiği

görülmektedir (Resmî Gazete, 12 Kânunusani 1929: 1090; Resmî Gazete, 31 Mayıs 1931: 1810; Resmî Gazete, 27 Mayıs 1933: 2411; Resmî Gazete, 25 Haziran 1933: 2436; Resmî Gazete, 4 Haziran 1934: 2718; Resmî Gazete, 1 Kânunusani 1935: 2895; Resmî Gazete, 6 Haziran 1935: 3021; Resmî Gazete, 20 Haziran 1936: 3335; Resmî Gazete, 17 Haziran 1936: 3332; Resmî Gazete, 30 Nisan 1937: 3593; Resmî Gazete, 5 Mayıs 1937: 3596; Resmî Gazete, 19 Nisan 1938: 3886; Resmî Gazete, 2 Mayıs 1938: 3896; Resmî Gazete, 9 Temmuz 1938: 3955).

Aşağıdaki şekilde, yapılan millileştirmelerin yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 1-Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gerçekleştirilen Millileştirmelerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1'deki verilerden görüleceği üzere 1932 yılından sonra hızlı bir artış söz konusudur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük neden hiç kuşkusuz devletçilik uygulamasının etkisidir. Çünkü devletin tarım dışında kalan alanlarda birinci derecede yatırımcı ve üretici olarak ortaya çıktığı devletçilik yıllarında ulaşım alanındaki millileştirmelere ek olarak altyapı hizmetleri ve madencilikte de devletin egemenliği kesinleşmiştir (Boratav, 2005: 70).

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen millileştirmeler hizmet alanlarına göre incelendiğinde demiryollarına yönelik satın alma işlemlerinin fazlalığı ilk bakışta dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki uzun yıllar süren savaşlar boyunca özellikle Anadolu'daki hatların yabancı şirketlerce işletilmesinin yarattığı stratejik sakıncalar Cumhuriyet Hükûmetlerini “şimendifer siyaseti” üzerinde durmaya yöneltmiştir (Tezel, 2002: 204). Bu bağlamda, Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın 1930 yılındaki Sivas nutkunda söylediği “şimendiferleri devletleştirmekle o kadar fayda tecrübe ettim ki mümkün oldukça her yeni hattı devlete mal etmek vazifemdir, devlet eline geçen şimendiferlerin hiçbir menfaat ve şart

pahasına devlet elinden çıkarılmasına asla muvafakat etmeyeceğim” sözleri demiryollarına yönelik genel tutumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir (İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları, 1933: 307-308).

Bununla beraber ayrıcalıklı yabancı şirketlerden demiryolu hatlarının satın alınması başka birtakım zorunluluklardan da kaynaklanmıştır. TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte demiryolu şirketlerinin birbirinden farklı tarifeler uygulaması bazı bölgelerde dağınkılık ve huzursuzluğa sebep olmuş, çoğu şirket zarar ettiğini ileri sürerek hatlara yönelik bakım ve yenileme yükümlülüklerini yerine getirmemeye başlamış ve kendi istekleriyle satın almaları teşvik etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima Senesi 2, Cilt 6: 116-123; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Fevkalade İçtima, Cilt 1: 109-115; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi 3, Cilt 22: 524-558; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Fevkalade İçtima, Cilt 3: 348-382; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 2, Cilt 17: 100-128).

Su, elektrik, telefon gibi belediye hizmetlerini yürüten ayrıcalıklı yabancı şirketlerin millileştirilmelerine bakıldığında yabancı sermaye karşılığında çok şehirlerdeki hizmet yetersizliğini giderecek, kâr amacı gütmeyen bir sosyal destek düşüncesinin varlığı göze çarpmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 15: 206-241; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 1, Cilt 12: 175-186; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 24: 45-65; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 24: 123-136).

Diğer yandan İzmir ve İstanbul gibi iki büyük merkezde geniş halk kitlelerinin kentsel ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla kurulan şirketlerin millileştirilmelerine daha değişik sebepler bulmak da mümkündür. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kamu menfaatinden çok kâr amacı güdümlere açılan bahse konu şirketler genellikle sözleşmelere aykırı hareket ve tutum geliştirmiş, tesisatın bakımı ve yenilenmesi gibi hususlarda halkın güvenliğini tehlikeye atacak derecede ihmalkâr davranmış, millileştirme işleminin dayandığı kanunların gerekçelerini oluşturan bu nedenlerle, hükûmet tarafından satın alınarak tasfiye edilmişlerdir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 26: 257-279).

1930'lu yılların sonunda devletçiliğin uzantısı olarak gerçekleştirilen iki millileştirme de madencilik sahasını ilgilendirmiştir. Özellikle enerji ve madencilik alanlarında tek elden idareyi sağlayabilmek için 1935 yılında 2805 sayılı Kanun ile kurulan Etibank bu millileştirilen şirketlerin sonradan işleticisi görevini üstlenmiştir (Tokgöz, 2004: 75). Bunların ilki olan Ergani Bakır İşletmesi'nin Doyçe Bank'tan satın alınmasına yönelik kanunun gerekçesinde “söz konusu maddenin (bakır kastediliyor) tamamıyla kontrol altına alınması lüzumlu görülmüş

olduğundan” ifadesinin geçmesi sanayileşme hamlesi içindeki az gelişmiş bir ülke için oldukça anlamlıdır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İctima Senesi 1, Cilt 12, S. Sayısı: 249).

Bir diğeri 1937 yılında Ereğli Şirketi'nin satın alınmasıdır. Bu satın almayla ilgili kanunun gerekçesinde gündün güne artan kömür ihtiyacının karşılanması, dış piyasalara kömür satışının artırılması ve kömürün ucuza mal edilmesi gibi başlangıç hedefleriyle yapılan sözleşmenin, devletin en mühim kömür damarını eline alarak genel iktisat siyasetiyle uyumlu bir kömür politikası yürütmeyi temin etmesini mümkün kılacağı ileri sürülmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, İctima Senesi 2, Cilt 16, S. Sayısı: 114).

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan millileştirme politikası tümenden ele alındığında yapılan işlemlerin doğrudan yabancı sermayenin varlığına karşı olduğu söylenemez. Çünkü millileştirmelerin en yoğun yaşandığı 1934-1938 devresinde 32 yeni yabancı şirketin faaliyete geçtiği bilinmektedir (Tezel, 2002: 206).

Buna karşın millileştirmelerin Türk ekonomisine mali bir yük getirdiği açıktır. Hatta zaman zaman ortaya çıkan bütçe açıklarının nedenlerinden birini satın alınan şirketler için ödenen tazminat taksitlerinin oluşturduğu söylenmelidir (Tokgöz, 2004: 99). Örneğin, 1937 yılı devlet bütçesinde satın almalarından doğan borç miktarı toplamı 71.014.015 Türk lirası olmasına rağmen, birçok sözleşme satın almalarda devlete anapara üstüne faiz ödemesini de mecbur kıldığından, alımların gerçek değeri çok daha fazla tutmuştur (Akalin, 2008: 106-107). Kaldı ki, millileştirmelerin birçoğu düzenli dış borç senetleri verilerek taksitlendirilmiş ve bu borçların ödenmesi 1950'lere kadar sürmüştür (Pektaş, 2009: 57; Tezel, 2002: 215). Aşağıdaki tabloda satın alınan şirketlerin toplam maliyetleri ve devlet bütçesine yükleri Tezel'in verdiği bilgiler doğrultusunda meydana getirilmiştir (Tezel, 2002: 208-209).

Tablo 2- Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Borçları İçinde Millileştirmelerin Yeri (1928-1938)
(Milyon Türk lirası)

Yıllar	Toplam Borç	Dış Borç	Millileştirmeden Kaynaklı Dış Borç	Millileştirmeden Borçların Toplam Dış Borca Oranı (%)
1928	721	155		21,4
1933	179	82		45,8
1934	187	95		50,8
1935	200	107		53,5
1936	209	106		50,7
1937	164	86		52,4
1938	144	85		59,0

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere ayrıcalıklı yabancı şirketlere yönelik satın almalar miktar olarak değil ama toplam dış borç içindeki ağırlıkları bakımından yılda yıla artmıştır. Daha önce de açıklandığı gibi bu durumun başlıca nedeni millileştirmelerin devletçilik uygulamasına koşut biçimde sürdürülmesidir. Ancak bununla birlikte değerlendirilebilecek bir başka neden, yeni Türk devletinin Lozan Barış Antlaşması'nın bir gereği olarak üzerine aldığı ve 1928 yılından sonra ödemeye başladığı Osmanlı dış borçlarındaki görece azalmadır. O yıllarda genel bütçe giderlerinin önemli bir kısmını oluşturan söz konusu borcun taksitleri ödendikçe, doğaldır ki, millileştirmelerden kaynaklı ödemelerin toplam dış borç içindeki payı yükselmiştir.

Diğer taraftan şirket alımlarının detaylı incelenmeye değer birtakım eksiklikler ve yanlışlıklar barındırdığı, bazı şirketlerin değerinin altında satın alındığı doğru olsa da millileştirmelerin yapıldığı 1930'lar dünyasındaki diğer devletlerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin, millileştirmeye dönük satın almaları türlü ekonomik sıkıntılara rağmen anlaşmalar temelinde ve borç ödeyerek gerçekleştirdiği tartışma götürmez bir olgudur (Aydın, 1998: 115-116). Fakat şu da var ki, millileştirmeleri uzun vadede zaafa uğratan unsur devletçilikle birlikte uygulamaya konulmasına ek olarak mülkiyet sorunu yaratması ve yer yer sermaye israfı doğurması olmuştur (Akalin, 2008: 103).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından başlayarak ulaşım, haberleşme, madencilik gibi alanlarda faaliyet gösteren ve mensubu buldukları devletlerin Anadolu'daki siyasi ve ekonomik nüfuzunun artmasında öncü olan ayrıcalıklı yabancı şirketler, 20. yüzyılın ilk yılları boyunca Türkiye'deki yönetici kadroların üzerinde mesai harcamasını zorunlu kıldığı bir mesele olagelmiştir.

İki dünya savaşı arası dönemde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan devraldığı ağır sosyo-ekonomik koşulları tamamen ortadan kaldıramamasına karşın Atatürk Dönemi olarak da adlandırılan 1923-1938 devresinde yürüttüğü millileştirme politikasıyla ayrıcalıklı yabancı şirketlerin durumlarından kaynaklı zorlukları önemli ölçüde aşmaya gayret etmiştir.

1930'lu yıllara kadar izlenen dışa açık veya liberal ekonomi stratejisi, 1929 krizinin etkisiyle yerini devletçi ekonomi modeline bırakmış ve bu yolla az gelişmiş bir ülkede sanayileşme hamlesine girişilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın devreye sokulmasıyla millileştirme hareketi devletçilik bünyesine katılmış, Kurtuluş Savaşı'nı yürütüp yeni Türk devletini kuran siyasi kadronun en başından beri savunduğu iktisadi milliyetçilik fikrini rahatlıkla uygulaması kolaylaşmıştır.

Yabancı sermaye düşmanlığı yerine bağımsızlık düşüncesinin ön planda tutulduğu bu ekonomi politikasını şekillendiren en önemli araçlardan birisi olan millileştirmeler, stratejik nedenlerden sosyal devlet unsurunu öne çıkaran kamu çıkarına dayalı hizmet verme anlayışına kadar birçok farklı ihtiyaç ve gerekçeyle yapılmış ve böylece devlet altyapı, ulaştırma, madencilik gibi alanlarda yatırımcı ve üretici konumuna yükselmiştir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri****T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)**

BCA, 30.10.0.0/147.49.14. (31.12.1935)

BCA, 30.18.1.2/70.91.10. (27.11.1936)

BCA, 30.18.1.2/82.6.18. (19.01.1938)

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete. 20 Nisan 1341, Limanlar Kanunu, Sayı: 95.

Resmî Gazete. 12 Kânunusani 1929, Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları ve Haydarpaşa Limanı ve Zürih'te Şark Demiryolları Bankası Arasında Münakit Dört Kıta İtilafname ve Merbutatının Tasdiklerine Ait Kanun, Sayı: 1090.

Resmî Gazete. 4 Haziran 1929, Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair 23 Mayıs 1927 Tarih ve 1042 Numaralı Kanunun Tadili Hakkında, Sayı: 1207.

Resmî Gazete. 31 Mayıs 1931, Mudanya-Bursa Demiryolunun Mubayaası Hakkında Kanun, Sayı: 1810.

Resmî Gazete. 27 Mayıs 1933, İstanbul Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 2411.

Resmî Gazete. 25 Haziran 1933, İzmir Rıhtım Şirketi'nin İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 2436.

Resmî Gazete. 4 Haziran 1934, İzmir-Kasaba ve Temdidi Demiryollarının Satın Alınmasına Dair Olan Mukavelenamenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 2718.

Resmî Gazete. 1 Kânunusani 1935, İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Türk Anonim Şirketi'nin Malları ile İmtiyaz Haklarının Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 2895.

Resmî Gazete. 6 Haziran 1935, Aydın Demiryollarının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3021.

Resmî Gazete. 17 Haziran 1936, İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3332.

Resmî Gazete. 20 Haziran 1936, Doyçe Bank Elinde Bulunan Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi Hisse Senetlerinin Satın Alınmasına Dair Kanun, Sayı: 3335.

Resmî Gazete. 30 Nisan 1937, Hükümetle Ereğli Şirketi Arasında Akdedilen 28 Teşrinisani 1936 Tarihli Satın Alma Mukavelesinin Tasdikına Dair Kanun, Sayı: 3593.

Resmî Gazete. 5 Mayıs 1937, Şark Demiryolları İmtiyazı ile Şirkete Ait Malların Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3596.

Resmî Gazete. 19 Nisan 1938, Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3886.

Resmî Gazete. 2 Mayıs 1938, İzmir Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükûmetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3896.

Resmî Gazete. 9 Temmuz 1938, İstanbul Elektrik Şirketi İmtiyazı ile Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Sayı: 3955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları. Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 1, İçtima Senesi 3, Cilt 18.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 3, İçtima Senesi 2, Cilt 6.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 4, Fevkalade İçtima, Cilt 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 4, İçtima Senesi 2, Cilt 15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 4, İçtima Senesi 3, Cilt 22.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, Fevkalade İçtima, Cilt 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 1, Cilt 12.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 2, Cilt 16.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 2, Cilt 17.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre 5, İçtima Senesi 3, Cilt 26.

Kitaplar

Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayını.

Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin Düzeni*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Bayar, C. (1999-a). *Ekonomik Konulara Dair (1921-1938)*. Der. Özel Şahingiray. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Bayar, C. (1999-b). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*. Der. Özel Şahingiray. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*. Ankara: İmge Yayınları.

Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge Yayınları.

Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyet'e*. Cilt 2. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.

Çavdar, T. (1974). *Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*. İstanbul: Köz Yayınları.

İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933). (1933). Ankara: Başvekâlet Matbaası.

Kuruç, B. (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi-Büyük Devletler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ökçün, G. (1971). *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Polanyi, K. (2005). *Büyük Dönüşüm-Çağımızın Siyasi ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Rathmann, L. (2001). *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*. Çev. Ragıp Zarakolu. İstanbul: Belge Yayınları.

Şamsutdinov, A. M. (2010). *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*. Çev. Ataol Behramoğlu. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tokgöz, E. (2004). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Makaleler

Azrak, A. Ü. (1968). "Millileştirme Kavramı Üzerine". *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1-2, 47-58.

Azrak, A. Ü. (1970). "Millileştirme ve Kamu Hizmeti". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1-4, 44-78.

Eroğlu, H. (1985). "Atatürk ve Devletçilik". *Belleten*, 194, 357-372.

Kaplan, L. (1998). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Hükümetin Millî Ekonomi Oluşturma Girişimlerine Bir Örnek". *Atatürk Yolu Dergisi*, 6-22, 159-164.

Ökçün, G. (1968). "1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen Esaslar". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23-1, 53-100.

Tezler

Aydın, Y. (1998). *Lozan Konferansı Sonrasında Tasfiye Edilen Fransız İmtiyazları (1923-1944)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Civelek, B. (2022). *Türkiye'de Hazine Taşınmazları Politikasının Değişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pektaş, Ü. (2009). *Millî Ekonominin Kurulması Sürecinde Atatürk Sonrası Dönem Millileştirme Politikaları (1938-1950)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler

Ek-1

HATLAR	KAPITAL	Kaç senede ödenacağı	FAİZLER .	Tediyata Hangi senede başlanacağı	Senelek Taksitlerle	T.C. BASBAKARLIK GÜMRÜĞÜYET AŞI MI	K U L L İ Y A T
Amortis- man	1 825 840,00 İngiliz İr.	40	% 7,5	1935 de	144 540,00	İngiliz İrması	Tul : 610 Klm. Hat ve edevat şirketin .
İzmit- Kavada	162 408 000,00 Fransız F.	50	% 7,5	1934 de	12 500 000,00	Fransız F.	Tul : 702 Klm. Hatın 405 Klm. si hükümetin .. 237 : : şirketin Edevat şirketin .
Karain- Türüks- Adana	8 199 050 İs.F.	28	-	1929 da	1.1.1929 - 31.12.1932 1.1.1933 - 31.12.1947	1 129 378,00 İs.F. 65 590,00 ..	Tul : 68 Klm. Hat ve edevat şirketin .
Amortis- man	260 270 100 İs.F.	73	-	1929 da	1.1.1929 - 31.12.1929 1.1.1930 - 31.12.1932 1.1.1933 - 31.12.1957 1.1.1958 - 30.9.1984 1.10.1984 - 30.11.1992 1.12.1992 - 5 .3 .2002	5 539 822,96 İs.F. 6 304 291,40 .. 8 677 301,04 .. 6 304 291,40 .. 2 553 106,34 .. 1 369 660,01 ..	Tul : 1 378 Klm. Hat ve edevat şirketin .
Bank	20 760 000,00 İs.F.	20	% 5	1937 de	1 654 000,00	İs. F.	Tul : 356 Klm. Hat hükümetin , Edevat şirketin . Hatın 46 Klm. si şirketin

Satın Alınan Hat ve Limanların Hükümete Maliyet Bedeli ile Kalan Borcu Gösterir Cetvel
(BCA, 30.10.0.0/147.49.14, 31.12.1935).

Ek-2

T.C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 5633

Kararname

T.C. BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 5633

Ereğli şirketine ait kömür ocakları ile bilumum tesisat ve binalarının hükümetçe satın alınması hakkında şirketle cereyan eden müzakeratı havi İktisad Vekilliğinin 26/II/936 tarih ve 4754/51047 sayılı teklifi İcra Vekilleri Heyetince 27/II/936 tarihinde tetkik ve mütalea edilerek, şirketin kasa mevcudu, bankalardaki mevduatı, alacakları, cüzdanlarındaki esham ve tahvilâtı kendisine kalmak ve bilumum aktifleri, hak ve menfaatleri 3,500,000 Türk lirası mukabilinde hükümete devir ve temlik edilmek ve devir teslim tarihinde Zonguldak mağazalarında mevcut yeni, demode olmayan ve teknik bakımından kabili istimal bulunan yedek alât ile metariyel ve avarye olmamış malzemesi ve mevcut stok direkleri iki taraf eksperlerinin piyasa fiyatlarını nazarı itibare alarak takdir edecekleri kıymet üzerinden ve yine devir teslim tarihinde hazırlanmış kömür stoku satış bürosunun fop Zonguldak fiyatlarından harman yeri ile fop arasındaki resim ve masraflar badettenzil iç piyasa ile dış piyasa müşteri ve fiyatları esas tutulduktan sonra 3,500,000 liraya ilâveten hasıl olacak yekûn on misavi taksitle ve on sene de faizsiz olarak kömürle tesviye olunması ve bu miktar tamamen ödeninceye kadar kıymetinin sabitliğinin muhafazasını teminen ayrıca bir madde konulmak şirketin mütarekeden beri hükümetten istediği 2,000,000 lirayı müteceviz iddianın iskatı şartile bu hususa müteallik mukavelenin ihzar ve imzası için İktisad Vekili Celâl Bayar'a selâhiyet verilmesi onanmıştır .

27/II/936

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.
J. Hüner S. Sarıoğlu V. Özalp S. Kara

Hs.V. Ma.V. Maf.V. Na.V.
S. R. Daas S. Aygün T. Arıkan A. Çetinkaya

İk.V. S.İ.M.V. G.İ.V. Zr.V.
C. Savaş D. P. Hayatlıoğlu Kana Karahan M. Kaya

080 18 01 02 70 91 10

Ereğli Şirketi'ne Ait Kömür Ocakları ile Tesisat ve Binalarının Hükümetçe Satın Alınması Hakkındaki Kararname Sureti (BCA, 30.18.1.2/70.91.10, 27.11.1936).

Ek-3

T. C. BAŞVEKÂLET KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ MÜDÜRLÜĞÜ Karar sayısı: 2 8077		Kararname BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞ. I	
<p>İzmir Telefon Şirketinin mubayesi için hükümetle adı geçen şirket arasında hazırlanarak Nafia Vekilliğinin 27/12/937 tarih ve 172/686 sayılı tezkeresile gönderilen mukavele projesi ile merbutları ve Maliye Vekilliğinin 18/1/938 tarih ve 54292/962 sayılı mutaleanamesi İcra Vekilleri Heyetinin 19/1/938 tarihli toplantısında tetkik ve mutalea edilerek imzası için Nafia Vekilliğine salâhiyet verilmesi onanmıştır.</p>			
19/1/938			
REİS İCUMHUR K. Atatürk			
Bş. V. C. Başoğlu	Ad. V. B. Sarıoğlu	M. M. V. M. Özgenç	Da. V. S. Kömür
Ha. V. H. R. Akar	Ma. V. M. Ağralı	Mf. V. M. Çelik	Na. V. A. Çetin Kaygı
İk. V. ve Zr. V. V. H. Hacı	S. İ. M. V. H. Alataoğlu	G. İ. V. R. Sarıoğlu	Zr. V. R. Sarıoğlu
030 18 01 02 82 6 18			

İzmir Telefon Şirketi'nin Satın Alınmasına Dair Hazırlanan Sözleşmenin İmzası İçin Nafia Vekaleti'ne Yetki Verilmesi Hakkındaki Kararname Sureti (BCA, 30.18.1.2/82.6.18, 19.01.1938).

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Bir Zulmün Anatomisi: Gani Girici'nin Anıları Üzerinden Millî Mücadele Dönemi Adana'da Ermeni Mezalimi

The Anatomy Of An Atrocity: Armenian Atrocities In Adana During The National Struggle Through The Memories Of Gani Girici

doi: 10.58646/bengi.1432922

Geliş/Received: 6 Şubat 2024

Kabul/Accepted: 8 Şubat 2024

Erdal KORKMAZ*

Özet

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'nden 30 Ekim 1918'de yaptığı Mondros Mütarekesi ile ayrılmıştır. Mütareke ağır hükümler içermiş ve Osmanlı ülkesinin işgaline zemin hazırlamıştır. İşgal edilen yerlerden birisi de Adana ve çevresi olmuştur. Adana'nın işgaline paralel olarak, bölgeye Fransızlar tarafından yoğun bir Ermeni nüfus getirilmiştir.

Ermeniler, Fransızların Adana ve çevresini işgali ve bölgede kalıcı hale gelmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Fransızlar, Ermenileri işgallerinin bir parçası olarak görürken Ermeniler kurmak istedikleri devletleri için bu durumdan faydalanmıştır. Ermeniler kendi idealleri uğruna Türk köy, kasaba ve şehirlerine saldırarak oluşturdukları kaos ve korku ortamı ile Adana ve çevresinde çoğunluğu elde etmeyi, böylece kuracakları devletleri için uygun bir zemin yaratmayı amaçlamıştır.

Ermenilerin politikaları, Türkleri bölgeden zorla göç ettirmek üzerine şekillenmiştir. Bu siyasetin bir parçası olarak kadın, çocuk demeden bölgedeki Türkleri katletmeye başlamışlardır. İlgili durumun en önemli örnekleri Camili Köyü ve Kaç Kaç Olayı sırasında yaşanmıştır. Buradaki olaylar sırasında Türk halkına acımasızca davranılmış, silahsız insanlar katledilerek zorla göçe tabi tutulmuştur.

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr.Öğr.Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi, e-posta: erdalkorkmaz.01@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3260-9403.

Atf/Citation: Korkmaz, E. (2024). Bir Zulmün Anatomisi: Gani Girici'nin Anıları Üzerinden Millî Mücadele Dönemi Adana'da Ermeni Mezalimi. BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 149-171.

Gani Girici'nin anıları "Yeni Adana Gazetesinin" çeşitli nüshalarında yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Adana'da Millî Mücadele sırasında Ermenilerin yaptıkları mezalime, olaylara bizzat şahit olan Gani Girici'nin 1950 yılında yayınlanan anıları üzerinden yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Adana, Ermeni Mezalimi, Anılar, Hürriyet.

Abstract

The Ottoman Empire left the First World War with the Armistice of Mondros on 30 October 1918. The Armistice contained heavy provisions and prepared the ground for the occupation of the Ottoman country. One of the occupied places was Adana and its surroundings. In parallel with the occupation of Adana, a large Armenian population was brought to the region by the French.

Armenians were used as a tool for the French occupation of Adana and its surroundings and for the French to become permanent in the region. While the French saw Armenians as a part of their occupation, Armenians took advantage of this situation for the state they wanted to establish. By attacking Turkish villages, towns and cities for the sake of their own ideals, Armenians aimed to gain the majority in Adana and its surroundings through the chaos and fear they created, and thus to create a favourable ground for the state they would establish.

The policies of the Armenians were shaped on the forced migration of Turks from the region. As a part of this policy, they started to massacre the Turks in the region, without any women, children and children. The most important examples of this situation were experienced during the Camili Village and Kaç Kaç Incident. During the events here, the Turkish people were brutalised, unarmed people were massacred and forced to migrate.

Although some of Gani Girici's memoirs were written down, some of them remained in various pages of "Yeni Adana Newspaper". In this study, the atrocities committed by Armenians during the War of Independence in Adana will be examined through the memoirs of Gani Girici, who witnessed the events himself, published in 1950.

Keywords: National Struggle, Adana, Armenian Atrocities, Memories, Freedom.

Giriş

Gani Girici'nin anıları üzerinden Millî Mücadele dönemi Adana'da yaşanan Ermeni mezalimine değinmeden önce Birinci Dünya Harbi sonrası gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin durumu, İtilaf Devletleri'nin politikaları, Adana'nın işgali ve bu işgalde Ermenilerin yerine değinmenin konuyu anlamak ve anlamlandırmak açısından önemli olacağı değerlendirilmektedir.

1914 yılında farklı devletlerin siyasi, askeri, ekonomik vb. sebeplerle başlattığı Birinci Dünya Harbi, dört yıllık bir mücadele sonunda İtilaf Devletleri'nin üstünlüğü ile sona ermiştir (Aysal, 2015: 3-7; Eyicil, 2019: 27-28). Harbin taraflarından biri olan Osmanlı Devleti, savaşa İttifak Devletleri yanında girmiş ve 30 Ekim 1918'de yaptığı Mondros Mütarekesi ile harp durumuna son vermiştir (Başak, 2018: 5-8; Kapucu-Korkmaz, 2020: 68-69).

25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, ağır hükümler içermiş ve Osmanlı ülkesinin işgaline zemin hazırlamıştır (Ertan, 215: 493-495; Budak, 1999: 191-192). Özellikle mütarekenin 7'nci maddesinde geçen "*İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit eden herhangi bir durumda İtilaf Devletleri istedikleri stratejik bir bölge veya alanı işgal edebilecektir.*" hükmü, işgallerin önünü açmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB), BOA, HSD.AFT.6.74). Ayrıca Mondros Mütarekesi'nde geçen 10 ve 16'ncı maddeler doğrudan Adana'yı içeren Çukurova ile ilgili hükümler içermiştir. Antlaşmanın 10'uncu maddesi, Toros Dağları üzerindeki geçitlerin İtilaf Devletleri tarafından işgalini öngörmüştür. 16'ncı maddede de Kilikya'daki Osmanlı birliklerinin, bölgedeki asayişin sağlanması haricindeki kısımlarının çekilmesini planlamıştır (CDAB, BOA, HSD.AFT.6.73).

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri tarafından Anadolu işgal edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda işgale uğrayan ilk yer 3 Kasım 1918'de Musul olmuştur (CDAB, BOA, HR.İM.54.9). Aynı tarihte Fransızlar, İskenderun Limanı'na girmiştir (MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu (İSH), Kutu (K): 70, Gömlek (G): 106, Belge (B): 106-1). Ancak bu durum, Türk kuvvetleri tarafından kabul edilmeyince İskenderun denizden bombalanmıştır (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009: 50-51). Ardından 9 Kasım 1918'de İtilaf Güçleri tarafından İskenderun işgal edilmiştir (ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Katalogu (BDH), Klasör (K): 2707, Dosya (D): 332, Fihrist (F): 1-4, 1-4a; ATASE Arşivi, İSH, K: 67, G: 76, B: 76-1).

İtilaf Devletleri, İskenderun'dan sonra 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal etmiştir. (Türkmen, 2002: 319-332; Kapucu, 2022: 75). Bu sırada Fransızlar, 11 Aralık 1918'de Hatay Dörtyol'a; 17 Aralık 1918'de Mersin'e; 18 Aralık 1918'de de Adana'ya asker çıkarmıştır. Adana'nın işgalinden sonra bölgenin idaresi İngiliz ve Fransız ortak kuvvetleri tarafından yapılmaya başlanmıştır (Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009: 3). 15 Eylül 1919'da İngiltere ve Fransa arasında yapılan Suriye İtilafnamesi ile iki devlet Çukurova ve Musul üzerindeki nüfuz ve hâkimiyet alanlarını yeniden belirlemiştir. Bu kapsamda yapılan antlaşma ile Musul ve çevresi İngiltere'de kalırken Adana'yı da içeren Çukurova'nın yönetimi Fransızlara bırakılmıştır (Günay, 2021: 106-110). Suriye İtilafnamesi ekseninde İngiliz birlikleri, 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren asker çıkardıkları Çukurova'dan çekilmiştir (Özlu, 2015: 325-330).

İngiliz kuvvetlerinin çekilmesinin ardından Adana tamamen Fransızların hâkimiyeti altına girmiştir. Bu sırada Fransızların Adana'da üç piyade taburu ile iki süvari bölüğü bulunmakta idi. Bu kuvvet azlığını Fransızlar, bölgeye getirdikleri Ermeniler ile doldurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Fransızlar, Osmanlı Devleti tarafından Birinci Dünya Harbi sırasında tehcire tabi tutulan 60.000 Ermeni'yi Adana'ya getirmiştir. Fransızların kuvvetlerini Ermeniler ile takviye etmeleri yalnızca Adana ile sınırlı kalmamış, Hatay Dörtyol'a 12.000, Saimbeyli'ye 8.000, İsabeyli'ye 1.000, Abdioğlu ve Nacarlı'ya 1.000, Osmaniye'ye 1.000, Misis'e 1.500, İncirlik'e 1.200, Tarsus'a 4.000, Mersin'e 2.000-3.000 civarında Ermeni'yi yerleştirmiştir (Çelik, 2015: 310-317). Başka bir kaynakta Çukurova'ya getirilen Ermeni miktarı 200.000 olarak ifade edilmiştir (Hatipoğlu, 2002: 947).

Fransızlar bölgeye Ermenileri getirirken, Adana'nın işgali için 25 Aralık 1918'de Ermenistan Baş Yöneticisi sıfatıyla Albay Bremond'u Çukurova'ya göndermiştir. Albay Bremond, 1 Şubat 1919'da Adana'ya gelmiş, 4 Eylül 1920'ye kadar bu görevde kalmıştır (Akyüz, 1988: 180-182).

Fransızlar, ilk başta Adana'nın işgali sırasında 10.000 kadar Fransız askeri gibi giydirdikleri Ermenileri kullanmıştır (Bağdatlılar, 1974: 35). Adanalıların, "Kamavor" veya "Ermeni İntikam Alayı" olarak isimlendirdikleri "Legion D'orient" adlı Ermeni kuvveti, Birinci Dünya Harbi sırasında kurulmuştur (Çaykırın, 2021: 107-140; İlter, 1989: 419-436). Bu birliğin yanında Adana'ya getirilen Ermeni unsurlardan çeteler de kurulmuştur. Kurulan bu çeteler aracılığı ile Adana'daki Türk halkını sindirmek, bölgeden onları uzaklaştırmak, Türkleri göçe zorlamak ve böylece Çukurova'ya yerleşmek amaçlanmıştır (Selek, 1938: 525-

527). Fransızların Adana'ya getirdikleri Ermeniler, bölgedeki Türkleri Çukurova'dan atmak amacıyla Türk halkına her türlü zulmü yapmış, onları katletmekten geri durmamıştır.

Adana'daki Ermenilerin faaliyetlerine tanık olan Gani Girici, Camili Köyü ve Kaç Kaç Olayı sırasında Türklerin yaşadıklarını *Yeni Adana Gazetesi*'nde yayınlamıştır. Bu çalışmada Gani Girici'nin anılarına ve bu anılar üzerinden bir değerlendirmeye gidilecektir.

1. Gani Girici'nin Hayatı

Gani (Abdülgani) Girici, Adana'ya bağlı Camili Köyü'nde 1 Temmuz 1901 tarihinde doğmuştur. Babasının ismi Ali, annesinin ismi ise Fadime'dir. Ailenin dört çocuğundan en küçüğü olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Bunun üzerine dayısı ile birlikte ticarete başlamış, bu arada eğitim hayatına devam etmiştir (Özçelik, 2015: 429).

Gani Girici'nin hayatını şekillendiren şahıslardan biri, onun aynı zamanda öğretmeni olan *Yeni Adana Gazetesi*'nin kurucusu ve Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu Üyesi İstihbarat ve İaşe Heyetleri Başkanı Ahmet Remzi Yüreğir olmuştur. Girici, küçük yaşlardan itibaren Ahmet Remzi Bey'in yardımcılığını yapmış, Türk İstiklal Harbi yıllarında da "Oduncu Hasan", "Elazizli Öküzücü Alo" ve "öğretmen yardımcısı" gibi isimlerle casus/istihbaratçı olarak faaliyet göstermiştir. Ayrıca kendisi, cephe ve ambar memurluğu görevinde de bulunmuş, Milli Mücadele'deki katkılarından dolayı "İstiklal Madalyası" ile taltif edilmiştir (Özçelik, 2015: 429-430).

Gani Girici, Mili Mücadele yıllarında Pozantı'da düzenlenen kongreye katılmış, ardından Adana Vilayeti İdare Heyeti üyesi olmuştur. Ayrıca kendisi, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Halk Fırkası üyeliklerinde de bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra Kuvâ-yi Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti kurucu ve başkanlığını yapmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Adana'daki kurucuları arasında yer almıştır. Türk Tayyare Cemiyeti Adana Şubesi'nin kuruluşunda bulunmuş, cemiyet tarafından "Altın Murassa Madalyası" ile taltif edilmiştir. İlave olarak kendisi Adana'da belediye meclis üyeliği görevinde bulunmuştur (Özçelik, 2015: 429-437).

Atatürk'ün Adana'yı ziyareti sırasında girişken yönü ile ön plana çıkmış ve övgü almıştır. Bu yüzden Girici soyadını almıştır. Gani Bey, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından Tahkikat Kurulu üyeliği yapmıştır. 25 Ocak 1989'da Adana'da hayatını kaybetmiştir (Özçelik, 2015: 429-437).

Gani Girici'nin Adana'da yaşanan Ermeni mezalimi konusunu ele alan anıları, bölgenin tarihini ortaya koyması yönünden önem arz etmektedir. Gani Bey anılarında, Camili Köyü ve Kaç Kaç Olayı sırasında yaşananları ortaya koymuştur.

2. Camili Köyü'nde Yaşanan Ermeni Mezalimi

15 Haziran 1920 güneş sanki gökte kızıl bir damga... Saat alaturka yedi... Camili ufukları karışık. Çakıl taşından yapılmış bir ev bir yığın taş manzarasında, köy halkının gözleri kalplerine çevrilmiş, işgalin mukadder ıstıraplarına gömülmüş gibi her hareketlerinde endişeli bir hal var. Haber verdiler: Camili'ye Havaca (Feytullah) Çiftliğinden Ermeni ve Asurilerden mürekkep bir süvari kalabalığı gözüktü. Arkalarında elleri tüfeklerine asılmış birçok piyade. Feytullah'ın oğulları ile sıkı fıkı konuşan Camili Muhtarı Talip Ağa bir hakikat bilmiyormuş gibi anlatmak istedi. Ben Feytullahların Çiftliği'nden geldim. Onlar Sis muhacirleridir. Adana'ya gidiyorlar... Bize taalluk eder bir şey yok! (Yeni Adana Gazetesi, 15 Haziran 1950: 1).

Camililer birbirlerine karıştı. Birdenbire yürekleri dolaşan bir haber, kızgın bir tablo halinde gözlerde parçalandı: Dedepınar tutuştu. Dedepınar yanıyor. Birgün evvel tek bir adam kalmayan Dedepınar evlerinden şimdi siyah dumanlarla karışık kızıl alevler yükseliyordu. Demek ki biraz evvel Talip Ağanın Adana'ya gittiklerini iddia ettikleri süvariler Dedepınarı'nı ateşlemişlerdi.

Dedepıncardan Camili'ye yürüyen düşman kuvvetleri karşısında köy halkı manevi kuvvetini biraz daha kaybederek ümitsizliğe kapılmışlardı. Şimdi ne yapacaklar... Bu kana susamış vicdanlarına çalı basmış ve ruhları canavarlaşmışlara çocuklarını... kızlarını... kadınlarını bırakacaklar mıydı? Muhayyesinde ilk defa bu facianın neticesini tasavvur eden ve dehşetini içinde duyan Camilinin feragatkâr ve cesur çiftçisi Avni Çavuş oldu. Mavzerini omuzlayarak evinden bir ok gibi fırladı. Elleri bağlanmış, ayakları tutulmuş gibi önlerine bakan köy halkına, sesine sığdırdığı engin ve sarsılmaz imanla haykırdı: Ne duruyorsunuz? Erkek olan Allah'ına sarılsın! Çocuklar, kadınlar, kızlar ve silahsız erkekler Ahır mağaralarına kapanın! Haydi, vakit geçirmeye gelmez! Bu kuvvetli teşvik bütün kalpleri dolaştı. Çocuklar, kadınlar, kızlar ve silahsız erkekler Ahır mağaralarına kapanın! Haydi, vakit geçirmeye gelmez.

Bu kuvvetli teşvik bütün kalpleri dolaştı. Çocuklar, kadınlar, kızlar, silahsızlar ve ihtiyarlar, Ahır Mağaralarına ve silahı olanlar Avni Çavuşun etrafında toplandılar. Camili Karakolundan altı Türk jandarmasının iştiraki ile silahlıların adedi on dördü bulunmuştu. Avni Çavuşun kumandası altında teşekkül eden bu ufak müfreze ikişer, üçer, köyün tehlikeli kısımlarına dağıtıldılar. Avni Çavuş da iki arkadaşı ile Dedepınar'dan Camili üzerine yürüyen düşman koluna karşı kayalıkların arkasında mevzi almıştı. Bir... iki... üç... Mavzerler ardi ardına inledi. İlk ateş Dedepınar'dan Camili istikametine gelen düşman kolundan başladı. Fakat Avni Çavuş, öyle inleyişlerden,

hürleyişlerden korkacak bir adam değildi. Kayadan siperler arkasında üç imanlı arkadaş mukabeleye başladılar (Yeni Adana Gazetesi, 15 Haziran 1950: 3).

Öyle yanılmaz bir isabet ve süratle çalıştılar ki, sekiz-on Ermeni dakikalar içinde yerlere serildiler. Üç Türk'ün az bir zamana sığdırdıkları bu büyük muvaffakiyet, muarızları susturmuştu. Fakat bu arada Adana istikametinden Camili'yimuhasara eden düşman piyade kuvvetleri taarruza geçti. Kuvvet çokluğu karşısında müdafaanın boş olduğuna kanaat getiren Türk jandarmaları birer birer firar yolunu tuttular... Bunlar Muhtar Talip Ağanın oğlu Ali ve Rifat Efendi Çiftliğinin Çiftçibaşı Mehmet Ağa'dır. Firarlardan köye giren düşman kuvvetlerinden haberi olmayan Avni Çavuş, arkadaşlarına sevinçle bağırarak: Korkmayınız, düşman bozuldu!. Fakat köyden buldukları çukurlara doğru birkaç mavzer sesi geldi. Avni Çavuş birdenbire değişti. Yoksa düşman köye mi girmişti? Üçü birden bulunduğu çukurlardan sıçradılar... Hava yarılır gibi oldu. Bir fişek Avni Çavuşun solunda parladı ve söndü. Ve kanlı bir ses: Çavuş dedi, vuruldum! Birkaç saniye ayakta sallanan vücut, arkasındaki çukura yuvarlandı. Avni Çavuş ile Fakı Mehmet eğildiler ve sonra bir ağızdan: Zavallı dediler, ölmüş.

Camilinin ilk şehidi ölümün rengiyle sarararak siperini kendine mezar yaparken Muhtar Talip Ağa vazifesini bilen bir insan tavrı ile mağarada ağlaşanlara bağırdı: Ey ahali! Başınızın çaresine bakın. İş işten geçti. Bundan kelli ben mesuliyet tanımam ha! Duyduk duymadık demeyin!. Gözyaşlarını içlerine akıtan analar; çocuklarını bağrılarına bastırdılar. Köy kızları el bağlayıp ağlamaya durdular. İhtiyarlar ellerini Hakka doğru kaldırdılar. Ve öyle korkunç bir huruç hareketi oldu ki; yüzlerce hayat sanki karanlık rüyalarda gibi çırpınmaya başladı. Bir kısım halk Rifat Efendi Çiftliğine doldu. Bir kısmı da tarlalara dağıldılar. Beşer şekline girmiş hayvanların insanlığı eriten kanlı tırpanları bundan sonra faaliyete geçiyor. Sanki tarih, şekillerle hüviyetlerin bazen birbirine benzemeyecek kadar birbirinin yabancı olduklarını ispata çalışmış. Üst üste, yan yana, adeta birbiri üzerine yıkılan kız, ihtiyar, erkek, kadın ve çocuk bir vaveyla karışıklığı içinde geniş çiftliğin samanlıklarına, ahırlarına kapanmışlardı. Fakat çok geçmeden bir yığın Ermeni kuvveti çiftliği kuşatmıştı. Zircirleme bir muhasara gerçekleşti. Çiftliğin damına, penceresine sayısız el bombaları atıldı (Yeni Adana Gazetesi, 16 Haziran 1950: 3).

Üç dört Ermeni çete mensubu içeriden demir kolları vurulan demir kapının önünde şivelerine has bir tuhaflıkla çığırıyorlardı: Kapıyı açınız! Teslim oliniz. Sonra pişman olmayasınız... Bu kadar gürültü, bu kadar tehdide rağmen çiftlik o kadar sağırdı ki... Bu vaziyet karşısında birkaç Ermeni çare düşündüler ve dediler ki: Çiftlik damına merdiven kuralım!. Sekiz-on Asurî ve Ermeni bir anda damı, damdan da avluyu

buldular. Birkaç dakika sonra iki kanatlı demir kapıyı gıcırdayarak açtılar. Elleri silahlı, gözleri hain ve vicdanları taşlaşmış Ermeniler, içeriye sökün ettiler. Umumi bir tasnif başladı: Kadınlar, çocuklar ve silahsız erkekler kafile kafile ayrıldılar. Telaş ve korkularından çocuklarını yollarda kaybeden anaların bütün yalvarışlarına, bütün feryatlarına rağmen bırakmadılar ki yavrularını arasınlar... Sekiz yaşındaki Ayşe'sini, beş yaşındaki Zeynep'ini arayan kadına, dört yaşındaki Mehmet'ini çağıran anaya nalçalı kunduralarla tekme savuran Ermeni çetelerini boğmak için yumruklarını sallayan silahsız erkekler tüfek dipçikleri ile dürtüldüler. Sanki Camili'nin ufuklarına Ermeni isimli bir baykuş Asuri renkli kanatlar açmıştı.

Bu sırada Türk çocuğu, Türk kızı, Türk kadını ve Türk köylüsünü teşkil eden kitle, Camiliye doğru atlarını dörtlüye kaldırarak bir Ermeni çetesine rastladıktan sonra Feytullah Çiftliğine girerken Ermeni çetelerinin ateşlediği Rifat Efendi Çiftliğinden pencerelere sığmayan alevler ufukları sarıyordu. Köyün her kesiminden duman sütunları yükseliyordu. Yangın korkunç bir tevessü kabiliyetiyle sahalara dağılmakta. Çiftliğe dağıldılar. Feytullah'ın oğulları Beşere ile Hanna Paşa (Asuri ve Ermenilerin uydurma paşası) kuduz saralar içinde keyif çatmışlar. Alay geçiyorlar... Çılgınlık hastalığına tutulmuş, hisleri bozuk ve ciğerleri buruşuk Ermeni palyaçoları kadınlara laf atıp, ihtiyarları bıyıklarından tutarak eğleniyorlar. Yılların tarihini çehresine sığdıran Dedepınar'ın seksenlik ihtiyarı Memili Ağa (Birkaç ay evvel Beşere ile Hanna Paşa'nın baba diyerek hürmet ettikleri adam) eski laubali ve saf köylü hali ile Hanna Paşa'ya gelerek çıkıştı (Yeni Adana Gazetesi, 17 Haziran 1950: 3). Komşuluğa yakışır mı canım? Bu çorçocuğun şu rezilliğine nasıl oluyor da meydan veriyon... Yarın gene yüz yüze bakacak değilmiyiz?

Hanna Paşa kaba bir istihzayla gülerek: Ne o Memili Ağa dedi, komşuları ziyafet verdirmek için getirttik. Her ne kadar zahmet etmişsek de kusura kalmasınlar... Seni de evereceğiz!. Etraftan gülüştüler. Bu sözlerden bir şey anlamayan Memili Ağa'nın çehresinde ateşli bir renk dolaştı. Ve aynı nafiyle dedi ki: Ben sekseninden sonra evlenmem. Bu çorçocuğu da bırakın artık! Ayıptır yahu... Bu kadar yıllık komşuluğumuz var bire Hanna!. Hanna Paşa'nın bir işareti üzerine ihtiyar adamı birkaç Asuri sakalından çekerek merdivenden ittiler. Zamanın elinde riya maskeleri yırtılan işte Hanna Paşa ve kardeşi? Beşeriyet kendi içinden türeyen şu tıynetçi çirkefle yuğrulmuşlardan utansın! Daha dün bedenlerini Türk'ün toprağında kazananlar; şimdi sahibine hurlayan birer köpek gibi çene oynatıyorlar. Akşam güneşin sarararak hastalandığı zaman Camili dumanlı. Eli mavzerinin tetiğinde ve cephanesinin omuzunda asılı duran Avni Çavuş; ruhundan hızını alarak damarlarında kan yerine

kaynayan mukaddes iman ve baş eğmez millî hassasiyetle hendekleri atlayıp kayaları aşiyor. Mavzerini sağa sola sallayıp koşuyordu.

Vahşi bir tünel gibi kayaların altında uzayıp giden Ahır Mağaralarının engin duvarı görüldü. Avni Çavuş, gözlerini kısarak mağara ağzına dikkatlice baktı: Birkaç şekil... Görünmeden onlara yaklaştı. Hiddetli, alaylı sesler geliyordu. Hayır yanılmıyordu Avni Çavuş. Sesler kendisine hiç yabancı değildi. Yandan bir göz atarak birkaç Ermeni başıyla, Muhtar Talip Ağa ve Hamparsom'u tanıdı. Olduğu yerde nefes almadan durdu. Kulağını vererek dinledi: Bre Hamparsom böyle mi yapacaksınız? Çocukların korkularından ödleri patladı. Doğrusu bu insaniyetlik değil. Bu kadar da olur mu? Hamparsom, Talip Ağanın omzuna vurarak kıs kıs güliyordu. Ne bağırıyorsun Talip Ağa. Hiç tasalanma! Çocukları kurtaracağız!. Talip Ağa bu konuşma üzerine: Salıverecekmisiniz? dedi. Bunun üzerine Hamparsom; Ne salıvermesi canım! Hamparsom iki elini birbirine sürterek keseceğiz demek istiyordu. Talip Ağa kalbinden yükselen bir nefretle yanlarından uzaklaşmak isteyerek; Günah dedi, günah. Allahtan korkun!... (Yeni Adana Gazetesi, 19 Haziran 1950: 3).

Hamparsom, Talip Ağayı kolundan tutarak durdurdu: Nereye?... Beraber gideceğiz. Muhtar deli bir korkuyla titredi. Bu sırada Avni Çavuş, daha fazla bekleyemedi. Parmakları tetikte gerilerek Hamparsom'u nişanladı. Ateşin ardından şekiller birbirine karıştı ve ardından Hamparsom'un homurtulu sesi geldi. Çete dedi, bir çete! Avni Çavuşun fişekleri Hamparsom'u değil, onun arkadaşını yere sermişti. Talip Ağa, Avni Çavuşun müdahalesi ile şaşkınlıktan istifade ederek silkinip kurtuluvermişti. Ötekiler de dağıldılar... Ve Camili kahramanı tehlikeleri tanımayan bulutsuz bir itimadî nefisle beline gelen duvarı bir anda atlayarak mağaranın ağzında inleyen Ermeni'ye bastı. Bastı ve içeri daldı. Uçsuz hissi veren mağara sessiz. Çıt yok. Korkunç ve derya bir sükût. Dolu bıraktığı mağarayı boş bulan Avni Çavuş, gördüğü bir testi suyu yanına alarak fişeklerini mağaranın kapısına yığıdı. Mavzerini büyük bir tevekkülle doldurarak dayadı. Mukadder felakete karşı ne pahasına olursa olsun göğsünü gelecek... Son nefesine kadar dövüşecek kalbinde verdiği mukaddes yemini tutacaktı. Avni Çavuşun mağaraya girmesi Hamparsom ve arkadaşları üzerinde şüpheli bir tesir bırakmıştı. Zannettiler ki mağara çete kuvvetleri ile dolu. Ahır Mağaralarında tekevvün etmiş Türk kuvveti var. Cephane ve yardımcı gönderin! Mahallede bir tezkereyle adamını izam etti. İşte Camili halkının çiftliğe sürüldüğü anda rastladıkları süvari kalabalığı Hanna Paşa'nın Hamparsom'a gönderdiği imdat güruhuydu.

Güneş ufuklarda parçalanmadan ve gökler yırtılmadan Hamparsom'un etrafında elliye yakın vicdanları pörsümüştü, apaş tavırlı ve apaş kıyafetli adamlar toplandı. Mağarayı sardılar. İki üç Ermeni tüfeği kayalarda çınladı. Bunun üzerine

Avni Çavuş, mağarada büyük bir kuvvet hissini vermek için mavzerini ardı ardına cehennemi bir sallayışla işletti. Öyle bir tarama oldu ki; sekiz-on Ermeni korkunç homurtularla yerlere yumularak nefessiz kaldılar. Bütün gayretlere, el bombalarına, sayısız hilelere rağmen mağara, taburlara karşı koyacak kadar sağır ve muhkemdi. Zayıf adedi yirmiyi buldu. Ermeniler silahlarını indirerek: Teslim olunuz dediler, biz zannettiğiniz gibi Ermeni kuvvetleri değiliz! Fransız askerleri geldi. Bir şey yapacak değiller. Çocuklarımızı Adana'ya götürüyoruz... Beraber gitmek istemiyormusunuz? Avni Çavuşun gür sesi enginlerde sallandı (Yeni Adana Gazetesi, 20 Haziran 1950: 3).

Köylerimize zulüm getiren Fransızlar, Ermenilerden aşağı değildirler!. İntikam günü yakındır. Her tehlikeye meydan okuyan bu ses; bir iman hançeri halinde göğüslere saplandı. Ve kudurdular. Soluk bir ayın kirli karanlığı altında ikinci bir hücum. Çavuş, kırk kişinin başaracağı bir kuvvet ve maharetle mavzerini tekrar söyledi. Devrilen devrilene. Vaziyetin kötüye sardığını gören kuduzlar bağırdılar: Biz burada altıyüz kişiyiz. Vaziyete hâkimiz. Teslim olun! Kumandanımız Hanna Paşa geldi. Size birkaç söz söylemek istiyor. Hayatınızdan emin olunuz!... Beklediler. Sanki mağara yarılır gibi oldu. Kaç kişi olursanız olunuz. Biz adedimizi söylemek istemiyoruz! Yalnız haftalarca Ermeni devirecek kurşunlarımız var. Haftalarca mavzer sallayacak kadar kollarımız kuvvetli! Şekiller birbirine karıştı. Kayanın başında insanlıktan gelmeyen korkunç münakaşalardan sonra canavarlaşarak karar verdiler: Mağarayı dumana verdiler!... Yatakları, yorganları tutuşturarak mağara deliklerini tıkayın! Eller gecenin yarısında işledi. Sahipsiz kalan yüzlerce yatağı bir anda mağaranın önüne yığıldılar ve ardından tutuşturdular. Bir kurşun çavuşun su dolu testisini sallandırarak yere yıktı. Susuzluğun en korkunç devrelerinde el oynatmadan vakit bulamayarak bir yudum su içmeyen çavuşun suyunu nihayet toprak içti. Bu aksi tesadüf, çok bir aldırış etmeyen çelikten adamı, yarım saatten beri bunaltıcı bir yayılışla mağarayı dolduran tütsü titretti. Deliklerden akan yanık kokusu bir ölüm nefesi gibi yüzlerinde dolaşıyordu. Ne yapacak. Ne düşünebilecekti şimdi? Tütsü silahlardan korkacak bir nesne değildi. Mağaranın kapısına şöyle bir göz atarak gülümsedi. Zira kendinden evvel daha cesedi soğumamış bir Ermeni ölüsü, kendi Milletinin yanlışlıkla attığı ateşlenmiş bir yatakla yavaş yavaş kavriyordu. Sabaha iki saat kala duman mağaranın her tarafına yayılmıştı. Bağı susuzluktan ve gözleri tütsüden yanan Avni Çavuş, hava yerine duman teneffüs ediyor. Sinirleri soğuk ürpermelerle karıncalanıyordu. Şafak, Camili sırtlarında ağarırken Avni Çavuş, hariçteki uyku sessizliğinden istifade için mavzerini yanlamasına tutarak mağaradan çıktı. Önünde yükselen hevkere(tarla) duvarına ve duvardan sonra eniş aşağı uzayan hevkereye baktı (Yeni Adana Gazetesi, 21 Haziran 1950: 3).

Avni Çavuş, çılginlaşan korkunç bir cesaretle sıçrayarak hevkereye atladı. Avni Çavuş, imanını kanat, azmini pervane yaparak hadiselere koşan bir cenkçi gibi aşağılara doğru uçuyordu. Hevkere duvarının yanlarında uyuyan nöbetçiler birdenbire uyandılar. Bir yaylım ateş. Fişekler havada uçuyordu. Çavuşa bir gayret gelmiş, koşuyor, koşuyordu. Hevkerenin sonuncu duvarını da atladı. Artık ateşler, bombalar, tüsüler ve bağırtılar kulaklarında bir uğultu halini almıştı. Güneş şafağı öldürürken Camiliye bir saat mesafede bulunan İnnepli göründü. Köy kimsesiz... Camili Vakasını duyan İnnepliler Kadri Bey'in Çiftliğine dolmuşlar... Evler bomboş. Birkaç köpekten başka bir şey yok. Susuzluktan dili damağına yapışan çavuş, rastladığı birinci evin önündeki su testisine çöllerde günlerce susuz kalan bir seyyah gibi sarılarak içti. içti... Yüzü simsiyah... Gözleri saatlerce duman içmekten kıpkırmızı... Avuçlarına doldurarak suratlarına çarptı. Ne müthiş bir aksi tesir! Sanki Camili kahramanı bir anda körleşivermişti. Değneksiz yürüyemeyen bir âmâ gibi olduğu yerde durakladı. Artık yüzlerce adama feragatle saldıran ve mavzerini sallayan Camili kahramanı korkunç bir karanlık içinde kalmıştı. Öyle bir karanlık ki! Güneş tepesinde. Ve bu karanlık yalnız Avni Çavuş için!...

Avni Çavuş, tepesinde güneş İnnepli'de korkunç bir karanlığın ıstırabı ile zerre zerre erirken, kovuktakiler birer birer çıktılar. Bu sırada fırının içindeki sıcak küllere basa basa ayakları kabaran Küçük Hüseyin topallaya topallaya yaklaştı. Emine abla, Şerife, Ayşe, Refika, Sakine, çocuklar ve Küçük Hüseyin, İsmailiye'ye doğru yollandılar. Kadri Bey Çiftliğinde saklanan birkaç köylü evlerinde unuttukları bazı mühim eşyalarını almak ve köyün harici vazifesini anlamak için sonuncu evlere doğru mütereddit adımlarla ilerlediler. Önden giden birdenbire durdu ve: Bir adam dedi, bir adam!. Bunun üzerine şüpheli adımlarla geri döndüler. Kaçacaklardı. Fakat ayak seslerini sezinleyen Avni Çavuş bağırdı (Yeni Adana Gazetesi, 22 Haziran 1950: 3).

Benim yahu... ben... Camili'den Avni Çavuş! Gözlerime bir şey oldu göremiyorum!... Sesi tanımışlardı. Koşular... Üstü başı delik deşik Camili kahramanının öyle kötü öyle derin bir vaziyeti vardı ki; bu engin imanlının önünde gayri ihtiyari titriyorlardı. Yalnız başına tehlikelere isyan eden adamı, üç İnnepli kollarına girerek Kadri Bey'in Çiftliğine götürdüler. Gözleri yanıyor. Çavuş körlüğe biraz daha yaklaşıyordu. Tedavi için Yarbaşı'ndan Adana'ya geçirdiler. Bir hafta sonra mert adam gözlerini renge, ışığa ve hayata açmıştı. Bu faciaya beş çocuğu ve karısını kurban veren Avni Çavuş her Türk gibi Milli Mücadeleye de iştirak etmiştir.

Camili faciasından kaçıp kurtulanlar Adana'da Acem Konsolosu Asaf Han'ın etrafında toplanıyorlar. Ermeni mezaliminin Engizisyon mezalimini aşan cehennemi bir kaynak olduğunu anlatıyorlardı. Asaf Han, bu şikayetlerin başına geçerek Hafız

Mahmud'u makamında yakaladı. Ona çok ateşli bir Türkçü gibi faciaları okudu. Şikâyetleri, şenaatleri tek tek sıraladı. Bunun üzerine hislerine biyaneti ve kafasına faziletsizliği sindiren Hafız Mahmud vicdanına taş basarak: Yalan dedi. Bunların söyledikleri hep yalan!... Köylüler gayri ihtiyari Hafız Mahmud'a baktılar. Sanki bakışlarıyla bu adam geçineni parçalamak istiyorlardı. Kanı başına sıçrayan Asaf Han, olduğu yerde toplanarak tükürür gibi: Sen Hafız Mahmud değilsin, GavurMahmutsun... Gâvur! dedi. Hafız Mahmud sarararak titredi. Koridorlarda gürültüler koptu. Bremon'a haber götürdüler. Bu sırada hakikatin açığa çıkması için bir hal çaresi düşündüler.

Dedepınar'dan Çerçi Ahmet, Camili Muhtarı Talip Ağa, Fındık Mehmet, Yörük İsmail ve Çiftçibaşı Mehmet Ağa alınlarında kader çizgileri ve başlarında Asaf Han, Fransız Jandarma Kumandanı Kaptan Şiver'in yanına çıktılar. Hep dişlerini sıkarak... Yumruklarını sallayarak fecaîyin bütün safahatını anlattılar. Sürüklenen kadınlardan, çığırgan çocuklardan, dipçiklenen erkeklerden uzun uzun bahsettiler. Ve nihayet bağırarak demek istediler ki: Fransız Hükümetinin vadettiği selamet bu. Medeniyet getirdik diye göğüs döğdüğümüz mefhum, toprağa kan sızdırmaktaydı. Çocuklarımızı, kadınlarımızı... kızlarımızı isteriz! Hareketlerdeki kuvvetlerden ve çeşrelerdeki ızdırıp çizgilerinden meselenin fecaatini anlayan ve aynen tercüme edilen sözleri can kulağıyla dinleyen Şiver, belki insani bir hisle titreyerek, belki merhamete gelerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Hafız Mahmud'u çağırttı (Yeni Adana Gazetesi, 24 Haziran 1950: 3).

Kısa bir müzakereden sonra karar verdiler. Şikâyetçilerle Kaptan Şiver ve Hafız Mahmud'u hususi bir otomobil ve yirmi kadar Türk-Ermeni jandarmalarını da bir kamyon, Feytullah Camiine doğru uçurdu. Misis Şosesi üzerinden ve Çal Dağı yanındaki yoldan geçerek ve Dedepınar'ın son yanan evlerini görerek çiftliğe girdiler. Kumandan indi. Birer birer takip ettiler. Gelenleri çiftlik müstahdemi karşıladı. Odalar finfin ötüyor... Yörük İsmail'in, Fındık Mehmed'in kalpleri derin bir şüphe ve korkuyla titredi. Kafalarında istifham şimşekleri çaktı. Acaba ne oldular? Bu kadar masuma ne olmuştu? Talip Ağa ile Rıfat Efendi Çiftliği Çiftçibaşısı Mehmed Ağa korkunç gözlerle birbirlerine baktılar. Kablel vuku bir his onlara meçhul bir felaketi fısıldıyor gibiydi. Talip Ağa'ya, İsmail'i, Mehmed'i ve Türk jandarmalarını gören Sarkis ismi Hergeleci Mehmed iken Ermenilerin öldürürüz tehdidi ile Sarkis olan zavallı adam, fevkalade bir manzara ile karşılaşmış gibi afallayarak: hey gidi dünya hey dedi, bir tek Müslüman kalmadı... Hepsini kestik dediler de inandıydım. Meğerse varmış. Talip Ağa Mehmed'i tanıyarak bağırdı: Bire Mehmed, Çocuklarımız ne oldu? Sen bize ondan haber ver!

Söyleyemem! Söyle ulan! Beni öldürürler Talip Ağa. Tek canımı kurtarmak için Sarkis oldum. Eğer beni beraber götürürseniz. O vakit söylerim. Bu mükâlemelerden bir şey anlamayan kumandan izahat istedi. Meseleyi anlayınca gülerek: Peki, peki dedi. Beraber götürürüz! Bu vaadi alan Mehmedin yüzü güldü. Dili çözüldü. Akşamleyin kadınları, çocukları bir tarafa... Erkekleri bir tarafa ayırdılar... Beşere, Abdioğlu Köyü Muhtarı Haço Acar Agop, Kara Manuk kadınlarla çocukların önüne düşerek Ceyhan Nehri üzerine. Erkekleri de SimikyanArtin yeğeni Ahpar, KozacıSado, İkizce Köyü'nden Boyboy Kasap Cirel, Ermeni Köyüne götürdüler. Bu sırada Yörük İsmail sabredemeyerek. Ne yaptılar Mehmed dedi, Ne yaptılar?..Mehmed o sırada çiftlikten çıkan Demirci Ağob'u gösterdi: Aha! Bu onlarla beraberdi. Hepsini kestik dedi. Artık ağaların hiddetleri başlarına sıçramıştı. Yumruklarını sıkarak parçalayacaklarmış gibi haykırdılar: Çocuklarımızı... kadınlarımızı ne yaptınız? Söyle imansız söyle!. Üzerine yürüdüler... Bu sırada kumandan jandarmalara kat'i bir emir verdi: Ağob'u kurşuna diziniz! (Yeni Adana Gazetesi, 25 Haziran 1950: 3).

Kumandan kükremişti: Haydi! Kurşunlayın diyorum size!... Bir ağaca bağlanan Demircinin üzerine on beş namlu ateş kustu. Ve Agop bir an içinde parçalandı. Kumandan birkaç Ermeni'yi daha kurşuna dizdirmek istedi. Fakat Hafız Mahmud'un hain kafası şeytani bir tebessümle geviş getirerek: Telaş buyurmayınız efendim dedi, köylülerin yalanı çok olur. İhtimal ki bütün bunlar çete olmuş, dağlara firar etmişlerdir.

Heyet otomobillerine Memedi de alarak Ceyhan kenarında sıralanan Abdioğlu, Kapulu ve Herekli Köylerine kadar uzandılar. Hakikat kanlı bir tablo halinde gözlerde yandı. Hepsi ölmüştü. Tunç kalpli adamlar ağladılar. Kumandan donmuş gibi seyretti. Ortada beşeriyet namına yüz kızartacak bir cürüm vardı. Öyle ki; Fransız Hükümetinin "Adalet yapacağız... Medeniyet getirdik!...diye haykırdıkları ve imzaladıkları mazbataları param parça eden... Medeniyete leke süren bir vahşet manzarası!. Üst üste kendirle bağlanmış iki çocuk dört kadınla çevrile çevrile sürüklenmiş... Avni Çavuşun karısını ve kızını Talip Ağa, Çerçi Ahmet, Fındık Mehmed karılarını ve Yörük İsmail karısı ile çocuğunu tanıdılar. Bu tanışma çok feci oldu. Göğüslerini döğdüler. Saçlarını yoldular... Nehre atılanlardan bir kaçını sular sahile bırakmıştı.

Camili'ye indiler. Köy bir harabe olmuş... Adım başında kanlanmış bir Türk köylüsüne, bir Türk ölüsüne rastladılar. Fırının önünde up uzun uzanan vatan şehidi Fakı Süleyman'ı gördüler. Kulakları kesilmiş, göklere bakıyor. Sanki hala ben ölmeyeceğim der gibi bir vaziyette... Daha ileride bir kadın ve bir küçük kız ölüleri... Kadın, Küçük Hüseyin'in annesi ve kız kardeşleriymiş... Heyet, faciadan faciaya atlayarak Seyhan üstünde Ermeni Köyüne geçti. Tek bir Camili'li yok. Tek bir erkek bulamadılar. Kim bilir bunlar ne feci şerait içinde dehşetengiz bir akıbetin kurbanı

olmuşlardı. Camili faciası belli başlı 120 şehidin kanlı mezarıdır! Beşeri bir kılıf içinde hayvan ruhu taşıyanlar unutmayınız ki; dirseklerine kadar masum kanıyla boyanan kollarınızı tarih kırdı (Yeni Adana Gazetesi, 27 Haziran 1950: 3).”

3. Kaç Kaç Olayı Esnasında Ermeni Mezalimi

“1 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmeler gereğince kahramanlar diyarı Çukurova'yı, Toroslar'a kadar tahliyemiz gerekiyordu. 25 Kasım 1918 tarihinde Türk ordularının son neferleri de Torosların öbür yanına geçmiş bulunuyordu. On beş gün sonra da Fransız işgal kuvvetleri ve sivil idarecilerine mensup şahıslar ve mahiyetlerindeki Ermenilerden müteşekkil intikam alayları beyaz altın diyarı Çukurova'yı yer yer işgal etmeye başladıkları günden itibaren memlekette asayiş her gün biraz daha bozulmuş artık her gün bir Türk yuvası dağılmaya başlamıştır.

Yapılan bu fena hareketlerden bir tanesi eski sarayın (itfaiye) bulunduğu civarda oturan Vanlı Ahmet Efendi'nin 25 Şubat 1919 gecesi çocuğu ile birlikte katledilmesidir. Bu olay sırasında Ahmet Efendinin karısı da yaralanmıştır. Ayrıca ailenin parası gasp edilmiştir. Bu olaydan sonra Ermeniler artık Müslümanlara karşı şehirde meydan okumaya başlamışlardır. Türk ordusunun çekilmesinden önce ve Büyük Kumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türklere dağıtılan silahlar bu tarihlerde daha işgal kuvvetleri tarafından toplanmamış olduğundan Vanlı Ahmet Efendinin komşuları bulunan Türkler, bu kanlı vak'a üzerine imdat işareti olarak birkaç el silah atmıştır. Bu olaydan sonra Türkler, her sokak ve köşe başında nöbet tutmaya başlamıştır. Bu sırada nöbet bekleyen Türkler, bir Ermeni baskını var diye silah atmaya mecbur kalmıştır. Buna mukabil olarak Ermeni semtlerinden karşılık olarak atılan silah sesleri gecenin sükûtunu bozmuştur. Bu geceki silah seslerinden kuşkulanan ve Türklerin elinde külliyetli silah bulunduğuna kani olan ve bu silahları yalnız başlarına toplamaya cesaret edemeyen Fransız işgalcileri, İngiliz askeri kuvvetlerinin yardımı ile 28 Nisan 1919 Pazar günü gecesi şehrin her tarafını İngiliz Hintli kıtaları ile muhasara etmiş ve giriş yolları ile Taşköprü'yü kapatmıştı. Şehirden çıkmak serbest, şehre girmek yasaktı. (Yeni Adana Gazetesi, 10 Temmuz 1950: 3).

24 saat yaşanan bu olaydan sonra işgal kuvvetleri, evlerde silah ve cephane aramaya başlamıştır. Dokuz gün devam eden bu muhasara sırasında Türkler, ellerinde bulundurdukları silahları işgal kuvvetlerine teslim etmemek için ne lazımsa yapmış, gece nehire ve yer altına gömerek namusu kadar koruduğu silahını işgalcilere vermemiştir. İşgalciler, aramalar sırasında evlerdeki en mahrem yerlere kadar girerek, buldukları dede yadigârı en ufak bir tüfeği dahi zorla Türklerin ellerinden almıştır.

Bu tarihten sonra silahsız kalmış Ermeni, Asurî ve Rumların yedisinden yetmişine kadar silahlandırılmasına lüzum gören işgalciler, şımarıklıklarını son kertesine kadar vardırabilmesi için Ermenileri, Büyük Kilikya Devleti hülyasına düşürdüler. Şişmanyan ismindeki bir Ermeniye, Kilikya Devletinin Başkanı seçerek Abidinpaşa Caddesi'ndeki o zaman Ermeni Kilisesi olan yerde işe başlatmışlardır. Bu sözde devlet müsveddесinin vazifesi, sırf Türkleri nasıl imha ve mallarını ne suretle gasp ve yağma ettirmek için çareler aramaktı. Bunlar icra kuvvetlerine tabi Ermeni askerlerden müteşekkildi. Herhangi bir Ermeni, Şişmanyan Hükümetine bir veya birkaç Türk aleyhine şikâyetinde bulunursa, şikâyetçi iki süngülü Ermeni asker ile Türk'ün karşısına dikilerek; "Bu adamın parasını veya malını almışsın veya Umumi Harpte evine oturmuşsun" gibi iftiralarda bulunarak tutuklanma için sebep yaratmıştır. Bunun üzerine suçlanan Türk, hükümet binasına doğru yürüdüğü zaman, "O tarafa değil, biz oradaki hükümetleri (yani Fransız ve Türk Hükümetlerini) tanımıyoruz. Şişmanyan Hükümeti'nde bu dava halledilecek diyerek silah dipçikleri altında Türkleri zorla kendi istedikleri yere götürmüşlerdir. Ancak, Şişmanyan Hükümetine götürülen Türkler için bir daha geri dönme imkânı olmamıştır.

Hükümsizlik, asayişsizlik, muhtelif hükümetler ve cins cins milletlere mensup askerlerin işgalindeki Adana, bu kadarı kâfi değilmiş gibi 1919 tarihli işgal kuvvetleri ile Kuvayı Milliye arasındaki yirmi günlük mütareke gereğince, (Sis) Kozan'dan gelen on binlerce Ermeni'nin de şehre girmesi ile birlikte asayiş büsbütün kaybetmiştir. Bu kapsamda Kocavezir ve Hacıbayram semtleri yerle bir edilmiştir. Bunu müteakip 11 Haziran 1920'de Kahyaoğlu, 15 Haziran 1920'de Camili Vak'aları yaşanmış ve yüzlerce Türk katledilmiştir. Bu olaylardan sonra artık Türkleri imha siyaseti açıkça belirmiş, mal ve can emniyeti Türkleri imha siyasetine dönüşmüştür. Şişmanyan Hükümeti de bu işi iyice azıtmıştır. Bu ve bu gibi hallerde Türkler tarafından işgal kuvvetlerinin Genel Valileri olan Bremon'a herhangi bir şikâyet olduğu zaman kendileri: "Biz bu işlere karışmıyoruz. Şişmanyan Hükümeti alacak verecek davalarını hallediyor." cevabı verilmiştir (Yeni Adana Gazetesi, 11 Temmuz 1950: 3).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Hafız Mahmut ve avenelerinin bu kötü hallere göz yumdukları ve "Efendim bizim Türkler haksızdır." diye işgalcilere yaranmak için ırkdaşlarına yapmış oldukları fenalıklar Şişmanyan Hükümeti'nden aşağı olmadığı için Türkleri tamamen ümitsiz düşürüyordu. Şehirde kalan Türkler, hükümet civarına, Taşköprü semtlerine, Eski Salcılar ve Kolordu bölgesine ve Ağmemet, Harapbahçe, Sofubahçe, Kayalıbağ gibi semt ve mahallelere sığınmış ve diğer bütün Müslüman mahalleleri terk edilmiştir. Şehir Türklerinin önemli bir kısmı yaşanan huzursuzluktan

ve Kuvayı Milliye ile birleşmek üzere Adana'yı terk etmiştir (Yeni Adana Gazetesi, 12 Temmuz 1950: 3).

“1920 Temmuz ayında Kuvayı Milliye, Tarsus ve Yüreğir Ovasına inmeye ve teşkilat kurmaya başlamıştır. Bu sırada şehirde yakacak ve yiyecek darlığı baş göstermeye yüz tutmuştur. Zaten şehirde intikam alayları ile gelen Ermenilerden maada dünyanın her tarafından büyük Kilikya Devleti kurmak hülyasıyla gelmiş Ermenilerin, Asuri ve Rumların, Kozan'dan şehre getirilen on binlerce Ermeni'nin katılması ile şehirdeki nüfus miktarı birkaç yüz bini aşmıştır (Yeni Adana Gazetesi, 12 Temmuz 1950: 3).

10 Temmuz 1920'de Adana'da yaşayan Türklere karşı büyük bir fecaat yaşatılmıştır. Sabahın erken saatlerinde uyanan ve sokaklara çıkan Türkler, silahlı Ermeni, Rum ve Asurî çetelerinin kol gezmekte olduğunu; bunların, Ermeni Kilikyası şarkılarını Türkçe söyledikleri görülmüştür. Bu sırada Taşköprü'den şehre giren Ermeni süvarileri at koşturarak, düşmandan bir şehir zapt etmiş orduların öncüleri gibi Çiftçi Birliği binasının önüne gelmiştir. Buradan üçe ayrılan Ermeni süvarilerinin bir kolu nehir kenarından Kolordu binasına, diğer bir kol hükümet binasına ve üçüncü bir kol da Abidinpaşa Caddesi'nden Şişmanyan Hükümetinin bulunduğu Ermeni Kilisesi'ne uzanmıştır. Diğer taraftan şehrin içerisinde toplanan Ermeni halkı da Türk büyüklerine ve asil halkımıza olmadık küfürler savurmaya başlamıştır. Bu hal öğleye kadar devam etti. Öğleden sonra işgal kuvvetlerinin şımartmış ve silahlandırmış olduğu Ermenilerin hareketleri üzerine hükümet idaresini ele almış bulunan Fransızlar, artık Ermenilerin kendilerine kafa tutmak istediklerini anlamışlardır. Ama iş işten geçmiştir (Yeni Adana Gazetesi, 13 Temmuz 1950: 3).

Fasıla fasıla silah sesleri öğleye doğru fazlalaşmış, öğleden sonra ise şehrin hemen her tarafından silahlardan çıkan mermiler ve onun sadaları büyük bir heyecan yaratmıştır. Ermenice, Rumca ve muhtelif lisanlarla: “Vurun... Öldürün... Yakın... Yağma... Yağma... sadaları Ermenilerin toplu bulunduğu yerlerden Türk mahallelerine doğru aksetmiştir.” Ermeniler, gördükleri veya rastladıkları Türkleri öldürüyor. Çarşıda rastladıkları dükkân ve açık bulunan her tarafı soyarak, yağma ediyordu. Şehirde bu arada yıldırım sürati ile yayılan bir haber bir anda bütün ağızları hayretle harekete getiriyor.

“İhtişaş çıktı.” Bu tarihten on bir yıl önce yani 1909'da Adana'daki Ermenilerin isyanına o zaman Adana İhtişaşı adı verilmişti. Bu isyanda az çok elinde silah bulunan Türkler, Ermenilerin gizliden gizliye silahlanmış olmalarına rağmen 1909 isyanını önlemeye muvaffak olmuştur. Hâlbuki bu defa silah değil bir çakıya bile

sahip bulunmayan Türkler, ölüm kalım pahasına selameti geri çekilmekte ve en yakın emniyetli bir yoldan şehri terk etmekte buluyordu.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Belediye Reisi Hafız Mahmut bir kısım hampaları ile Ermeni Kilisesi'nde bulunan Şişmanyar'ı ziyaret ederken diğer kısımları (Yeni Adana Gazetesi, 14 Temmuz 1950: 3). da şaşkın bir vaziyette hükümet binasında bulunan Türk Valisi Abdurrahman Bey'in odasına sığınmışlardır. Maksatları vaziyetin kendileri için bir tehlike olmayacağına dair İşgal Valisi Bremon'dan teminat almaktır.

Evlerini, kendi benliklerini korumaktan başka bir gayeleri olmayan bu vatansız satılmışlar, Bremon'dan teminat alırken aralarındaki tercümanlığı Türk ordusunda binbaşılığa kadar yükselmiş ve Fransız mektupçuluğunu kabul eden ve o zaman Adana Postası namıyla çıkan gazetenin de sahibi bulunan Ermenice neşriyat yapan gazetelerden daha fazla Türk aleyhtarlığı yapan soysuz İlhami idi. Bu soysuz hem tercümanlık yapıyor hem de korkak Hürriyet ve İtilaf Fırkası satılmışları için de görüşüyordu.

Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı Bremon, işin alayında idi ve meselenin iç yüzünü biliyordu. Bununla beraber acaba diyordu yoksa çeteler şehre girdi mi? Telefonla General Dafyo karargâhının kışladaki topçu kumandanını, Emniyet Müdür Vekili Karabiti, Jandarma Umum Müfettişi Norman'ı bulup gelişmeleri öğrenmiştir. Ardından Bremon ayağa kalkarak, yeni yaptırmış olduğu dairesinin cadde üzerindeki penceresinin önüne gelerek aşağıdaki manzarayı işaret edip: Bakınız şehirdeki çetelere.

Onun çete diye gösterdiği başı açık, ayağı yalın, anasını babasını kaybetmiş, küçük büyük yavrucaklar, evini açık bırakmış anahtarını alarak kaçan kadınlar, eline geçirdiği testiyi alarak koşan ve dükkânından ancak canını kurtarabilen erkeklerdi. Hayatlarının korunabileceği yer olarak İşgal Kuvvetleri Binasının olduğu bölgede toplanmışlardı. İşte canavar ruhlu Bremon'un çete diyerek vasıflandırdığı kişiler bu zavallı Türklerdi. Karşıdaki manzara değil, insanların hissiz saydığımız yüreklerini sızlatacak bir vaziyet idi (Yeni Adana Gazetesi, 15 Temmuz 1950: 3).

İşte bu halleri gören Türkler, son isnatlarından da ümitlerini kesmiş kendilerinden evvel kaçanların yolunda aynı yolcular olmaya başlamışlardı. Bu kaçış ve ihtişaş, yerden ve gökten atılan ateşler, mermiler, ölümlerle dolu bu hal, gecenin geç vakitlerine kadar devam etti. 11 Temmuz 1920 günü sabahın erken saatlerinde Çukurova'nın pamuk diyarı şirin Adana'nın hakiki sahiplerinden hiç kimse kalmamış, yalnız Türk maskesine bürünmüş Hafız Mahmut ve hemfikirleri olan on beş kadar Müslümanın kaldığı görülmüştür. İşte bu tarihi kaç kaç günü şehirde yağma edilmemiş bir Türk evi kalmamıştır. Bu kargaşada ölenlerin adedinin 200'den fazla olduğunu iki

gün sonra şehirden firar ederek Hadırlıya gelen ve bir arabanın üzerinde halka hitabede bulunan cesur ve mert Asaf Bey'den öğrendik.

İşte Adana'nın tarihinde kaç kaç günü olarak vasıflandırılan 10 Temmuz 1920 günü vukubulan facialarla dolu olaylar, Adana halkının büyük oranda şehri terk etmesine yol açmıştır. Şehri terk eden hiç zannedilen bu varlıklar, az müddet sonra toplanarak büyük ve asil bir heyecanı temsilen Ankara Antlaşması ile Fransız Devleti muazzamasına kendilerini kabul ettirerek, şanlı Türk bayrağını vatan ufuklarında yeniden dalgalandırmışlardır (Yeni Adana Gazetesi, 21 Temmuz 1950: 3).”

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri tarafından hedef alınan ilk yerlerden biri Adana ve çevresi olmuştur. Adana'nın konumu, tarıma uygun yapısı ve verimli toprakları işgalinin en önemli sebepleri olarak ön plana çıkmıştır. Neticede mütareke hükümlerine dayanılarak Adana önce bir İngiliz-Fransız müşterek kuvveti tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarında yaptıkları Suriye İtilafnamesi ile Adana ve çevresi Fransa'ya bırakılmıştır.

Fransa, Adana ve çevresinin işgali sırasında bölgeye getirdiği 10 bin kişiden oluşan, Fransız askeri kıyafetleri giydirdiği birliği de kullanmıştır. Bunun yanında bölgenin işgali sırasında, Osmanlı Devleti tarafından Birinci Dünya Harbi devam ederken Suriye ve Lübnan'a tehcir edilen birçok Ermeni de Çukurova'ya getirilmiştir. Neticede Fransızlar, Ermeni kuvvetlerinden faydalanarak Adana ve çevresinde tutunma ve kalıcı olma hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Fransızların şımartarak Adana'ya getirdiği Ermeniler, Çukurova'da bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu kapsamda Gani Girici'nin anılarında bahsettiği gibi Adana'nın köy ve kasabaları ile kent merkezinde Türk halkına yönelik baskı, şiddet ve sindirme politikaları gütmüşlerdir. Ayrıca Ermeniler, Türkleri katlederek onları zorla Adana'dan sürmeye, böylece bölgede çoğunluğu elde ederek kurmayı hedefledikleri devletleri için uygun zemin ve koşulları yaratmaya çalışmışlardır.

Gani Girici'nin anılarında da yer verildiği gibi Fransızların göz yumduğu Ermeni faaliyetleri, Türk halkını bölgeden atmayı ve hâkimiyetleri için uygun alan ve ortamı oluşturmayı öngörmüştür. Camili Köyü'nde çoluk, çocuk demeden silahsız Türklerin katledilmesi bu durumun önemli örneklerindedir. Ardından “Kaç Kaç” denilen Adana şehir merkezinde Ermenilerin Türkleri katletmeye dönük fiil ve eylemleri, onları bölgeden kaçırtmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Bir milletin yaşama ve hayatını devam ettirme hürriyetine aykırı olan Ermenilerin bu türden faaliyetleri, Türk Milleti'nin tarihinden gelen bağımsız yaşama azim ve iradesini tetiklemiştir. Neticede Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın organize ettiği Adana'daki Kuvayı Milliye Hareketi, Fransızların ve onların kullandığı Ermenilerin faaliyetlerine set çekmiştir. Bölgede organize olan Kuvayı Milliye Hareketinin çalışmaları ve TBMM Ordularının Sakarya önlerinde kazandığı askeri zafer, Fransızların ve onların kullandığı Ermenilerin Ankara İtilafnamesi ile bölgeden ayrılmasına zemin hazırlamıştır.

Gani Girici'nin anıları, bölgedeki Türklerin yaşadıklarını birinci ağızdan anlatması bakımından önem arz etmiştir. İlgili anılar, bir milletin tarihinin somut gerçekliği ortaya koyan hatıratlarla da ortaya konulması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca Gani Girici'nin anıları, Türk Milleti'nin Millî Mücadele esnasında Adana'da yaşadıklarını ve gösterdikleri reaksiyonu ortaya koyması yönüyle önemlidir. Bunun yanında anılar, Ermenilerin Türkleri bölgeden zorla sürmeye yönelik neler yaptığını ortaya koymuştur. İlave olarak anılar, Türk Milletinin baskı ve sindirme politikalarına nasıl ve ne şekilde direndiğini bize göstermiştir.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

CDAB, BOA, HSD.AFT.6.73

CDAB, BOA, HSD.AFT.6.74

(CDAB, BOA, HR.İM.54.9).

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik

Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi

ATASE Arşivi, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4, 1-4a.

ATASE Arşivi, BDH, K: 2707, D: 332, F: 1-4a.

ATASE Arşivi, İSH, K: 70, G: 106, B: 106-1.

ATASE Arşivi, İSH, K: 67, G: 76, B: 76-1.

Sürelî Yayınlar

Yeni Adana Gazetesi, 15 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 16 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 17 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 19 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 20 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 21 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 22 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 24 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 25 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 27 Haziran 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 10 Temmuz 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 11 Temmuz 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 12 Temmuz 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 13 Temmuz 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 14 Temmuz 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 15 Temmuz 1950.

Yeni Adana Gazetesi, 21 Temmuz 1950.

Kitaplar

- Akyüz, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Bağdatlılar, Adil, İstiklal Harbinde Kahraman Maraş, Toker Matbaası, İstanbul, 1974.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- Kapucu Davud -Erdal Korkmaz (2020), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri 1909-1939, Ankara: Karakum Yayınevi.
- Selek, Sabahattin, Milli Mücadele, Cilt 1, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.

Makaleler

- Aysal, Necdet, "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana", Sakarya Zaferi ve Haymana II, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s.3-27.
- Başak, Tolga, "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 18, Sayı: Özel, Yıl: 2018, s.5-71.
- Budak, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Sayı: 7, Yıl: 1999, s.191-215.
- Çaykırın, Güzin, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 70, Yıl: 2021, s.107-140.
- Çelik, Kemal, "Milli Mücadelede Adana ve Çevresinin İşgali ve Kurtarılması", Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.310-323.
- Ertan, Temuçin Faik, "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi", 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı) Bildiriler Kitabı/16-18 Ekim 2014/İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, s.493-508.
- Eyicil, Ahmet, "30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi", Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı/24-26 Ekim 2018/Kahramanmaraş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.27-47.

- Günay, Nejla, “Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş’ın Kahramanları”, Milli Mücadelenin Güney Cepheleri, Editörler: Nejla Günay, Fahri Kılıç, Cedit Neşriyat, Ankara, 2021, s.106-123.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)”, Belleten, Cilt: 66, Sayı: 247, Yıl: 2002, s. 943-966.
- İlter, Erdal, “Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 3, Yıl: 1989, s.419-436.
- Kapucu, Davud, “Arşiv Belgeleri Çerçevesinde İnönü Muharebelerinin Kazanılmasında Türk Havacılarının Katkısı”, Belgi Dergisi, Sayı: 23, Yıl: 2022, s.73-98.
- Özçelik, Şeyda, “Abdülgani Girici’nin Hatıralarında Çukurova’nın Kurtuluş Hikâyesi”, Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.429-449.
- Özlü, Hüsnü, “İstiklal Savaşı’nda Adana Bölgesinde Tekelioğlu Sinan Bey’in Faaliyetleri ve Bölgedeki Askeri Harekâtın Değerlendirilmesi”, Milli Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu, 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.325-348.
- Türkmen, Zekeriya, “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVIII, Sayı: 53, Temmuz 2002, s.319-372.

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah Abbas (1587-1629) Döneminde Siyasi İltica, “Han Ahmet Gilani ve Celaliler Örneği”

Political Asylum and Its Impact On Iran-Ottoman Relations During The Safavid Shah Abbas (1587-1629) Period: “The Case Of Sheykh Ahmad Gilani And Jalalies” According To Persian Sources

doi: 10.58646/bengi.1425600

Geliş/Received: 25 Ocak 2024

Kabul/Accepted: 17 Şubat 2024

Khosrow Khajenoori* - **Maryam Akbari Noshad****

Özet

Bu araştırma, Şah Abbas (1587-1629) döneminde Osmanlı Devleti ile İran’a sığınan siyasi mültecilerin iki ülke ilişkilerine etkisini, Farsça yazılan kaynakları esas alarak araştırmayı amaçlamaktadır. Safevi hükümetinin kuruluşundan itibaren “Şiilik” İran’ın ana mezhebi haline gelmiş ve bu süreç, Safeviler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde belirleyici hale gelmiştir. İki ülkenin mezhepsel farklılıkları karşıt politikalar geliştirmiş ve dönemin şartları altında karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. İktidara muhalif grup ve kişiler, yönetimi ele geçirmek isteyenler veya mutlak yönetimin ölüm tehdit ve tehlikesinden kurtulmak isteyenler Osmanlı Devleti ya da Safevilere sığınarak ülkelerin politikasında etkili olmuştur. Siyasi sığınma taleplerinde; iç anlaşmazlıklar, dini çekişmeler, müttefik kazanma ve intikam alma gibi faktörler de etkili olmuştur. Bu çalışmada, Şah Abbas döneminin önemli iltica meselelerinden olan Han Ahmet Gilani’nin Osmanlı Devleti’ne; Celalilerin de

* **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr., İran İslami Azad Üniversitesi Öğretim Üyesi, e posta: Khajehnoori6@gmail.com, ORCID.0009-0008-0856-2629.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: Maryam.akbarinoshad2012@gmail.com, ORCID.0000-0001-6791-7401.

Atf/Citation: Khajenoori, K. - Akbari Noshad, M. (2024). Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah Abbas (1587-1629) Döneminde Siyasi İltica, “Han Ahmet Gilani ve Celaliler Örneği”. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 172-186.

Safevilere sığınmasına, İran kaynakları ekseninde yer verilecektir. Bu araştırma, ilticanın siyasi ve sosyal rekabetin artmasına neden olduğunu, mültecilerin rakip hükümetlerin baskı aracı haline geldiğini ve Osmanlı ile İran arasındaki savaşlara sebebiyet verdiğini bize göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şah Abbas, Siyasi iltica, Osmanlı, Han Ahmet Gilani, Celaliler.

Abstract

This study seeks to explore the influence of the political refugee dilemma within the Ottoman Empire and Iran throughout the rule of Shah Abbas (1587-1629) on the bilateral relations between the two nations, drawing from Persian sources. Following the inception of the Safavid regime, “Shiism” emerged as the predominant sect in Iran, a development that significantly shaped the dynamics between the Safavids and the Ottoman Empire. The sectarian differences of the two countries caused them to develop opposing policies and confront each other under the conditions of the period. Groups and individuals opposed to the government, those who wanted to take over the government or those who wanted to escape from the threat of death and danger of absolute rule sought refuge in the Ottoman Empire or the Safavids and influenced the politics of the countries. Internal conflicts, religious strife, gaining allies and revenge were also factors in political asylum claims. This research delves into the asylum cases of “Khan Ahmad Gilani” in the Ottoman Empire and the “Jalalids” in the Safavids during the Shah Abbas Period, pivotal issues in understanding the dynamics of the time based on Persian sources. The study underscores that asylum-seeking intensified political and social tensions, with refugees serving as instruments of pressure between rival governments and in certain instances, sparking conflicts between the Ottoman Empire and Iran.

Keywords: Shah Abbas, Political Asylum, Ottoman Empire, Khan Ahmad Gilani, Jalalids.

Giriş

Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah’ı Abbas (1587-1629) döneminde Siyasi İltica, “Han Ahmet Gilani” ve “Celaliler Örneği” araştırma konusuna geçmeden önce “Mülteci” ve “Sığınmacı” kavramlarına değinmenin konuyu anlamak ve anlamlandırmak açısından önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

Mülteci veya sığınmacı kavramı ile ilgili literatürde çok farklı tanım ve tanımlamalar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu iki kavramı aynı anlamda kullanılırken, bazıları ise mülteci ve sığınmacı kavramlarına farklı anlamlar yüklemektedir.

Uluslararası Mülteci Örgütü tarafından 1947 yılında alınan karara göre mülteci; “*Trk, tabiiyet, politik düşünde ve dinî inançlarından dolayı zulme uğrayan ya da tabiiyetinde bulunduğu ülke tarafından korunma imkânı bulunmayan kişiler*” için kullanılan bir kelime olarak ön plana çıkmıştır (Çaşın, 2013: 1377).

1951 yılında çıkarılan Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci; “*ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi*” şeklinde tanımlanmıştır (<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/179-199.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2024).

Başka bir tanıma göre mülteci; “*ülkesinde, kişi olarak ırkından dolayı, sosyal konumu ve siyasal düşüncesinden dolayı veya ulusal kimliği nedeniyle kendini baskı altında hissedip, kendi devletine olan güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranma imkânını kaybettiği düşüncesine kapılıp, ülkesini terk edip, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunup, sığınma talebi o ülkenin yetkilileri tarafından kabul edilmiş kişidir*” (Akbatır, 1996: 2).

Sığınmacı ise, mülteci statüsü almak için daha başvuru yapmamış ya da yaptığı başvurusu henüz kabul edilmemiş kişilere denilmektedir. Diğer bir deyişle mülteci, mülteci statüsünü hukuken kazanmış yabancı kişileri belirtirken, sığınmacı ise mültecilik statüsü incelenen ve bu yüzden geçici bir korumadan yararlanan yabancıları belirtmektedir. Sığınma hakkı ve bu hakkın sonucu olarak mülteci olma, hukuki bir statünün kazanılmasını ifade ederken; sığınma hakkı ile sığınmacı olmak ise, hukuki bir statüsünün kazanılmasından çok fiili ve kısa süreli bir barınma halini ifade etmektedir (Çalık, 2014: 121-122).

Sığınma, İran ve dünyanın birçok ülkesinde eski zamanlardan beri var olan bir olaydır. Hükümetin gücüne karşı koymada kendini zayıf ve mağlup hisseden veya bir günah ya da

hata işlemiş olan, affedilme ümidi olmayan ve korkan herkes güvenliğini sağlamak için uygun bir yer ararken sığınmak zorunda kalmıştır. İltica, özellikle sosyal sınıfların belirginleşmesiyle birlikte ortaya çıkan, bireysel ve grup otoritesinin tanınması yanı sıra yaygınlaşan ve içeridekilerle dışarıdakiler arasındaki çatışmaların artmasıyla beslenen bir olgudur.

Genel olarak, siyasi mülteciler, hükümetleri tarafından siyasi nedenlerle zulüm gören insanlardır. Kendi hükümetleri tarafından zulüm gören insanların başka bir ülkeye sığınması ile mülteci sorunu ortaya çıkmıştır (Behnamfar, 2011: 38). Bu çalışmada politik sığınmacıların Osmanlı ve Safevi devletlerarasındaki ilişkilerde rolüne yer verilecektir.

1. Han Ahmet Gilani'nin Osmanlı'ya İlticası

Hicri 10-11. yüzyıllarda İran'da Safevi Devleti'nin (1501-1736) kurulmasından sonra, Anadolu'daki hâkim güç konumundaki Osmanlı ile eşzamanlı olarak iki ülke arasında ilişkiler başlamıştır (Gündüz, 2008: 457-459). Bu dönemde Osmanlı Devleti, topraklarını Doğu Avrupa'ya kadar genişletmiş ve Küçük Asya bölgesinde güçlü bir imparatorluk durumuna gelmiştir. Safevi Hanedanı'nın kurucusu Şah İsmail (1501-1524) (Gündüz, 2010: 256), Akkoyunlu Hükümeti'ni (1340-1514) sonlandırmayı, iç savaşları bastırmayı ve Şii mezhebini resmileştirmeyi başarmıştır (Sümer, 1989: 270).

İki devlet arasındaki ilişkiler dini, geleneksel, kültürel ve coğrafi yapılarına dayanıyordu. Çatışma ve iç çekişmelerle dolu bu dönemde taht talipleri ve iç isyancılar, düşman bir ülkeye sığınarak iki ülkenin tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Üst düzey yetkililerin ve şehzadelerin mülteci statüsü, iki ülke arasında ortak bir konu haline gelmiş ve diplomatik ilişkilerde karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Safevi döneminde siyasi mültecilerin rollerinin ve etkisinin; bireysel koşullara, belirli zaman dilimine ve genel siyasi manzaraya bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Safevilere muhalif gruplar Osmanlı Devleti'ne sığınırken, Osmanlı'ya muhalif grupların Safevilere sığınması, iki ülke politikalarının belirleyicisi konumuna gelmelerine yol açmıştır.

Safevi Devleti'nde Gilan (Huart, 1945: 782) hükümdarlarından biri olan Kiyaiyan Hanedanı'nın (1389-1592) son emiri Han Ahmed, Gilani (1535/6)'de doğmuştur (Aydoğmuşlu, 2011: 3). Babası Karkiya Sultan Hasan, kardeşi Seyit Ali Karkiya'nın yerine geçerek Bey Piş'in yönetimini devralmıştır. Sultan Hassan 1533'te vebadan ölmüş ve bir yaşındaki oğlu Han Ahmet, Sultan Hasan'ın generali Amir Abbas'ın çabaları ve ikinci Safevi Şahı Tahmasab (1524-1576)'ın onayıyla babasının yerine geçmiştir (Türkmen, 2008: 110).

Şah Abbas'ın tahta geçmesiyle (1588), merkeziyetçi bir yönetim kurma eğilimi ve yerel yönetimlerin dağılması nedeniyle Safeviler ile Han Ahmet arasındaki ilişkileri

konusunda yeni bir sayfa açılmıştır. Şah Abbas, Gilan’ı almaya karar vermiştir. Gilân bölgesi başkent Kazvin’e yakın olduğundan Osmanlıların buraya yerleşmeleri ciddi bir tehdit oluşturabilecekti. Bundan endişe eden Şah Abbas, yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti’ne karşı bir diplomatik taarruz başlatmıştır (Aydoğmuşlü, 2011: 3) Şah Abbas’ın bu eyleminin çeşitli sebepleri vardı ama konumuza dâhil olmadığı için üstünde durmayacağız (Parsadust, 2009: 159-160). Dönem olayları kapsamında Hoca Mesih (1589) bakanlık görevinden alınmış ve yerine Han Ahmet’in Osmanlı Hükümeti ve Rusya ile ilişkilerinde önemli rol oynayan Hoca Hissamuddin Lengeroudi yerine atanmıştır (Seccadi, 1990: 155-156). Ayrıca, Ustaclu (Bakır, 2017) ve Şamlu (Bazgir, Sevageb, 2015: 19-48) kabilelerinin bazı emirleri Kazvin’den Gilan’a kaçmış ve Han Ahmet’in yanında ilticada bulunmuştur. Safevi sarayı onların teslim edilmesini istedi fakat Han Ahmet bu istekleri reddetmiştir. Han Ahmet, Ustacluların önemli fertlerinden olan Mehmet Şerif Han Çavaşlu’yu Şah Abbas’a teslim etmemekle kalmamış, onu Şirvan üzerinden İstanbul’a göndererek hacca gönderildiğini iddia etmiştir (Nevai, 1971: 14; Seccadi, 1990: 155-156).

Han Ahmet, Şah Abbas’ın öfkesini yatıştırmak için kendisine hediyeler ve adaklarla birlikte bir temsilci göndermiş ve bu hareketinden bir sonuç alamayınca 1589’da veziri olan Hoca Hissamuddin Lengeroudiyi Karkiyailar tarafından Rusya’ya göndermiştir. Onlar, Ruslar ile siyasi ve ticari ilişkilerin gelişimi ve dostluk kurmak istediklerini beyan etmiştir. 1589 yılının Mayıs ayında Han Ahmet’in elçileri Kremlin Sarayı’nda Rus Çarı Feodor İvanoviç ile iki kez görüşme yapmıştır (Fahte Cubne, 2004: 142). Elçiler, 1590 yılının Haziran ayında Çar’dan bir mektup ve hediyelerle birlikte Han Ahmet’in yanına dönmüştür. Rusya’nın en etkili adamı olan Boris Feodorovich Godunov (yaklaşık 1551-1605) Han Ahmet’e bir mektup ve hediyeler göndermiştir (Felsefi,1960:1033). Aynı yıl (1590) Han Ahmet, Hoca Hissamuddin Lengeroudi’yi İstanbul’a Osmanlı İmparatorluğu’nun Sultanı III. Mehmet’in (1595-1603)yanına göndermiştir. Padişaha, Kazvin’in fethine kalkışmaları durumunda Gilan bölgesini Osmanlı askeri kuvvetlerine tahsis edeceğini ve Osmanlı ordusuna destek olacağını belirtmiştir (Fahte Cubne, 2004: 143). Şah Abbas’ın öfkesine yanıt olarak Han Ahmet, Hoca Hissamuddin Lengeroudi’yi Hac törenini gerçekleştirmek için İstanbul’a gönderdiğini iddia etmiştir. Fakat İran ile Osmanlılar arasında bir süre barış sağlandıktan sonra Han Ahmet’in Safevi hükümetine ihanetinin doğruluğu kanıtlanmıştır (Seccadi, 1990: 155-156).

1591’de Şah Abbas, oğlu Safi Mirza için Han Ahmet’in kızı Han Begüm ile evlenmesi için Molla Celal Münecim Yezdi’yi Gilan’a göndermiştir. Ancak Han Ahmet bu evliliği kabul etmemiştir (Münecim Yezdi, 1987: 107). Kısa bir süre sonra aynı yılda Fuman

şehrinin valisi Ali Bey Sultan, Şah Abbas'ın kışkırtmasıyla Han Ahmet'in atadığı Vali Muhammed Emin Han'a saldırarak o vilayeti almıştır (Fahte Cubne, 2004: 143-144).

Şah Abbas, Han Ahmet ile görüşmesi için 3 Nisan 1591'de Molla Celal Münecim Yezdi'yi bir kez daha Gilan'a göndermiştir. Han Ahmet, Şah Abbas'a itaat ettiğini ilan etmiş ve kızını (3 Haziran 1591)'de Safi Mirza ile evlendirmiştir. Han Ahmet, Gilan'a sığınanların bir kısmını Şah'ın onları öldürmemesi şartıyla Şah'ın yanına göndermiştir. Ancak Şah Abbas, Kazvin'e (Bazin, 2022: 154-155) ulaşmadan hepsini öldürmüştür ve bu durum iki taraf arasındaki ilişkileri bozmuştur. Bu olayların ardından Temmuz 1591'de Han Ahmet, Moskova'ya Rus Çarı Feodor İvanoviç'e bir heyet göndermiş ve Osmanlı Padişahı III. Murad'a (1574-1595) bir mektup göndererek ondan Şah Abbas'ın Gilan'a saldırmasını istemiş (Felsefi, 1960: 159; Fahte Cubne, 2004: 145). Şah Abbas 1592'de, Han Ahmet'ten onunla buluşmak için Kazvin'e gitmesini istemiştir. Fakat Han Ahmet bunu yapmayı reddetmiş, Şah Abbas, Azerbaycan ve Tevaliş ordusuyla birlikte Gilan ve Erdebil'in bazı komutanlarını ona karşı göndermiştir (Esterabadi, 1985: 153). Han Ahmet de savaşa bir ordu göndererek Rusya Çarı Feodor İvanoviç'ten askeri yardım istedi ve tüm parasıyla Lengrod'a gitmiştir. Kanlı Kışkale Savaşı'nda (5 Temmuz 1592), Han Ahmet'in birlikleri yenildi ve kendisi İran kuzeyinde olan Rudsar'a kaçmış ve Gilan (1592)'de Şah Abbas tarafından ele geçirilmiş ve Şah Abbas 23 Temmuz'da bir ferman yayınlamıştır.

Bu ferman üzere Gilan halkını yatıştırmak için valilerin ve yer sahiplerinin keyfi vergiler almasını yasaklamıştır. Bir süre sonra Han Ahmet'in Kia Feridun adlı emirlerinden biri ona ihanet etmiş ve ailesini Şah Abbas'a göndermiştir (Türkmen, 2008: 451). Han Ahmet ailesini deniz kenarında beklemiş, ancak ailesinden haber alamayınca 1592'de birkaç arkadaşıyla birlikte Şirvan'a kaçmış ve Şamahı şehrine yerleşmiştir. Han Ahmet, Şamahı'dan Moskova'ya bir büyükelçi göndermiş ve Buris Gudunov ile Rus Çar'ından Gilan'ı ele geçirmesine yardım etmesini istemiştir. Aynı zamanda Hoca Hıssamuddin Lengeroudi'yi Osmanlı sarayına göndermiş ve Sultan III. Murad'dan kendisi ile Safevi mahkemesi arasında arabuluculuk yapmasını istemiştir. Bazı kaynaklarda Han Ahmet'in bizzat Şirvan'dan İstanbul'a giderek Sultan III. Murad'a gittiği belirtilmektedir. (Fahrai, 1975: 232).

Han Ahmet gemiye binip Şirvan'a gitmeden önce Şah Abbas'tan, Şah'ın Han Ahmet'e şefkat göstereceği, onu tekrar vali edeceği ve intikam peşinde olmadığını anlatan bir mektup almıştır. Her halükarda Han Ahmet, Şah'ın mektubuna ilgi göstermemiş ve onun bu davranışını bir hile olarak algılamış ve Gilan'da olan Lahican'dan Şirvan'a gitmiştir. Han Ahmet Şirvan'da ikamet ederken veziri Hoca Hıssamuddin Lengeroudi'yi Osmanlı Sultanı

III. Murad’a göndermiştir. Bu yardım talebi üzerine III. Murad, Şah Abbas’a bir mektup yazarak ondan Han Ahmet’in tekrardan İran’a dönmesi ve Gilan hükümetinin başına geçmesini istemiştir. Şah Abbas bu mektuplara epey sinirlenmiştir. Osmanlı elçisini öldürmek bile istedi fakat sinirine hâkim olarak saygılı bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Gilan bölgesine Ahmet Han’ın isyanını bastırmak için gittiğini söylemiştir. Bu kapsamda Şah, III. Murad’ın isteğini reddetmiştir. Şah Abbas, Han Ahmet’in Osmanlı sultanının güvendiği biriyle onun yanına gitmesini istemiştir. Ayrıca, Han Ahmet’in sadakate aykırı olan hareketini hoş görmediği için Gilan değil de ona şayeste olan bir eyaletin verilmesini vaat etmiştir (Nevai, 1974: 30).

Han Ahmet bunlara rağmen Osmanlı padişahına hediyeler göndererek ondan kendisi ile Şah Abbas arasında arabuluculuk yapmasını istedi. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nin Sadrazamı Sinan Paşa ve bazı vezirlerine başvurarak Şah Abbas nezdinde arabuluculuk yapmalarını istemiştir. Ancak Şah Abbas bu mektuplara teveccüh etmeyip Osmanlı padişahına verdiği cevabın aynısını onlara da göndermiştir. Han Ahmet’in Şah Abbas’ı ikna etme çabaları bir sonuca varmadı. Han Ahmet 1596’da Bağdat’ta ölmüştür. Han Ahmet’in isyanından sonra Gilan bölgesi, Şah Abbas’ın güvenilir halkı arasında paylaştırılmış ve bazı bölgeler, savaş sırasında Şah’ın tarafında yer alan Han Ahmet’in ordusundaki bir takım liderlere dağıtılmıştır (Esterabadi, 1985: 154).

2. Celaliler’in Safeviler’e İlticası

Çaldıran savaşı (1514) ve Safevi Hükümetinin yenilgisi, Osmanlı etkisinin Anadolu’nun doğu bölgelerine yayılmasının başlangıcı olmuştur. Ancak bu bölgelerde yaşayan göçebe Türkmenlerin bir kısmı, Osmanlı Devleti’nin bu bölgelerde daha fazla kontrol sağlama çabalarından rahatsız olmuşlar, bu memnuniyetsizlik ve öfkelerini merkezi yönetime karşı isyan ve aşiret isyanları şeklinde göstermişlerdir. Bu isyanlar tasavvuf tarikatlarının faaliyetlerinin onlar üzerinde tesir etmesi için uygun şartlar ve koşullar sağlamıştır. Türkmen aşiret reislerinin hoşnutsuzluğundan yararlanan tasavvuf tarikatları, onları kışkırtmak için büyük çaba sarf etmiştir. 1520 yılında bugünkü Yozgat olan Bozok bölgesinde Mehdiliği tebliğ eden Şeyh Celal adında bir şahsiyet ve çevresinde birçok taraftar toplanmıştır. Bu müritlere “Celalî” denirdi ve sayıları yirmi bin civarındaydı. Celal, hapisshaneden çıktıktan sonra Sultan Selim Mısır’dayken faaliyete geçmiştir. Kendisinin Şah İsmail yanlısı olduğunu söyleyerek etrafında birçok taraftar toplayıp sayısız başarıya imza atmıştır (Türkmen, 2008: 766).

Celâlîlerin (İlgürel, 1993: 252-257) ortaya çıkışı Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir olay olarak kabul edilmiş ve bundan sonra Bab-i Ali'den itaat etmeyenlere Celâlî adı verilmiştir. İskender Bey bu isimlendirme hakkında şunları yazar: “*Osmanlılar, dönemin hükümdarına karşı isyan edip vilayeti yağma ve talanla meşgul olan topluluğa genellikle “Celâlî” demekteydiler. Celâlî isminin olumsuz yanı, bu aşiretin Celâlî'nin tecellileri olduğu ve kurumlarında merhamet ve mağfiretin bulunmadığı düşüncesindedir*” (Türkmen, 2008: 766-769).

Bu isyanların liderleri belirli bir toplumsal sınıftan olmayıp, her biri farklı dönemlerde Anadolu halkını etkilemiş ve Osmanlı hükümetine karşı büyük isyanlar çıkarmıştır. İlerleyen yıllarda Osmanlı sarayının yozlaşmasından bıkmış, Anadolu halkının sefalet ve yoksulluğundan mustarip olan, devlete bağlı ordunun ileri gelenleri ve komutanları, “Bab-ı Ali” ile bağlarını kesmeye çalışmışlardır. Bu kesime de Celâlî denilmiştir. Tabiri caiz ise “Celâlî” hükümetin siyasi muhaliflerinin çoğunu içeriyordu ve hükümetle sorunları olan herkes bu grupta yer almak istiyordu. Osmanlı Padişahı Mehmet III. (1595-1603) döneminde, ülkenin iç istikrarsızlığı, farklı alanlarda peş peşe gelen yenilgiler, son yarım asırda ağırlaşan ekonomik ve sosyal problemler, çok sayıda grubun isyan ve başkaldırmalarına yol açmıştır.

Osmanlı tarihinde “Celâlî” isyanı olarak adlandırılan bu isyanların en ünlüsü Kara Abdülhalim (ö.1602) isyanıdır. Karayazıcı olarak da bilinen bu şahsiyet, Sivas'a gönderilen bir sancak beyinin varlığını kabul etmemiştir. Karayazıcı topladığı kuvvetlerle kendisine saldırmak için gelen yeni Sancak Bey'ini öldürmüştür. İsyani bitirmek için Osmanlı veziri Sinan Paşa-zade Mehmed Paşa Karayazıcı'ya bir sancak beyliği vererek onun eşkıyalığını ve yağmasını durdurmaya çalışmıştır. Ancak fırsatı kaçırmak istemeyen Karayazıcı, hükümeti Mehmed Paşa'yı görevden almaya zorlamış ve Edirne'yi işgal ederek kendisini hükümdar ilan etmiştir. Kısa bir süre sonra Sultan Mehmet III.'ün ölümüyle Taval Ahmet'in ayaklanmasına işaret edilebilecek Celâlîler için yeniden bir fırsat doğmuştur (İlgürel, 2001: 482-483).

Sultan I. Ahmed (1603-1617)'in saltanatının ilk zamanlarındaki kaos ortamından istifade ederek isyan ve ayaklanmalar gelişmiştir. Sultan Ahmet, özetlemek gerekirse, ilk olarak 1605 yılında isyanı önlemek için “Şehr-i Zor “ Beylerbeyliğini Ahmet'e tahsis etmiştir (Uzunçarşılı, 1990: 136). Bu şartlara göre Osmanlı Devleti, durumu istikrara kavuşturduktan sonra, faaliyet alanı bir ölçüde genişleyen Celâlî isyanlarıyla başa çıkmak için özel tedbirler almıştır. Bu kapsamda Sadrazam Murad Paşa, Celâlîleri bastırmak için bölgeye daha çok asker göndermiştir. Aynı sıralarda padişahın özel muhafızlarından Kalenderoğlu olarak

bilinen Mehmed, Celâlilerin tarzını takip ederek Anadolu topraklarının bir bölümüne akınlar yapmaya başlamıştır (İlgürel, 2001: 256-257).

1608 yılında Murad Paşa ile Celaliler arasında şiddetli bir savaş çıkmış ve bunun üzerine Kalenderoğlu yenilip takibe alınmış ve kayıplar vererek doğu Anadolu’ya kaçmıştır. Bayburt civarında gösterdiği küçük bir direnişten sonra ağır bir yenilgiye uğrayarak İran topraklarına çekilmiştir. Bunun üzerine Celaliler İran sınırlarına girerek Erivan (Revan) hükümdarı Emir Güne Han kaçır’a bir elçi göndererek Şah Abbas’tan iltica talebinde bulunmuştur.

Bu istek üzere, Şah Abbas, onların “şahsevenlik” beyanlarını kabul ederek, onların resmi memur olarak karşılanmalarını emretmiştir. Şah Abbas’ın emrindeki İtimadül-Devle lakaplı Hatem Bey, tam yetkili bir heyetin başında onları karşılamaya gitmiştir. Şah, düşmanın bir grup yiğit savaşçısının kendisine sığınmasından memnundu ve Mehmed Paşa Kalenderoğlu ve komutanlarına saygı, iltifat olarak adak ve değerli cübbelerle mektuplar göndermiştir.

Celalilerin, yaklaşık on bin piyade ve silahlı atlı ile Safevi topraklarına girişleri ve Tebriz’de karşılaştıkları sıcak ve benzersiz misafirperverliğin yanı sıra Celalî reislerinin İsfahan’da Şah ile gerçekleştirdikleri görüşme, Safevi Hükümeti’nin asıl hedeflerinin ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Hatırlanmalıdır ki Celaliler, daha öncesinde Anadolu ve Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde uzun bir süre boyunca karışıklığa ve kargaşaya yol açmıştır. Bu durum, Celalilerin İsfahan’da Şah ile görüşmesinin kabul edilmesinin ardında yatan gizli amaçların sorgulanmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde Sultan III. Mehmet’in hükümetinin zayıflığı nedeniyle saldırıları yoğunlaşmıştır. Bu padişahın saltanatı döneminde Türkmen ve Yeniçeri unsurları arasındaki çekişme artmış ve bu nedenle hükümetin politikalarından memnun olmayan askeri komutanlar bile Celalilere katılmıştır. Bu koşullar, Safevi hükümdarlarının titiz gözleminden kaçmamıştır. Özbekistan’ı püskürten ve hatta Maverâünnehir bölgesindeki Safevi yanlısı grupları güçlendirerek siyasi nüfuzunu genişleten Şah Abbas, babası Sultan Muhammed Hudabende (1578-1587) zamanında kaybedilen ve Osmanlıların elinde olan batı topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Aynı yıllarda önce Nihavent, ardından Tebriz ve Erivan’ı geri almıştır. Bu eylemler, III. Mehmet’in hükümetinin iç karmaşası, Celalî ve diğer isyancı bölgelerin isyanları ile meşguliyet zamanında ve aynı anda Avusturya ile savaşın devamında gerçekleşmiştir (Türkmen, 2008: 771-777). Hatta yerine geçen I. Ahmed bile genç yaşı nedeniyle saltanatının başlarında devlet işleriyle ilgili faaliyet ve işlemleri bizzat yürütemiyor

ve işlerin çoğunda başka yetkililerin etkisi altında kalmıştır. Böyle bir durumda Celalîlerin sığınması ve iltica meselesi tesadüf olamazdı. Bu durum Şah Abbas'ın titiz ve tertipli bir politikası sonucunda elde edilmiştir.

Osmanlı siyasi muhaliflerinin kabulü, Safevi hükümetinin bu konuyu kullanma yetkisinin yanı sıra işgal altındaki bölgeleri bir baskı kaldırıcı olarak geri alma ve mütareke müzakerelerine kendi şartlarını dayatma yetkisi olarak görülüyordu. Aşiretler ittifakını bozma ve başarısız olan aşiretleri komşu ülkelerden devşirme politikasından, bu kişilerin yeni “Şahseven” teşkilatında istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Şah Abbas'ın üçüncü hedefi, Kürdistan yöneticilerini bastırmak için Celalîleri kullanmak olmuştur. İsfahan'daki kutlama töreninden sonra Şah, Mehmed Paşa'ya diğer bazı soylularla ve İran'ın Doğu Azerbaycan bölgesinde olan Meraga hükümdarı Kubad Han Makri ile birlikte Kürtlerin olduğu Diyarbakır ve çevresine kadar gitmelerini emretmiştir. Bu bağlamda Kürtlerin kabul ve itaati suretinde onlara katılmasını ve aksi takdirde onları püskürtüp varlıklarının Celâlîlere verilmesini istemiştir (Türkmen, 2008: 782). Ancak herhangi bir eylemden önce Celâlîlerin iskânı konusuna öncelik verildi ve bu nedenle, büyük bir kısmını İran'ın kuzey batısında Urumiye'ye yerleştirmiştir. Osmanlı hükümeti Celalî isyancılarının tehlikesini ve Safevi hükümeti tarafından suiistimal edildiğini fark etmiştir. Şah Abbas'ın bu tavrını önlemek için Osmanlı hükümeti bir fermanla Celalî isyancılara af ilan etmiştir. Celâlîler ile ilgili yeni siyasetin duyurulması ve onların kazanılması, bir kısmının geri dönmesine neden olmuştur (Sümer, 1992: 181). Ancak yine de bazı insanlar çeşitli nedenlerle Safevi topraklarında kalmayı tercih etmiş ve daha sonra başka bölgelere taşınmıştır.

Anadolu'da Celalîler çok sayıda gruptan oluşuyordu ve bunların sayısı on binden fazla bir grup İran'a gelmiştir. Celalîlerin masrafları Safevi Devleti tarafından karşılanmıştır. Bu gruplar, mal ve varlıklarına Osmanlı Devleti tarafından el konulması ve müsadere edilmesi nedeniyle, birçok kez Şah Abbas tarafından mali olarak desteklenmiştir (Türkmen, 2008: 778).

Celalîlerin iltica etmesinden kısa bir süre sonra gelişen şartlar, Osmanlı topraklarını işgal etmekle meşgul olan Celalîlerin barışçıl bir tutum benimsemelerine yol açtığı gibi, İran Celalîlerini de dağıntık gruplar halinde topraklarına dönmeye zorlamıştır. Ancak yaptıklarına göre umutları kalmamış, Mehmed Paşa ve Kara Said gibileri İran'da kalmayı tercih etmişlerdir. “Celalî” terimi, siyasi bir terminolojydi ve bu grup İran'da tek bir siyasi liderliğe sahip merkezi bir teşkilat olarak görünmüyordu (Raznahan, 2001: 13). Safevi hükümetinin Celâlîlere ev sahipliği yapması ekonomik masraftan ziyade pek çok faydalı ve siyasi başarı

olarak algılanamaz. Ayrıca uzun müddet içerisinde Celali aşiretlerinin liderleri arasındaki çekişmeler ve güç davası, onların birlikteliğini de bozmuştur. Celâlilerin o dönem İran’da iskân bulmaları Safevi içinde büyüyen aşiret krizini hızlandırdı. Şah Abbas, Anadolu’da iki cephede çarpışmak zorunda kalan Celalî’nin peş peşe ve geniş kapsamlı isyanlarını kullanarak Osmanlı hükümetini zor duruma soktu. Böylece Osmanlılara bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri alarak Bağdat’ı kuşattı (Türkmen, 2008: 801).

Sonuç

İran’da Şiiliğin resmi mezhep ilan edilmesiyle birlikte, İran-Osmanlı Devleti arasındaki uzun süredir var olan kültürel yakınlıklar zayıflamaya başlamıştır. Bu durum, Safevi Hanedanı’nın Şiiliği benimsemesi ve İran’ın tek meşru dini olarak ilan etmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak, bu değişikliklere rağmen, İranlı Sünniler arasında herhangi bir tepki görülmemiştir.

Osmanlı Devleti ve Özbekler gibi bölgede uzun süre Sünni mezhebiyle hüküm süren devletler, güçlü bir Şii hükümetinin varlığından hoşnut olmamıştır. Bu dönemde, siyasi ilişkileri gölgeleyen bir faktör; yerel unsurlar, şehzadeler ve isyancı aşiretlerin rakip ülkeye sığınması ve bu hükümetlerin kendi mültecileriyle ilişkilerini geliştirmesiydi. Bu durum, ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri karmaşıklaştırmış ve gerilimi artırmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti, Şii bir hükümetin güçlenmesiyle İran’ın etkisini dengelemek amacıyla politikalarını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Özbekler de bölgedeki siyasi dengelerin değişmesiyle uğraşmıştır. Yerel liderlerin, şehzadelerin ve isyancı aşiretlerin sığınmasıyla birlikte, bu devletler kendi mültecileriyle ilişkilerini yeniden değerlendirmek ve İran’ın etkisini kontrol altında tutmak zorunda kalmışlardır.

Bu dönemdeki siyasi karmaşıklık, bölgedeki ilişkilerin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Her iki taraf da birbirine karşı güvensizlik duymaya başlamış ve bu durum çatışmalara yol açabilecek gerilimlere neden olmuştur. Böylece bu dönemdeki siyasi ilişkiler, yerel unsurların, şehzadelerin ve isyancı aşiretlerin rakip ülkeye sığınması ve bu hükümetlerin kendi mültecileriyle ilişkilerini değiştirmesi gibi faktörlerle gölgelenmiştir.

Bu tarihlerde hükümet sistemindeki çatışmalar, şehzadelerin taht kavgası gibi faktörler onları rakip hükümetlere doğru itmiştir. Bunun gibi şehzadeler ve isyancılar rakipleriyle savaşmak için gerekli gücü sağlayamadıkları için düşmanla işbirliği yapmaya çalışmıştır. İşte araştırmada konumuz olan Safevi Devleti, mültecilerin varlığından faydalanarak siyasi bir üstünlük sağlamaya ve rakibi Osmanlı’ya karşı bu süreçten faydalanmaya çalışmıştır.

Şah Abbas döneminde, Safevi-Osmanlı hükümetleri arasındaki bu sığınmanın sonuçları ve etkileri arasında, İran ile Osmanlılar arasında Han Ahmet Gilani ve Celâlilerin sığınmasından kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlar, İran'ın batı bölgelerinde yaygın bir şekilde tahribata sebep olmuştur. İran ile Osmanlı arasında bazı bölgelerin İran'dan ayrılmasına yol açan ve iki ülke arasında uzun süre devam eden savaşları bir noktada sona erdiren (1590) "İstanbul Barış Antlaşması"nın imzalanması ile siyasal çekişmeler kısmen durmuştur. Bu çalışma Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki meselelerde mülteci sorununun bir kriz haline geldiğini ve bu durumun iki ülkenin dış politikasını şekillendirdiğini göstermektedir. Ayrıca ilticalar, iç meselelerin zamanla Osmanlı ile Safevi arasında bir dış sorun haline dönüştüğünü kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Akbatur, F. (2011). Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 16(1-2), 1-18.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). Gilân Sorunu ve Osmanlı-Safevi Devletleri Arasındaki Yazışmalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49), 1-12.
- Bakır, N. (2017). Nakş ve Ehemmiyyet-i Tayfe-i Ustaclu der Astane-i Hükümet-i Safevi, Delhi Aligarh Üniversitesi, İkinci Uluslararası Oryantalizm Bidel Dehlevi Konferansı Tebliği.
- Bazgir, F. ; Sevageb, C. (1394 Şemsi/2015). Nakş-i Şamluha der Tesis ve Tedavüm-i Devlet-i Safeviyye (H.906-984). *Pejuhişha-i Tarihi Dergisi*, 7, 19-48.
- Bazin, M. (2022). Kazvin. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 25). Ankara: TDV.
- Behnamfar, M. (1390 Şemsi/2011). Penahendegi-i Siyasi Der Devre-i Safeviyye, (Mutalia-Moreddi-i: Şehzade Murat Osmai, *Feslname-i Tarihi-i Revabit-i Harici*, 49, 37-58.
- Caşın, M. (2013). *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları* (Cilt: 2). İstanbul: Yedi Tepe Üniversitesi Yayınevi.
- Çalık, T. (2015). Sığınma Hakkının Korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 117-146.
- Esterabadi, S. (1364 Şemsi/1985). *Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi*. Tahran: İntişarat-i İlmi.
- Fahrai, İ. (1354 Şemsi/1975). *Gilan Der Güzergâh-i Zaman*. Tahran: Cavidan Yayınları.
- Fahte Cubne, K. (1383 Şemsi/2004). *Koronoloji-i Tarihi-i Gilan*. Reşt: Gilekan.
- Felsefi, N. (1339 Şemsi/1960). *Zindegani-i Şah Abbas-i Evvel* (Cilt:3). Tahran: Bünyad-i Ferhang-i İran Yayınları.
- Gündüz, T. (2008). Safeviler. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 35). İstanbul: TDV.
- Gündüz, T. (2010). Şah İsmâil. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 38). İstanbul: TDV.
- Huart, C. (1945). Gilan. İslam Ansiklopedisi (Cilt: 4). İstanbul: MEB.
- İlgürel, M. (1993). Celâlî isyanları. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 7). İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (2001). Karayazıcı Abdülhalim. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 24). İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (1998). Ahmed I. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 2). İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (2001). Kalenderoğlu Mehmed. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 24). İstanbul, Turkey: TDV.

- Müneccim Yezdi, M. (1366 Şemsi/1987). *Tarih-i Abbas'ı (Rüzname-i Molla Celal)*. Tahran: Vahid Yayınları.
- Nevai, A. (1350 Şemsi/1970). *Şah Tehmasb Safevi*. Tahran: Bünyad-i Ferhang-i İran Yayınları.
- Parsadust, M. (1388 Şemsi/2009). *Şah Abbas-i Evvel (Cilt: I)*. Tahran: Sahami-i İntişar Yayınları.
- Penahi, A. (1391 Şemsi/2012). *Karkerd-i İctimai ve Siasi-i Kiyaiyan Der Gilan (Be Nigereş-i ber Revabit-i Anan ba Hükümet-i Safeviye*. Reşt: Danişgah-i Reşt Yayınları.
- Raznahan, H. (1380 Şemsi/2001). *Şah Siyuni, Celaliyan ve Hükümet-i Safeviyye. Amuziş-i Tarih Dergisi*, 8, 12-17.
- Seccadi, S. (1369 Şemsi/1990). *Han Ahmet Gilani Mecmua Makalat-i İran Şinasi*. Reşt: Taati Yayınları.
- Sümer, F. (1989). *Akkoyunlular. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 2)*. İstanbul: TDV.
- Sümer, F. (1371 Şemsi/1992). *Nakş-i Türkan-i Anatoli Der Teşkil ve Tose-i Devlet-i Safevi*. Tahran: Gostere Yayınları.
- Türkmen, İ. (1987 Şemsi/2008). *Tarih-i Alem Ara-i Abbasi (Cilt: 2)*. Tahran: Emirkebir Yayınları.

İnternet Kaynakları

([http://www.tbmm.gov.tr/komisyon /insanhaklari /pdf01/179-199.pdf](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/179-199.pdf), Erişim Tarihi: 10.02.2024).

MAKALE YAZIM KURALLARI

Yazım Dili ve Sayfa Yapısı:

- Yazım dili Türkçe, İngilizce, Rusça ve Türk Dünyası kullanılan bütün dillerdir. Yazı karakteri olarak Times New Roman seçilmeli, sayfa yapısında tüm kenar boşlukları 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
- MS Word dokümanı olarak ve 1,5 satır aralığında hazırlanmalıdır.

Metin Yapısı:

Başlıklar metin içinde Makale Başlığı, Yazar Adı, Özetler, Anahtar Kelimeler, Giriş, konu başlıkları ve alt başlıkları, Sonuç, Kaynakça şeklinde sıralanmalıdır.

- Makale başlığı (14 Punto/Koyu) sayfa ortalanarak yazılacaktır.
- Yazar adı, yazara ait kişisel bilgilere yer verilmeksizin makalenin başlığı altına sağa yaslı olarak yazılacaktır.
- Yazara ait kişisel bilgiler, yazarın unvanı, bağlı bulunduğu kurum, elektronik posta adresi, ilk sayfada sayfa altı dipnotu (*) olarak verilecektir (Birden fazla yazar varsa birinci yazar için bir, diğerleri için artan miktarda yıldız kullanınız).
- Metin, Times New Roman ve 12 punto; dipnotlar ise aynı fontla fakat 10 punto ile yazılmalıdır (Açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır. Metin atıfları, metnin içinde ve APA yazım sistemine uygun olarak, aşağıda belirtildiği gibi yazılmalıdır).
- Makaleler, Giriş, Alt Başlıklar ve Sonuç bölümlerinden oluşmalıdır.
- Makalelerde sayfa sınırlaması bulunmamakla birlikte, sayfa sayısının makul ölçülerde olması beklenir.

Kaynakça Yazım Kuralları:

Makale tam metinleri APA sistemine uygun olarak hazırlanmalıdır. Kullanılacak APA sistemi sürümü en genel hatlarıyla:

- Yazarların soyadlarının alfabetik sıralaması esas alınır.
- Önce yazarın soyadı yazılır ve virgül konur. Yazarların soy isimleri Baş harf büyük harflerle kalın puntolarla yazılır.
- Yazarın isminin baş harfi (büyük harfle) yazılıp, nokta konur.
- Parantez içinde eserin yayınlandığı tarih yazılır, parantez kapatılır ve nokta konur.
- Eserin tam ismi yazılır ve nokta konur.
- Eser kitap ise eserin ismi italikle yazılır. Çalışma makale ise derginin adı italikle yazılır.
- Eserin yayınlandığı şehir yazılıp iki nokta üst üste konur.
- Yayınevinin adı yazılır.

Bu açıklamaların ışığında farklı türden akademik eserleri içeren APA (5) sürümüne uygun olarak hazırlanmış ayrıntılı bir örnek kaynakça:

Örnek Kaynakça

- Arslan, D. A. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2017-a). Kültür, sanat, edebiyat, sosyolojisi. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Arslan, D. A. (2017-b). Samsun ve Orta Karadeniz bölgesinde göçün sosyolojik tahlili. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: “Geçmişten Günümüze Şehir Göç”, 16-18 Şubat, Samsun, Türkiye, 2017.

- Arslan, D.A. (2012-a). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin'in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 916-968.
- Arslan, D. A. (2012-b). Geçmişten geleceğe Kağızman'ın siyasi yapısı: Yerel seçim sonuçları temelinde Kağızman'ın siyasi yapısının sosyolojik analizi. *Sosyoloji içinde (587-606)*. Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Kars.
- Arslan, D.A. (2012-c). Mersin Milletvekilleri'nin sosyolojik profilleri. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 587-622.
- Arslan, D. A. (2011-a). *Who rules Turkey: Turkish power elite*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Arslan, D. A. (2011-b). Uygulamalı köy sosyolojisi: Kırsal yapı ve kalkınma dinamikleri ile 17 öncesi ve sonrası Ankara Kavaközü. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, D. A. (2005). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
- Arslan, D. A. (2004-c). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 4-2, 135-164.
- Bozkurt, Ö. (1972). *Ayrımsal sosyoloji ve toplumsal yapı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Buğra, A. (1995). *Türkiye'de devlet ve iş adamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulmer, M. (1994). *Sociological research methods*. London: Macmillan.
- Cüceloğlu, D. (200). *İnsan ve davranışı*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Nirun, N. (1991). *Sosyal dinamik bünye analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ozankaya, Ö. (1971). *Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür*. Ankara: Sevinç Matbaası.

ARTICLE WRITING RULES

Writing Language and Page Layout:

- The language of writing is Turkish, English, Russian and all the languages used in the Turkish World. Times New Roman should be chosen as the font, and all margins in the page structure should be set to 2.5 cm.
- It should be prepared as an MS Word document and with 1.5 line spacing.

Text Structure:

Title, Abstract, Key Words, Introduction, Subject Headings and Subheadings, Result, References.

- The title of the paper (14 pt. / dark) will be written on the center of the page.
- The name of the author shall be written right under the heading of the article without any personal information of the author.
- Personal information belonging to the author, the title of the author, the institution to which it is affiliated, the e-mail address, and the footnote (*) on the first page (if there are multiple authors, use one for the first author and a star for the others).
- Text, Times New Roman and 12 pt.; Footnotes should be typed with the same font but with 10 points (Footnotes should not be used except for the descriptions.) Text citations should be written in the text and in accordance with the APA writing system, as follows.
- Your notification must consist of Entries, Subheadings and Conclusion sections.
- There are no page limitations

Sample References:

- Arslan, D. A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2017-a). *Kültür, sanat, edebiyat, sosyolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

- Arslan, D. A. (2017-b). Samsun ve Orta Karadeniz bölgesinde göçün sosyolojik tahlili. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: “Geçmişten Günümüze Şehir Göç”, 16-18 Şubat, Samsun, Türkiye, 2017.
- Arslan, D.A. (2012-a). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin’in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 916-968.
- Arslan, D. A. (2012-b). Geçmişten geleceğe Kağızman’ın siyasi yapısı: Yerel seçim sonuçları temelinde Kağızman’ın siyasi yapısının sosyolojik analizi. *Sosyoloji içinde* (587-606). Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Kars.
- Arslan, D.A. (2012-c). Mersin Milletvekilleri’nin sosyolojik profilleri. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 587-622.
- Arslan, D. A. (2011-a). *Who rules Turkey: Turkish power elite*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Arslan, D. A. (2011-b). *Uygulamalı köy sosyolojisi: Kırsal yapı ve kalkınma dinamikleri ile 17 öncesi ve sonrası Ankara Kavaközü*. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, D. A. (2005). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
- Arslan, D. A. (2004-c). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 4-2, 135-164.
- Bozkurt, Ö. (1972). *Ayrımsal sosyoloji ve toplumsal yapı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Buğra, A. (1995). *Türkiye’de devlet ve işadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulmer, M. (1994). *Sociological research methods*. London: Macmillan.
- Cüceloğlu, D. (200). *İnsan ve davranışı*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Nirun, N. (1991). *Sosyal dinamik bünye analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Ozankaya, Ö. (1971). *Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür*. Ankara: Sevinç Matbaası.